

ВОЛЬФ-ДІТРИХ ГАЙКЕ

**УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ
«ГАЛИЧИНА»**

**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І БОЙОВИХ ДІЙ
У 1943–1945 РОКАХ**

Тернопіль
Мандрівець
2012

ББК 63.3

Г14

Wolf-Ditrich Heike

Ukrainische Division «Galizien»

Geschichte der Aufstellung und des Einsatzes
(1943–1945)

Гайке-Вольф Дітріх

Г14 Українська Дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках / за заг. ред. В Кубійовича. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 208 с.
ISBN 978-966-634-670-7

Книжка офіцера штабу Дивізії «Галичина», німця за походженням, позбавлена будь-яких партійних симпатій-антипатій. Це твір-спогад про українських вояків, їх місце і роль у Другій світовій війні. Автор пережив із ними всі незгоди війни, ділив вояцький побут і все те, що несла війна, — аж до полону.

Для військових істориків, дослідників і всіх, кому небайдужа українська історія із першоджерел.

ББК 63.3

Друкується за виданням:

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том 188

Праці історично-філософської секції НТШ

ВОЛЬФ-ДІТРИХ ГАЙКЕ

Українська Дивізія «Галичина»

Історія формування і бойових дій у 1943–45 роках

За редакцією проф. Володимира Кубійовича

Переклад з німецької мови Романа Колісника

Мовна редакція Серафими Волошиної

Схеми Михайла Піцюри

Світлини з архіву

Головної управи Братства колишніх Вояків 1-ї УД УНА

підготував Богдан Артимишин

Всі права застережені

All rights reserved

ISBN 978-966-634-670-7

© Brotherhood of Former Soldiers

of the 1st Ukrainian Division UNA, 1970

© ТОВ «Мандрівець», 2012

*Головна Управа Братства
колишніх Вояків 1-ї Української Дивізії
Української Національної Армії
присвячує цю книжку
всім воякам Дивізії,
які на заклик українського Проводу пішли в її лави,
щоб боротися за українську державність.
Багато з них заплатило в нерівній боротьбі
найвищу ціну — своє життя.
Хай ця книжка буде
тривалим пам'ятником їхньої ідеї
для майбутніх поколінь.*

Книжка вийшла завдяки
фінансовому сприянню вельмишановних благодійників:
Братство колишніх Вояків 1-ї Української Дивізії
Української Національної Армії (Канада);
Громадське об'єднання «Українська справа»;
Аркуша Ігор (м. Тернопіль); Башта Олександр (м. Тернопіль);
Буцяк Андрій (м. Стрий); Джур Олександр (м. Тернопіль);
Дрогомирецька Оксана (м. Івано-Франківськ); Євтушенко Юрій (м. Одеса);
Жукевич Андрій (м. Львів); Загорський Мирослав (м. Тернопіль);
Кушпір Василь (м. Стрий); Тарас Василь (м. Тернопіль);
Тарас Юрій (м. Тернопіль); Ткачук Роман (м. Тернопіль);
Фенюк Богдан (м. Тернопіль).

ПЕРЕДМОВА¹

Праця «Історія Української Дивізії», яка виходить у «Записках» Наукового Товариства ім. Шевченка, це — історія формування й бойових дій цього найбільшого українського зімкненого військового з'єднання по німецькому боці під час другої світової війни, що існувало від літа 1943 року під назвою Дивізія «Галичина» (також 14-та ґренадирська дивізія зброї СС — українська ч. 1, 1-ша Українська Дивізія Української Національної Армії; в праці вживається назва — Українська Дивізія) аж до капітуляції Німеччини.

Автор книжки Вольф-Дітріх Гайке, народжений 1913 року в Пруссії, походить з старої німецької старшинської родини і після закінчення Військової Академії в Берліні був активним німецьким старшиною. Під час війни служив як фронтовий, згодом штабний старшина і в січні 1944 року був відряджений як начальник штабу в ранзі майора до Української Дивізії, яка тоді формувалася. Він був у Дивізії єдиним штабним старшиною, який належав до сухопутних військ, а не зброї СС.

Автор як шеф штабу² Української Дивізії знав, поряд її командира генерала Ф. Фрайтаґа, найкраще її внутрішнє життя, вишкіл, бої. Він належав до нечисленних німецьких старшин Дивізії, які були свідомі потреби порозуміння між обома народами — українським і німецьким та політичного значення Дивізії. У Дивізії він встановив відразу приязні стосунки з українцями, він докладав зусиль, щоб пізнати прикмети українського вояка і старшини, як також намагався усунути, в міру можливостей, помилки, що їх робили вищі німецькі кола, зокрема командир Дивізії генерал Фрайтаґ, який не розумів і не хотів розуміти, політичних завдань Дивізії і психіки українського вояка. Як начальник штабу автор знав, хоч частково наміри й пляни вищих німецьких чинників щодо Дивізії, він разом з генералом Фрайтаґом був учасником всіх важливіших обговорень у справі Дивізії з вищими німецькими військовими і політичними авторитетними колами, між іншим з Гімлером й ініціатором створення Дивізії губернатором Галицької області О. Вехтером; він був у постійному контакті з сотником Дмитром

¹ Передмову й додатки подано за виданням Наукового Товариства ім. Шевченка.

² Насправді посади начальника штабу в Дивізії не було. Усі відділи у штабі були безпосередньо підпорядковані командирів Дивізії. Вольф-Дітріх Гайке був начальником відділу операцій у штабі (відділ Ia). — Прим. гол. ред.

Палієвим, а пізніше його наступником — сотником Любомиром Макарушкою. В Українській Дивізії автор залишився аж до її капітуляції перед західними альянтами. Пізніше впродовж двох років він був інтернований і звільнений як особа «без обтяжень». Тепер займає відповідальне становище в економічній галузі в Баварії.

Таким чином майор Гайке є після смерти генерала Фрайтаґа, д-ра Вехтера, полковника Бізанца, єдиною компетентною особою, спроможною представити історію Дивізії — її вишкіл, внутрішнє життя, бої та стосунки з німецькими авторитетними колами.

Працю автор написав, як згадує, ще 1947 року, перебуваючи в англійському таборі інтернованих, на основі збережених ним записів у воєнному щоденнику, картографічних схем та власної пам'яті. Первісний заголовок манускрипта — «Вони хотіли волі» (в оригіналі «*Sie wollten Freiheit*»). Фраґменти з цієї праці — опис битви під Бродами друкувалися у збірнику «Броди», що вийшов 1951 року в Мюнхені. Згодом автор дав свою працю для видання її українською, і можливо німецькою мовами Головній Управі Братства кол. Вояків 1-ої Дивізії Української Національної Армії. В українському виданні, яке саме тепер виходить, зроблено деякі скорочення, а окремі відділи дещо відредаговані. Пропущено перші розділи «Нарис історії України», «Військовий погляд на другу світову війну» та «Положення на українській національній території та в Європі напередодні творення Української Дивізії», в яких автор коментує, між іншим німецьку політику на Сході Європи і взаємовідносини Німеччини і України, бо вони назагал відомі українському читачеві й не стосуються безпосередньо до історії Дивізії. Скорочено початок розділу «Формування й вишкіл Української Дивізії», те, що автор пише про постання Дивізії, бо він був відряджений до Дивізії пізніше і не брав участі в її організації. Пропущено також розділи «Враження із Словаччини» та «Уздовж і впоперек Штірії», бо це загальні враження автора, головне описи природи й міст, не пов'язані з будь-якими діями Української Дивізії. Разом з цим змінено і заголовок праці. В інших розділах не зроблено майже ніяких змін, навіть там, де міркування автора (наприклад, характеристика психіки українського вояка) є дещо поверховні.

Всі ці зміни зроблено в порозумінні з автором.

В праці автор подає хронологічно всі події, пов'язані з формуванням і бойовими діями Української Дивізії, які тільки він один міг їх представити так докладно.

Пожвавленням ділового і трохи сухого викладу автора є опис деяких подій, оснований на переживаннях автора — розділи: «На вправах в Нойгаммері», патетично написана картина двох кривавих днів прориву з брідського кітла «Спогад пережитого бою»,

фрагмент з кінцевих боїв Дивізії «Оборона Гляйхенбергу».

Автор присвячує багато місця непорозумінням, що виникали в Дивізії, які полягали в тому, що загал німецьких старшин в Дивізії і, зокрема, її командир не хотіли зрозуміти політичного значення Дивізії. Для тих, що спричинилися до її створення — як німців, так і українців та для тисяч українських вояків це була українська Дивізія з німецьким керівництвом, для загалу німецьких старшин — це була звичайна німецька дивізія, зформована з українців. Автор нещадно критикує командира Дивізії, генерала Фрайтаґа, як честюлюбного бюрократа, який нікому не довіряв, заміщував всі вищі пости німцями, навіть тоді, коли були до диспозиції кваліфіковані українські сили. Це було причиною відсутності гармонійної співпраці між українськими і німецькими старшинами. Непорозуміння політичної ролі Дивізії спричинило її катастрофу під Бродами: Дивізію, хоч вона ще не закінчила вишколу і не набула бойового досвіду призначено не на спокійніший відтинок фронту, але кинено в самий центр найважчих боїв з наступаючою Червоною армією.

Цікавою є характеристика автора українських старшин і стрільців та порівняння їх з німецькими як в час вишколу, так і на полі боїв. Автор підкреслює психічну прірву між українськими і німецькими вояками, спричинену нерозумінням німецькими старшинами психіки і звичок українців, недоцільність бойового навчання, що полягало на принципі «послуху до загину», що не відповідало українцям.

Цінні є кінцеві зауваження автора, в яких він відзначає помилки німецького командування при організації, вишколі й боях Дивізії.

Вартість праці збільшують картографічні схеми, зокрема ці, що стосуються до бою під Бродами.

Від часу, коли автор написав свій твір, вийшло чимало праць і документів, які у деякій мірі стосуються і до Української Дивізії. На них звернено увагу в численних примітках. Переважно це цитати з різних документів і книжок, і вони є цінним доповненням до праці.

Документальне значення мають світлини з архіву Головної Управи Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії Української Національної Армії.

Низка осель на неукраїнській території, прізвища неукраїнців і назви деяких з'єднань подано в тексті українською мовою і мовою оригіналу (німецькою, словацькою, словенською). Не завжди вдалося розшифрувати повні імена деяких осіб.

Про постання Дивізії, зокрема про участь в цій події автор згадує зовсім побіжно (дещо більше пишемо про це в резюме, при-

значеному для чужинецького читача)¹ Постановя Дивізії, роля губернатора дистрикту Галичини, д-ра О. Вехтера, що добився її створення та моя співучасть, як легального речника українського громадянства в Генеральній Губернії повинні бути предметом окремого опрацювання, а не абзацом у цій передмові. Часткову відповідь на це питання читач знайде в моїй статті «Початки Української Дивізії "Галичина"» («Вісті» Братства кол. Вояків 1 УД УНА», рік V, ч. 3-4 за 1954 р.). (Дивись додаток ч. 1).

Було б бажано для української науки, щоб поява цього твору, який тепер пропонуємо увазі читачів, заохотила до написання спогадів осіб, які брали активну участь у творенні й діях Української Дивізії, і була б стимулом — за деякий час — до опрацювання ґрунтовної наукової монографії про Дивізію.

* * *

Як редактор книжки складаю подяку установам й особам, які спричинилися до появи цієї праці: Головній Управі, Крайовим Управам та Управам Станиць Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії Української Національної Армії, а також членам Братства: д-рові М. Малецькому, В. Козакові, інж. Б. Підгайному, мґр. О. Городиському, Ф. Кордубі, мґр. В. Веризі, інж. І. Скірі, С. Гулякові, В. Гузарові, д-рові Л. Макарушці, М. Бігусові та іншим особам, які будь-чим допомогли реалізувати давню постанову Управи Братства — видати працю В.-Д. Гайке.

Сарсель, червень 1970 року.

Володимир Кубійович

¹ У цьому виданні резюме не подаємо, оскільки книжка призначена для читача в Україні. — Гол. ред.

*Сотник Вольф-Дітріх Гайке
(автор — в уніформі вермахту)*

ВІД АВТОРА

Праця, що її представляємо читачеві, має історичний характер. Вона з'ясовує стратегічні міркування автора та описує бойові дії Української Дивізії, яка під час Другої світової війни боролася по німецькому боці від 1943 до 1945 року. У ній читач не знайде жодних політичних поглядів чи полемічних думок автора. Тут узято до уваги лише оперативні і тактичні спостереження, що також були історичними фактами про бойові дії цього військового з'єднання, формування якого почалося влітку 1943 року в Галичині, а капітуляція перед західними державами наступила 8 травня 1945 року.

Це незаперечний факт, що Українська Дивізія боролася по німецькому боці. У праці не розглядається причини її створення і як вона опинилася у бойових діях по німецькому боці. Вивченням цієї тематики вже займалися деякі автори, а інші зможуть ще писати про це у майбутньому.

Автор цієї книжки — професійний вояк тодішніх німецьких сухопутних військ, колишній начальник відділу Іа (відділу операцій). Він був старшиною генерального штабу, а не політиком. Автор намагався подати у хронологічному порядку фактичні дані про бойові дії цього з'єднання на основі записів, зроблених у воєнному щоденнику, а також збережених картографічних схем та власної пам'яті. Цю працю він написав у 1947 році під час його перебування у таборі інтернованих. Цей військово-історичний нарис має на меті відзначити для наступних поколінь — як це нормально робиться в кожній країні нашого світу — гідне поваги й пошани військового з'єднання.

Одне треба ствердити для теперішніх і майбутніх поколінь: у Другій світовій війні від 1943 до 1945 року Українська Дивізія, через яку пройшло близько 32 000 вояків на німецькому боці, у добрій вірі та за справедливу справу боролася, страждала, перемогла і була переможена. Це не була її провина. Вояки Дивізії, так само як ті на боці противника, лише виконували свій обов'язок. Поряд із селянами і робітниками у ній були старі заслужені вояки з Першої світової війни із своїми старшинами, переважно з колишньої Австро-Угорської і Української Галицької армій, а також чимало молоді інтелігенції із Західної України. Вони заплатили власною кров'ю, про що німецький народ не повинен забувати.

Ця праця присвячена не лише українцям, але також німецькому народові, який має щодо українців зобов'язання вдячності.

Проте автор присвячує її своїм колишнім товаришам по зброї як внесок у їхню загальну військову історію. Тому він намагався відтворити чітку картину бойових дій Української Дивізії.

Ми, німці, незважаючи на власну сувору долю, повинні також виявити щире співчуття українському народові, історія якого змусила його цей народ долати важкі випробування.

Цю працю написав німець, який був причетний до історії та відносин Української Дивізії, найбільшого суцільного українського військового з'єднання на німецькому боці під час Другої світової війни, і який намагався зрозуміти події з українського погляду. Він стоїть на їхньому боці, бо сам пережив тодішні великі похибки німецької політики, що також мали вплив на Українську Дивізію.

Нехай ця праця внесе ясність у заслуги українців у боротьбі за справжню демократію та хай буде визнанням хоробрості й порядності її вояків, які свій меч до кінця війни тримали чесно та залишили його незаплямованим.

Осінь 1969 року.

Вольф-Дітріх Гайке

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ФОРМУВАННЯ І ВИШКІЛ

На початку 1943 року, після невдач німецьких армій на Східньому фронті, німці, забувши свою настанову, що «східна проблема може і буде розв'язана тільки виключно пролиттям німецької крові», почали залучати до збройної боротьби з большевизмом народи Східньої Європи і творити з них окремі військові одиниці в рамках військ СС. Після створення двох латиських і однієї естонської дивізій дійшла черга і до українців Галичини. Ініціатором цієї ідеї був губернатор Галичини д-р Отто Вехтер¹, який за допомогою створення української дивізії хотів активізувати українське питання і прилучити українців до тіснішої співпраці з німцями. Це було в час, коли після німецької катастрофи під Сталінградом в Україну вже ввійшли совєтські війська. Але саме в невдачах німців на Східньому фронті Вехтер вбачав деяку можливість зміни німецької політики щодо України за умови, що українці взяли б участь у збройній боротьбі проти комунізму на німецькому боці. Успіх українців на фронті вимагав би від німців політичних поступок.

Можливо, що план і заходи Вехтера були на межі утопії. Це було й тому, що всі дотогочасні заходи у справі створення україн-

¹ Вехтер Отто (1901–1949) — німецький націонал-соціалістичний діяч із Відня; брав участь у приєднанні Австрії до Німеччини («Аншлюс») 1938; губернатор дистрикту Галичина 1942–1944; військовий адміністратор в Італії, згодом у головному управлінні СС в Берліні. Переховувався після війни в монастирі Maria dell'Anima; помер в Італії 1949 р.

ської збройної сили натрапляли на рішучий опір майже всіх державних органів німецького райху, які мали вплив на українські справи: міністра закордонних справ Йоахіма фон Ріббентропа, міністра для східних окупованих областей Альфреда Розенберґа, райхскомісара України з своєю відомою політикою застосування сили — Еріха Коха¹, його близького приятеля міністра Мартіна Бормана та — на початку — райхсфюрера СС Гайнріха Гімmlера², вплив якого на політику Східної Європи починав поступово зростати. Водночас і українці, переважно інтелігенція, переконалися на практиці, як виглядає німецька політика райхскомісара України, і, очевидно, з підозрою дивилися на плани Вехтера. Треба додати, що тоді на Волині вже діяла Українська Повстанська Армія (УПА), яка справді уникала сутичок з німецькими військовими з'єднаннями, але відділи якої часто атакували осередки німецької адміністрації й поліції. Успіх або невдача Вехтерового плану залежали виключно від готовості співпраці обох сторін.

Після підрахунку «за» і «проти» та інших можливостей Вехтер намітив план створення однієї добровольчої української дивізії як ядра, навколо якого мали б пізніше формуватися більше дивізій. Він був переконаний, що його план підтримають деякі українські кола та що десятки тисяч українців зголосяться добровольцями. Розмір з'єднання залежатиме також від кількості вільного німецького кадрового особового складу, який мусить зайняти пости українських старшин і підстаршин, яких бракувало, та від можливостей німців озброїти таке з'єднання. Несприятливий хід подій на фронтах виявив, що треба рахуватися як з браком особового складу, так і зброї.

Врешті, ознайомившись з усіма докладно розробленими даними, Вехтер поїхав зі своїм планом до найвищих німецьких політичних органів, і після довгих переконувальних дій йому дозволили приступити до формування однієї добровольчої СС-дивізії під назвою «Галичина»³.

¹ Кох Еріх (1896–1986) — націонал-соціалістичний політик; ґавляйтер Східної Пруссії з 1928; райхскомісар України 1941–1944; прославився brutальним режимом над українським населенням; заарештований у Західній Німеччині 1949; засуджений судом Польщі до страти 1959; перебував у тюрмі в Польщі.

² Гімmlер Гайнріх (1900–1945), райхсфюрер СС і шеф німецької поліції; президент поліції в Баварії 1933; шеф політичної поліції райху 1935; шеф німецької поліції 1936; міністр внутрішніх справ 1943; головнокомандувач армії резерви 1944; головнокомандувач армій «Райн» і «Вісла» грудень 1944 — березень 1945; покінчив життя самогубством в англійському таборі допитів 23 травня 1945 р.

³ Офіційна назва Дивізії від 30 липня 1943 року була: SS-Freiwilligen-

Проте Гімmlер чітко застеріг, що в Дивізії під жодним поглядом не можна навіть думати про незалежність України. Слова «Україна», «українець», «український» забороняли вживати в Дивізії під загрозою кари. Вояки Дивізії мають називатися не «українцями», а «галичанами».

Попри такі обмеження, Вехтер був задоволений. Його ініціативу підтримав проф. Володимир Кубійович, голова Українського Центрального Комітету — єдиної легальної установи, що обстоювала інтереси українців у Генеральній Губернії і який, водночас з проголошенням 28 квітня 1943 року створення Дивізії «Галичина» губернатором Вехтером, видав заклик до українського громадянства вступати до лав Дивізії (див. додаток ч. 2).

Ще перед створенням Дивізії утворено Військову Управу, що мала займатися справами, пов'язаними з українськими військовими частинами. Військову Управу очолив спокійний і врівноважений полковник Альфред Бізанц¹, колишній старшина австрійської армії та Української Галицької Армії, який користався довір'ям українців. Його помічниками і політичними дорадниками були колишні українські старшини. Теоретично Військова Управа мала також виконувати обов'язки зв'язкової установи між українськими військовими частинами та українським населенням, але на практиці німці перетворили її на звичайний комітет правної опіки й матеріальної допомоги для вояків Дивізії та їхніх родин. Вона не мала майже жодних прав, а обов'язків — дуже багато, її численні пропозиції та по-

Division «Galizien» (СС-добровольча дивізія «Галичина»); 27 червня 1944 року: 14. Freiwilligen-Grenadier-Division (galizische Nr. 1) (14 СС-добровольча ґренадирська дивізія (галицька ч. 1); від 27 червня 1944 року: 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr. 1) — (auch 1. Division der Ukrainischen National-Armee) (14 ґренадирська дивізія військ СС (галицька ч. 1), а також 1-ша Дивізія Української Національної Армії). K.G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation. Osnabruck, Der Freiwillige, 1965 (ст. 183).

Після битви під Бродами додаток в дужках змінено на (українська ч. 1).

У своїй праці автор вживає назву 1-ша Українська Дивізія — (1. Ukrainische Division).

¹ Бізанц Альфред (1890–1951), німець родом з Львівщини, активний старшина австро-угорської армії; у 1918–1920 роках підполковник УГА і Армії УНР. Комендант Львівської бригади УГА, один з ініціаторів і головних реалізаторів Чортківської офензиви. Після визвольних змагань займався господарством у своєму невеликому маєтку на Львівщині. 1940–1941 рр. був референтом українських справ у підвідділі населення і суспільної опіки в управлінні Генеральної Губернії у Кракові, з осені 1941 року — головою такого самого підвідділу в управлінні галицького губернатора у Львові. На цих постах багато допомагав українцям і був дорадником німецьких чинників, зокрема губернатора Вехтера в українських справах. У 1945 році заарештований більшовиками у Відні і засланий; останні відомості про нього з початку 1950-их років.

ради щодо Дивізії німці не слухали, а якщо і слухали, то не робили з цього жодних висновків. Такий стан був спричинений не нездатністю членів Військової Управи, а однобічним ставленням до неї німців. Проте від самого початку свого існування Військова Управа, Український Центральний Комітет та Дивізія тісно співпрацювали.

Водночас з проголошенням Дивізії розпочалося вербування до неї через центр поповнення у Львові з окрешними пунктами по менших містах.

Труднощі з творенням Української Дивізії виникли від самого початку, бо німці не були до цього відповідно підготовані. Для добровольців не було відповідного місця для вишколу; також не було кадрового особового складу. Щойно 18 липня 1943 року перша група добровольців виїхала зі Львова на вишкіл. Їх розмістили у вишкільному таборі «Гайделяґер» (Пусткові) біля Дембіци (розміщеного між Краковом і Львовом), де німецький особовий склад розташованого там запасного куреня почав з ними рекрутський вишкіл. Але вже на самому початку частину добровольців було сформовано в окремі, так звані «поліційні полки», нумеровані 4, 5, 6, 7, 8, які пізніше, тільки на безперервні домагання, тривале листування та наполегливі заходи, вдалося включити до Дивізії — деякі лише влітку 1944 року. Серед добровольців, яких не було включено безпосередньо до Дивізії, панувало обурення. Вони не хотіли йти до таких полків, бо зголосилися до Української Дивізії. До того, деякі з тих полків німці хотіли відправити на Західній фронт. Вояки з полків, що перебували на півдні Франції, писали про те, що їх хочуть затримати на Заході, хоч німці запевнили українців, що Дивізія не воюватиме проти західних альянтів, а виступатиме тільки проти большевизму. Тоді в одному полку вибухла навіть «палатна революція» як протест проти намагання затримати його у Франції. Німці ще раз не дотримали свого слова. Замість об'єднати українців у одному з'єднанні й ввести їх у бої проти большевизму, як це їм було обіцяно, вони розкомплектували добровольців на малі відділи. Суті справи також не змінював факт, що деякі з тих відділів брали участь у боротьбі проти большевицьких партизанів.

Про справжній вишкіл Дивізії можна говорити лише після призначення командиром генерала Фріца Фрайтаґа (SS-Oberfuhrer Fritz Freitag), який прибув до «Гайделяґеру» наприкінці 1943 року. Пригляньмося критично ближче до його постаті, бо умови в Дивізії залежали великою мірою від нього.

Генерал Фрайтаґ, колишній старшина німецької охоронної поліції (Schutzpolizei), перед тим був командиром полку в єдиній у

німецьких збройних силах поліційній дивізії (4. Polizei-Panzergranadier Division). Його фахове знання, доповнене фронтовим досвідом, було трохи вище пересічного рівня німецьких офіцерів. На думку командира поліційної дивізії, пізнішого шефа порядкувої поліції (Ordnungspolizei), Фрайтаґ добре командував своїм полком¹.

Фрайтаґ мав хоробливе честолюбство, яке у ставленні до його підлеглих часом набирало жорстоких форм. Він хотів вибитися на верхівку, бажав визнання і заслуг; мав підозру до людей, яка псувала життя не лише його співробітникам, але і йому самому. Фрайтаґові духові прикмети, особливо психологічний підхід до людей, не виявляли досить гнучкості на те, щоб побороти труднощі в командуванні саме ненімецької дивізії. Він був теоретиком, який хотів командувати бойовою одиницею, сидячи за своїм канцелярським столом. Натомість він мало знав про взаємини у своїй частині. Багато його наказів, що видавав з добрими намірами, неможливо було виконати. У разі їх невиконання Фрайтаґ реагував з рідкісною, притаманною йому, суворістю. Співробітники генерала Фрайтаґа часто звертали йому увагу на такі невідповідні методи командування. При іншому підході багато неприємних справ у Дивізії можна було б злагодити або й зовсім уникнути.

Загалом Фрайтаґ був пильною і послідовною людиною, яка володіла веденням воєнної тактики та вміла його застосувати на практиці. Генерал видавав накази й розпорядження зі спокоєм. Він волів працювати за власною схемою; все, що він вивчив і вважав правильним, безоглядно провадив у життя. Часто, із властивою йому засліпленістю, він намагався прищепити усім націонал-соціалістичні ідеї. Все, що Фрайтаґ вважав бажаним для Української Дивізії, він провадив у життя енергійно і послідовно, на жаль, без жодного відчуття, а тупо за теоретично вивченими правилами;

¹ Згідно з наказом про творення Дивізії від 20 липня 1943 року, «Aufstellung der SS-Freiw. Division "Galizien", Juli 30, 1943, Geheime Kommandosache», Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei), National Archives, Washington, D.C., T-175-108-2631292-3, підписаним начальником головного управління СС Хансом Юттнером (SS-Obergruppenführer und General der Waffen SS Hans Juttner), відповідальним за формування Дивізії був генерал-майор військ СС Шімана (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS Schimana).

Шімана перебував на цьому посту до 19 листопада 1943 року. Від 20 жовтня 1943 року до кінця існування Дивізії її командиром був СС-оберфюрер Фріц Фрайтаґ (SS-Oberführer Fritz Freitag), якого 20 квітня 1944 року підвищено до рангу СС-бригаденфюрера і генерал-майора військ СС (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS). K.G. Klettmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (ст. 193).

однак йому належить визнання за беззастережну вимогу чесності й гідної поведінки від старшинських кадрів. Він часто радикально їх карав за будь-які порушення. За найменшу провину він ставив під військовий суд кожного, навіть свого найближчого співробітника, наприклад, свого ад'ютанта, з яким був у добрих стосунках. У таких випадках він ставився до німців суворіше, ніж до українців. На жаль, причину до таких радикальних заходів давав йому часто поганий старшинський склад Дивізії. Такі обставини збільшували до хоробливих розмірів його підозру до людей. Він не довіряв нікому, хто з ним працював, а найбільше не довіряв своїм найближчим співробітникам. До яких великих розмірів це недовір'я доходило, може проілюструвати такий випадок. Одного разу начальник відділу Іа натякнув Фрайтаґові, що його ставлення до Дивізії неправильне. Після цієї розмови Фрайтаґ кілька днів лежав хворий і проголосив свою відставку з поста командира Дивізії. Тільки завдяки наполяганню його співробітників він врешті змінив своє рішення. Якщо хтось з будь-яких причин потрапляв у Фрайтаґа в неласку, той не мав багато надії на реабілітацію свого становища. Часта зміна лікарів Дивізії може послугувати найвдалішим для цього прикладом. Фрайтаґ не забував про Дивізію ні вдень, ні вночі. У власному інтересі він хотів досягти з нею якнайкращих результатів. Але до цього бракувало йому великодушності, розмаху та хисту. Він назавжди залишився дріб'язковим, хоч пильним, недовірливим бюрократом, який ускладнював життя собі й усім навколо себе. Фрайтаґ багато говорив про політичне значення Дивізії, але на практиці не зробив з цього потенціалу Дивізії жодних висновків. Він не міг зрозуміти української психології, а хотів втиснути її в рамки «пруського духу». Це була найважливіша причина, чому в Дивізії не налагодилися приязні стосунки ані між ним і українцями, ані між ним і його найближчими німецькими співробітниками. Крім своєї важкої вдачі, у Фрайтаґа до того ще було хворе серце. Можливо, що цим можна пояснити часті зміни його настрою.

Фрайтаґа поважали за його військові знання, особливу пильність, добру волю. Проте як людину його не сприйняло ні українське, ні німецьке вояцтво Дивізії. Це була справді велика трагедія для Дивізії, що саме таку людину призначили її командиром. Фрайтаґові однак треба визнати те, що він із Дивізії створив боєздатну одиницю, яка виконала всі покладені на неї завдання. Бездоганна поведінка українських і німецьких старшинських кадрів Дивізії була збережена, що також було заслугою Фрайтаґа. Найкраще підтвердить характеристику Фрайтаґа його смерть. Саме після капітуляції німецьких армій, незважаючи на свої обов'язки перед Дивізі-

єю, дружиною й дітьми, Фрайтаґ наклав на себе руки. З капітуляцією німецької армії ще не були закінчені його обов'язки як командира Української Дивізії, яка саме у тій ситуації потребувала керівництва сильною особистості.

Під час довгих розмов губернатор Отто Вехтер (SS-Gruppenführer Otto Wächter) намагався пояснити Фрайтаґові особливе положення Дивізії, зокрема її політичне значення. Основною передумовою для далекосяжних планів на майбутнє були бойові успіхи Дивізії, бо що більші вони були б, то більше політичних вимог могли б ставити українці німцям. Коли взяти до уваги цю мету Дивізії, тоді стає зрозуміло, скільки відчуття, зрозуміння і далекоглядності потрібно було при формуванні Дивізії, а ще більше при виборі для неї фронтового відтинку. Враховуючи такі далекосяжні плани, наскільки важчі завдання мала Українська Дивізія, ніж будь-яка звичайна німецька дивізія. Цю намічену мету можна було б досягнути лише тоді, коли всі відповідальні кола усвідомлювали б такі важливі завдання Дивізії. Губернатор Вехтер докладно і невтомно звертав увагу на це вирішальне завдання Дивізії на нарадах чи то у Львові, чи у вишкільному таборі в Дембіці. Полковник Альфред Бізанц (Alfred Bisanz) приєднався до цієї акції із притаманним йому запалом. У такому самому напрямі працював сотник Дмитро Паліїв.

Сотник Паліїв, колишній старшина Леґіону Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії, журналіст, політик, посол до Польського союму у 1928–1930 роках, був відряджений головою Українського Центрального Комітету професором Володимиром Кубійовичем та Військовою Управою як політичний дорадник командира Дивізії. У штабі Дивізії Паліїв обіймав офіційну посаду в її VI відділі із спеціальним завданням — реферувати справи українських старшин. Одночасно він виконував обов'язки неофіційного зв'язкового між Дивізією, Українським Центральним Комітетом і Військовою Управою. Проте він передусім обстоював інтереси українців перед Фрайтаґом. Зважаючи на вдачу Фрайтаґа, Паліїв виконував своє нелегке завдання майстерно і тактовно. Він завзято віддавався реалізації українських вимог Дивізії, особливо її справам персональної політики; тому він часто мав суперечки із Фрайтаґом. Українці в Дивізії багато чим завдячують сотникові Палієві.

З другого боку, доля Дивізії залежала від тих німецьких військових і політичних кіл, для яких Українська Дивізія була такою ж звичайною бойовою одиницею, як перша-ліпша німецька дивізія. Вони не брали до уваги її великого політичного значення, а якщо навіть і брали, то нічого не робили в цьому напрямі. Тільки

цим можна пояснити, що інспекції¹ відправляли до Дивізії не зовсім відповідний старшинський і підстаршинський персонал. Здебільшого, інспекції присилали до Дивізії таких старшин і підстаршин, яких інші частини позбувалися як непридатних. Інспекції вважали їх задовільними для Української Дивізії, хоч, загалом, для такої дивізії вони зовсім не підходили. Інспекції цікавилися лише кількістю, а не якістю відряджених до Дивізії людей. Найбільшої шкоди заподіяла інспекція піхоти, яка призначила до Дивізії не тільки недостатню кількість основного особового складу, але й найгіршої якості. Зате треба відзначити добру волю інспекції артилерії. Велика похибка в доборі німецького основного особового складу негативно відбивалася впродовж усього існування Дивізії. Багато німецьких старшин і підстаршин не розуміли психіки українця, і тому поміж німцями і українцями постала глибока прірва, якої ніколи не вдалося побороти, понад те, що командир Дивізії також не мав компетентний у цьому питанні. Треба визнати, що з українського боку Військова Управа вживала можливих заходів, щоб до Дивізії прилучити якнайкращих людей. У великій мірі вона мала успіх, навіть якщо деякі прошарки, особливо із заможнішої верстви, треба було довго й часто надаремно переконувати про потребу зголошення до Дивізії². Увесь час болючим залишалося

¹ Інспекція — спеціальний орган у німецьких збройних силах, створений для нагляду і контролю над кадрами окремих родів військ.

² 3 червня 1943 р. начальник головного управління СС (SS-Hauptamt) повідомив, що до легіону «Галичина» зголосилося приблизно 80 000, із них близько 50 000 прийнято, а близько 13 тисяч пройшло мобілізацію. Згідно з наказом райхсфюрера СС від 5 липня 1943 р., до 15 липня мали бути призвані на військову службу: 300 старшин і 48 лікарів на курси до райху, 1 300 підстаршин 1 800 абітурієнтів на підстаршинське навчання, 2 000 стрільців до охоронного батальйону в «Гайделягері», який згодом мав бути переформований в 1-ий галицький СС-добровольчий гренадирський полк (1. Galizischen SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment). Крім того, в липні мали бути призвані ще 12 000, з яких будуть сформовані галицькі добровольчі полки чч. 4–8. Проте на практиці виглядало інакше. Згідно із звітами, на 31 грудня 1943 р. в Дивізії було: старшин — 256, підстаршин — 449, стрільців — 11 929, разом 12 634; на 30 червня 1944 р.: старшин — 346, підстаршин — 1131, стрільців — 13 822, разом 15 299; а на 20 вересня 1944 р.: старшин — 261, підстаршин — 673, стрільців — 11 967, разом 12 901. Згідно з уставом, склад Дивізії мав бути: старшин — 480, підстаршин — 2 587, стрільців — 11 682 (з того допоміжних (Hilfswillige) — 1 854); разом 14 689. З наведених вище даних бачимо, що Дивізія завжди мала забагато стрільців, зате старшин, та, головне, підстаршин було дуже мало. K.G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (ст. 194, 519).

У протоколі Військової Управи, том II, ст. 6–7, гавптштурмфюрер Шульце, німецький шеф уряду поповнень у Львові, подав такі дані: «На зазив до Дивізії зголосилося 80 000, до асентерунку було признаних 53 000, до асен-

питання надання лікарської допомоги. По-перше, лікарів-українців в Галичині було мало, по-друге, вони намагалися уникнути військової служби, воліючи залишатися на приватній практиці.

Вважаю за потрібне описати стан Дивізії в листопаді 1943 року, тобто на початку її формування й вишколу. В той час Дивізія налічувала близько шісти тисяч добровольців. Нові рекрути постійно прибували. У розпорядження Дивізії без розбору перейшов особовий склад ліквідованого німецького запасного куреня в «Гайделяґері» («Heidelager»), який вишколював перших добровольців. На жаль, багато з тих німців треба було позбутися через непридатність.

Українські вояки — переважно добровольці — походили з Галичини, рідко траплялися з інших українських земель. Більшість з них це був сирий людський матеріал, майже без жодної військової підготовки, лиш зрідка з військовими здібностями. Все ж таки всі виявляли бажання стати вояками. Їхній вік коливався між 16 і 70 роками, у 90 % від 18 до 30 років.

Більшість українських старшин служила в колишній австрійсько-угорській (цісарсько-королівській) армії, а згодом в Українській Галицькій Армії; менше — в російській царській армії, пізніше в Армії Української Народної Республіки. Тільки деякі прослужили в польській, а ще менше — в советській арміях. Старшини з польської і советської армій були молоді, енергійні, вишколені у веденні новітньої війни. Однак їх було дуже мало. Загалом старшини колишньої австрійської армії, через свій вік (переважно 45–55 років) і фізичну «підтоптаність», не підходили до фронтової війни у своїх колишніх званнях (здебільша поручник-сотник). Серед них були й такі, які під час Першої світової війни досягли значних успіхів, вони були нагороджені високими відзнаками за хоробрість. А траплялися й такі, які не досягли успіхів у цивільному житті і сподівалися знайти в Дивізії безтурботний притулок. Багато з цих останніх оцінювали себе дуже високо, хоч від часу Першої світової війни сталися великі зміни саме у воєнній царині. Чимало з них із великими труднощами, часом безуспішно, намагалися пристосуватися до нових обставин. Проте — це треба ще раз підкреслити — що серед старшин панувало захоплення; у деяких проявлявся силь-

терунку стануло 42 000, асентеровано 27 000, реклямованих 1400, дістали покликання 25 600, покликано — 19 047, дійсно явилось 13 245, з вишкільних таборів, як хворих, звільнено 1 487, на вишколі знаходиться 11 578, між 1 і 13.XI. ц.р. покликується 6 150».

«Під сучасну пору в "Гайделяґері" є 3 208, з них 1 139 абітурієнтів. Стан галицького СС-добровольчого полку 4 є 1 264, 5-го полку — 1 372, 6-го полку — 1 293, 7-го полку — 1 671, 8-го полку — 1 573. Стан галицького запасного батальйону є 425».

ний нахил до дискусій, а менше — до планової інтенсивної праці; у декого було надто мало почуття обов'язку та відповідальності за своїх підлеглих.

Така критична оцінка старших віком старшин може виглядати дуже різкою, однак треба взяти до уваги особливі труднощі при формуванні Дивізії. Підставою для цієї оцінки також взято суворі німецькі військові вимоги. Треба зазначити, що український старшина загалом відставав від свого німецького колеги у казарменій та муштровій службі як поставою, так і точністю. Український старшина не охоче служить у казармах, а його якості проявляються тільки в польовій службі та на полі бою. Тому його не можна оцінювати лише на основі його постави й поведінки під час вишколу, бо, згідно з пруськими вимогами дисципліни, можна дуже легко дати людині таку службову характеристику, на яку вона зовсім не заслуговує. Українці дуже вразливі, коли з ними поводяться несправедливо. Між українськими старшинами ми також зустрічали яскраві приклади залізної дисципліни й службової пильності. До прикладу, можна згадати майора Євгена Побігущого, контрактного старшину польської армії, який саме в перших тижнях організації Дивізії поклав для неї великі заслуги. Таку оцінку українських старшин з часів Першої світової війни і українських армій 1917–1920 років не треба представляти як загальний образ українського старшини. Треба згадати, що не всі найкращі зголосилися до Дивізії; декого німецьке управління затримало на їхніх цивільних посадах, а деякі знехтували участю у Дивізії з політичних чи інших мотивів.

Українських підстаршинських кадрів у Дивізії майже не було. Кілька з них, які служили в польській чи советській арміях, мали найсучасніший вишкіл, а більшість (колишні підстаршини з 1914–1920 років) була не придатна до фронтової служби через свій вже немолодий вік. Зате їх можна було направити у відділ постачання. Загалом їхня характеристика була подібна до описаної вище характеристики старшинських кадрів. Таким чином, весь підстаршинський корпус для бойового з'єднання треба було щойно створити.

Про узагальнений образ українського вояцтва можна сказати таке: українець сприймає все ідеалістично. Таке ідеалістичне ставлення обмежується головню до його практичного життя. Він бачить не так реалістичну дійсність, яка перед ним, а вимальовує у своїй уяві таку, яку він волів би мати. Він часто на такій уявній дійсності ґрунтує свої постанови і дії. Суто індивідуалістичний характер українця — на противагу росіянинові — скеровує його орієнтацію на Захід. Індивідуалізм яскраво простежується у його ставленні до суспільного ладу. Він відкидає спільне життя, яке вима-

гає суворой дисципліни та беззастережного послуху. Тим можна пояснити, чому українці негативно ставилися до творення свого сильного війська зміцненням давніх військових традицій. В українців почуття переважає над розумом. Не розум, але почуття, які впливають з глибини душі, характеризують леймотив його буття. Ця характеристична риса притаманна майже всім слов'янам. З-поміж слов'ян українець здатний запалитися, щоб знову після перших невдач збайдужіти і зневіритися. Він здатний як на палку любов, так само і на безмежну, тільки почуттям керовану, ненависть.

Перевага почувань і велика роль любови пов'язані з глибокою релігійністю українця. Водночас основні духовне й матеріальне життя всієї нації тісно пов'язані з матір'ю-землею. Вона є фундаментом, на якому українець формує свій світогляд. Українець врівноважений і привітний. Він розсудливий і скромний. На себе дивиться з гумором та іронією. Такими рисами вдачі українець часто намагається оминати життєві труднощі. Він неохоче розповідає комусь про неприємні справи й неохоче відмовляє комусь у будь-якому проханні. У таких випадках він іншого потішає або дає йому поради, або вдається до таких методів, які ми, німці, називаємо брехнею, але для українця вона такою не вважається. До прикладу, вояк неохоче оголошує, що міст висаджено у повітря, бо він знає, що це неприємна звістка. У нього виробився схильність до «ходіння манівцями», що, безперечно, спричинила столітня неволя, у якій лише такими засобами можна було чогось досягти. Українець дивиться на життя з естетичного і почуттєвого погляду. Завдяки м'яким кліматичним умовам, що уможливлюють відносно легкий обробіток землі, у нього витворився певний рід звички, що, однак, далеко стоїть від лінивства. З другого боку, невтішне історичне минуле, — та й нещасливий сучасний стан, — зробили його недовірливим і замкненим у собі. Він веселий, привітний, традиційно гостинний, але не легко приступний. З ним не легко швидко налагодити приятельські стосунки. В особистій справі він більш стриманий ніж наполегливий.

Такі головні риси вдачі українця відомі тим, хто тісно з ним співпрацювали. Для більшості німців риси українців були невідомі; для них українці були такими самими людьми, як і німці. А якщо виникали непорозуміння, спричинені різницею психіки, тоді німці, замість шукати недоліки у собі, приписували їх українцям. Такі непорозуміння, викликані неправильним розумінням або незнанням психології інших людей, проходять червоною ниткою крізь усі наступні розділи цієї книги.

Чимало української молоді, яка опинилася у Дивізії, зовсім не

була підготована до суворого дисциплінованого життя. Не маючи особливої схильності до військового життя, вона з насилу входила у роль вояка, що могло відбуватися поступово, крок за кроком. Українці потребували великого розуміння, вибачливого підходу та лагідного слова від своїх німецьких інструкторів, до яким вони довіряли. З таких причин, на початку Дивізії нагадувала зігнаний до купи натовп, а не дисципліновану військову одиницю. Хто знав обставини, то цьому явищу не дивувався — для Дивізії потрібен був час.

Харчування було ще однією проблемою для Дивізії. Українці за звичкою багато їли, особливо м'ясних страв. Тому їм звикати до поживних, але малих військових порцій доводилося дуже важко. Ще один клопіт додавала звичка українців носити штани на поясі, замість на шлейках. Шлейок, які отримали українці, вони не носили, бо не звикли до них. До підперізування вони використовували реміні від крісів і вуздечок, які крали. Цю звичку вигадливий Паліїв пояснив ось як: українці звикли до відчуття ситості в своєму шлунку. Вони тому підперізуються, бо при порожньому шлунку можуть стягати свій живіт на одну чи дві дірки більше. У такий спосіб вони затримують відчуття ситості і контролюють почуття голоду. А оскільки німецькі військові порції малі, то вони мусять підперізуватися. Очевидно, німцям з їхньою типовою звичкою до організаційного порядку, годі було зрозуміти таку логіку. Серед вояцтва панував добрий настрій і дух товариськості. Хоч шафи і шухляди не замикали на ключ, майже не траплялося крадіжок у товаришів.

Німецький персонал Дивізії походив з поліції; його відряджено з єдиної в німецьких збройних силах поліційної дивізії. З вермахту прибув лише начальник відділу Іа (відділ операцій) Дивізії, автор цієї праці. В його обов'язки входило: допомога командирові Дивізії під час організації, вишколі та тактичному командуванні. Він служив в артилерії, у 1943 році закінчив академію Генерального штабу і був призначений у штаб сухопутних військ. До Дембіци приїхав 10 січня 1944 року.

За деякими винятками німецькі старшини й підстаршини ані за віком, ані за досвідом не підходили до чужонаціональної Дивізії. Через надто молодий вік, брак життєвого досвіду і незнання людської вдачі вони не могли впоратися з важким завданням керування людьми. Ліпші з них ще могли провадити фахове навчання, але не вміли налагодити взаємин і через те не заслужили собі довіру українців. Деякі з них, і то, на жаль, переважно старші, прибули до Дивізії з наперед виробленим негативним ставленням як до українців, так і до Дивізії, яка, на нещастя, ще й називалася «га-

лицька»¹. До того ж, молодий німецький основний склад, хоча і прийшов коротке, суто ремісниче, вояцьке навчання, однак ще не був вихований у вояцькому дусі. Багато з них були зарозумілі, що частково спричинили їхні успіхи на фронті. Зате бракувало добре вихованих, вимуштруваних, вивічених німецьких старшин і підстаршин. Деякі з них мали надто багато сумнівів, а деякі жодних. Часті-густо спостерігся сильний нпотяг до пиятики. Очевидно, між німцями були добрі старшини і підстаршини, які із запалом і самопожертвою віддавалися своїй праці. Завдяки своїй та знанням, вони досягали чималих успіхів, хоч які важкі не були їхні завдання. Однак таких було небагато.

До частих непорозумінь між українцями і німцями провокував III відділ (військово-польовий суд) штабу Дивізії². Начальником цього відділу мала бути краща людина, яка ліпше відстоювала б інтереси й права свого відділу перед Фрайтаґом. Справді, цей відділ полегшив чимало суворих розпоряджень командира Дивізії, але треба йому закинути, що він не на всі судові процеси брав українців засідателями, хоча цього постійно вимагав Фрайтаґ.

Склад керівного посту відділу V (автотранспорт і механічні сотні) не був вдало підібраний від початку до кінця існування Дивізії. Начальником цього відділу мав би бути енергійний старшина,

¹ У червні 1943 р. райхсфюрер СС (Гіммлер) заборонив вживати в Дивізії назву «українська» і наказав називати її «галицькою» («Galizisch»), а добровольців — «галичанами» («Galizianer»). Проти того виступив губернатор дистрикту Галичина в Генеральній Губернії (Вехтер), вказуючи передусім на факт, що Галичина — це державно-територіальне й провінційальне поняття, а не національне. Гіммлер відкинув той та всі інші протести, мотивуючи своє рішення ставленням України до Німеччини у 1918–1919 рр. K.G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (ст. 194).

У наказі Гіммлера від 14 липня 1943 р. до всіх начальників штабів ішлося: «При згадці про галицьку дивізію я забороняю коли-будь говорити про українську дивізію чи українську національність». Heinz Hohne. Der Orden unter dem Totenkopf. «Der Spiegel», Hamburg, 1967, No. 7 (с. 64).

² Штаб Української Дивізії складався з таких відділів:

Відділ Ia — тактичні завдання, воєнні дії, персональні справи старшин; Ib — постачання амуніції, зброї, спорядження, транспорту; Ic — контррозвідка, переслуховання полонених, політичний контроль, цензура листів; IIa і IIb — картотека старшин, підстаршин і стрільців; III — польовий суд для політичних і кримінальних справ вояків; IVa — обмундирування, харчі; IVb — санітарний; IVc — ветеринарний; IVz — зуболікувальний; V — автомашини і механічні сотні; VI — духовна опіка: релігійні справи, преса, театр, радіо тощо.

Командирові Дивізії були ще безпосередньо підпорядковані дивізійна штабова квартира, польова жандармерія і польовий шпиталь. Е.С. Штаб 1-ої Української Дивізії. «Вісті» Братства кол. вояків 1-ої УД УНА, ч. 1-2 (39–40), січень-лютий 1954, Мюнхен (ст. 22). Ю. Тис-Крохмалюк. Організація 1 УД УНА. «Вісті Комбатанта», ч. 3(11), Нью-Йорк, 1963 (с. 15–19).

справжній фахівець. Насамперед він мав би виявляти розуміння для українців, які мали «свою уяву» про автомобіль, цікавилися технікою і мали здібності до вивчення її.

Відділ VI, духовної опіки над вояцтвом Дивізії, не завжди розумів суті українських проблем. З допомогою кількох українців він дуже ретельно працював, але йому на перешкоді стояв і командир Дивізії. Фрайтаґ використовував цей відділ для того, щоб у циркулярах повчально вказувати українцям на їхні слабості та провини. Фінансово цей відділ був добре забезпечений, частково тому, що чимало фондів надходило з українських джерел, а Військова Управа свою допомогу для вояків спрямовувала переважно через нього.

Ще одним недоліком було те, що командир Дивізії не усунув командира польово-запасного куреня Кляйнова (Kleynow). Фрайтаґ затримав його тому, що Кляйнов був здібний організатор і засновував різні навчальні купси. Постійні скарги, що приходили на нього до штабу Дивізії, Фрайтаґ не брав до уваги.

Як виглядали молоді українські кандидати на старшин і підстаршин? Про них ми вже згадували мимохідь. До Дивізії прибула молода інтелігенція з міст і сіл. Уже на початку формування Дивізії близько 1 500 вояків було кваліфіковано у кандидати на старшин або підстаршин, на основі їхньої освіти та фізичної вправності. Проте з цим «найціннішим майном» українців треба було обережно обходитися. Саме число ще не вирішувало питання старшинських і підстаршинських кадрів Дивізії, бо на підготову старшин для ведення чоти потрібно близько одного року, а тим часом Дивізію, напевно, буде введено в бойові дії. Навіть якщо частина з них повернулася зі шкіл перед фронтовими боями Дивізії, вони не матимуть практичного фронтового досвіду. До того ж, відкомандирування цього інтелігентного і провідного елемента до старшинських і підстаршинських шкіл відбулося в критичний момент формування Дивізії й тому її дуже ослабило. В Дивізії дуже відчувався брак досвідчених інструкторів. Тому не диво, що більшість командирів не ставилася прихильно до від'їзду кандидатів у школи. Натомість годі виправдати деяких командирів, які відправляли гірших вояків до шкіл, а вправніших залишали у своїх частинах.

У поточних звітах до Берліну йшлося, що цю проблему можна розв'язати, призначивши до Дивізії більшу кількість досвідчених німецьких старшин і підстаршин. Пропонувалося також, щоб ті німецькі старшини й підстаршини виконували службу в Дивізії тимчасово, тільки впродовж її формування та вишколу.

Коли українські старшини й підстаршини повернуться зі шкіл, німців можна буде перенести до інших частин. Але всі ці прохання

не мали успіху. Щоправда, ці відмови були спричинені загальним браком німецьких старшин і підстаршин, які гинули на всіх фронтах, але з таким станом треба було рахуватися ще перед згодою на формування Дивізії. Такі обставини створювали напружену атмосферу, що призводила до таких закидів, як: «брак доброї волі», «брак хотіння» тощо. Лише час від часу прибували поодинокі німецькі старшини або підстаршини, але, на жаль, більшість з них не відповідала вимогам Дивізії. Брак фахового знання, погані риси вдачі, схильність до пиятики — це були доволі часті явища серед дуже молодих і недосвідчених німецьких старшин і підстаршин.

Тим часом в інтересах Дивізії треба було відправляти до старшинських і підстаршинських шкіл якнайбільше українців. Негайно було відряджено до шкіл близько 600 кандидатів на старшин і 200 на підстаршин. Крім цього, близько 100 підстаршин перебувало на короткотривалих курсах в Дивізії. Та й це нелегко вдавалося, бо спершу треба було побороти ставлення командира Дивізії, який вважав, що кандидат перед відкомандируванням до школи мусить спершу виправдати себе на фронті.

Однак найбільшою трудностю було одержання достатнього числа якісного німецького основного особового складу, який мав творити так званий «німецький кістяк» («Korsettstange») Дивізії. Треба було також виявити багато вміння при заміщуванні командних постів Дивізії, щоб зберегти відповідну пропорцію між німцями і українцями. Спершу німецькі політичні кола планували зайняти німцями тільки штаб Дивізії, але зі згаданих вище причин, переважно через брак відповідно вишколених українських старшин, ці рамки довелося поширити. На жаль, було обмаль українських старшин, яких після деякого тактичного навчання можна було призначити командирами частин¹. Але й до цих, що були, Фрайтаґ мав таке велике упередження, що годі було сподіватися, щоб він їх призначив на пости командирів. Він їх призначав на нижчі пости. Деякі з них відмовлялися від служби в Дивізії, мовляв, вони зголосилися до Дивізії як командири куренів, і на такі пости вони повинні бути призначені. У разі потреби, на початку мали їх призначити по одному доброму німецькому старшині помічником. Очевидна річ, Фрайтаґ мав би право тих з них, які виявилися непридатними, звільнити з служби через відсутність кваліфікації або притягнути до відповідальності за очевидні порушення порядку. Однак Фрайтаґ мав інший погляд на цю справу. Від самого початку він

¹ Під час боїв під Бродами в Дивізії було лише два вищі бойові командири-українці: майор Микола Палієнко — командир дивізіону важкої артилерії та сотник Михайло Бриґідер — командир 1-го куреня 29-го полку. Палієнко згинув під Бродами, а Бриґідера згодом було відправлено з Дивізії.

хотів мати в Дивізії добре вишколених, у найсучаснішій військовій науці досвідчених командирів, і тому вирішив призначити на пости командирів німецьких старшин. Усе ж таки і тоді Фрайтаґ мав призначити до штабу Дивізії і до командирів окремих частин українських старшин на навчання. У цьому напрямку вживали постійних заходів, проте Фрайтаґ не брав їх до уваги до завершення існування Дивізії. Це на ній негативно відбилося, бо не було добре вишколених українців, які були б ознайомлені з усіма питаннями командування Дивізії. Це виявилось особливо після капітуляції, коли німецькі офіцери залишили Дивізію або їхні союзники відокремили від українців. А якщо йшлося про планування на майбутнє, коли Дивізія мала б стати ядром української національної армії, то до підготовки нових старшинських кадрів треба було застосовувати всі засоби. Цим важливим завданням Фрайтаґ зовсім знехтував, трактуючи Дивізію лише як бойову одиницю, хоч на це йому неодноразово звертали увагу.

Фрайтаґ хотів залучити до Дивізії якнайбільше німців. Він планував замінити німцями не тільки командні пости всіх сотень, але й також велику частину чот і роїв. Його найближчі співробітники, особливо Паліїв, чинили опір такій політиці, бо Дивізія повинна мати український характер. Але хто знав про великі труднощі при формуванні Дивізії, той частково розумів, чому Фрайтаґ зробив на ставку «певності», понад те, що Дивізія мала незабаром бути введена в бої. Але ж неперебірливі методи Фрайтаґа принижували українців. Він повинен був втілювати свій план у життя лише поступово, тим паче, коли виявилось, що німецькі старшини і підстаршини не тільки що не підходили до чужонаціональної дивізії, але й завдавали їй шкоди. Вже навесні 1944 року деяких німців треба було усунути через їхню цілковиту непридатність, зокрема, систематичну пиятику.

Питання особового складу Дивізії залишилося невирішеним упродовж усього її існування. Персональна політика викликала постійні непорозуміння. Це був основний недолік Дивізії. Навіть тепер важко мені вирішити, який погляд у цій ситуації був правильний. Українці слушно вимагали заміщення командних постів в Українській Дивізії з українським вояцтвом українськими старшинами, але й Фрайтаґ мав рацію, якщо брати до уваги його завдання — створити за короткий термін боєздатну дивізію. Мабуть, чи не найліпшою розв'язкою було б вирішення цього питання найвищими німецькими колами. Вони повинні були вирішити, наскільки Дивізія мала би бути підпорядкована німцям. Не треба було залишати у цій справі вільної руки Фрайтаґові, тим паче, що при утворенні Дивізії була домовленість про призначення німців тільки до

штабу Дивізії. У такому разі Фрайтаґові залишилося б або ухвалити чинну постанову, або відмовитися від командування чужонаціональною дивізією.

Командною мовою була німецька. Більшість старшин, переважно старших віком, як і підстаршин, достатньо володіли німецькою мовою. Зате загал вояцтва її не знав. Під час навчання, крім звичайних вправ, вояки мусили чимало докладати зусиль і витратити часу на вивчення німецької командної мови. Великі труднощі виникали у служби зв'язку, заміщеній переважно українцями, які повинні були вільно говорити німецькою. Найвдалішим вирішенням було б прийняти українську мову за командну мову в Дивізії. Німці, старшини й підстаршини, від яких вимагалось вищого рівня інтелігентності, могли легше вивчити українську командну мову, ніж загал українського вояцтва — німецьку. Таку вимогу мали б диктувати українські реалії ще перед створенням Дивізії і без такої передумови не дати своєї згоди¹. Серед усіх цих з'ясованих вище труднощів формування й бойове навчання Дивізії могло проходити лише поступово, крок за кроком. Про певну плановість не могло бути й мови.

Дивізія розташовувалася у військовому вишкільному таборі «Гайделяґер», який, до речі, перебував у стані розбудови. В ньому також розміщалися інші частини, так що місця для Української Дивізії залишалось небагато. Приміщення Дивізії були розкидані, часто навіть поодинокі її частини, наприклад гарматний полк, не мали суцільного замкненого простору. В таборі були дерев'яні бараки з примітивним і недостатнім влаштуванням. Тому передумов для засвоєння вояцької дисципліни й порядку зовсім не було. Гаражів для автомобілів та обладнання було обмаль, і більшість з них була вже зайнята. Треба було споруджувати автопарки і склади, для яких потрібна була численна варта. Обмундирування та озброєння регулярно не приходили, і це також затримувало навчання. Бракувало дрібнокаліберної ручної зброї та обладнання для навчання. Зате цілком достатньо прибувало інших, малопотрібних речей. Причиною цього можна вважати недокладне опрацювання підготовчих планів.

Через брак придатних до вишколу старшин, підстаршин і зброї не можливо було приступати до формування кадрів окремих частин і підрозділів Дивізії. Треба було організувати численні вишкільні сотні, в яких було б об'єднувано окремих фахівців, напри-

¹ У наказі про творення Дивізії йшлося: «командна мова — галицька (galizisch), наказова мова — німецька (deutsch)». Проте навіть цього розпорядження командир Дивізії не виконав. — *Aufstellung der SS-Freiw. Division «Galizien», Geheime Kommandosache, 30. Juli 1943.*

клад, навчальну сотню піхотних гармат, навчальну винищувально-протитанкову сотню, навчальний ескадрон кавалерії, навчальну автотранспортну сотню і т.ін. Під керівництвом досвідчених інструкторів у цих сотнях готувався кадровий склад усіх частин Дивізії. Така метода добре себе виправдала. Крім того, всіх інших фахівців, таких, як кухарі, кравці, шевці, римарі тощо, залучали до спеціальних навчальних сотень.

Значну увагу приділяли вишколу підстаршин. Незалежно до відкомандирування вояків до підстаршинських шкіл поза Дивізією, в самій Дивізії були організовані курси для підстаршин різних родів військ. На них вони проходили спершу основний вишкіл, пізніше їх відправляли на вищі курси. Решта вояцтва проходила під керівництвом персоналу, який залишався, піхотинське бойове навчання — наскільки це дозволяло обмундирування, озброєння та інструктори. Крім того, треба було виконувати службу охорони та потрібні роботи в таборі. Де можливо, проводилося спеціальне навчання з обслуговування бойового обладнання. Велику частину рекрутів окремих родів військ відряджали до запасних частин вермахту, в яких вони проходили рекрутський вишкіл та навчання володіння зброєю. Згідно зі звітами, українські рекрути всюди добре себе проявляли, а в деяких випадках мали ліпші досягнення, ніж німці. До Дивізії надійшла спеціальна похвала від командира запасного дивізіону легкої артилерії в Рендсбургі (Rendsburg), де українська батарея здобула перше місце у швидкості обслуги та влучності стріляння. Через брак інструкторів треба було всі три піхотинські полки (Grenadier-Regiment) та фюзилерський курінь об'єднати в один полк, яким на початку ретельно й енергійно командував майор Євген Побігущий. Так минули перші чотири місяці бойового навчання.

Українські старшини продовжували теоретичну підготовку в усіх ділянках воєнного командування під керівництвом найкращих у Дивізії німецьких старшин. Тут виявилось, що навіть деякі досвідчені німецькі офіцери могли дечого повчитися від українських старшин. Українці перевершували німців у використуванні околиці, маскуванні, швидкому вкопуванні, спорудженні тимчасових застав, закладанні мін тощо. Шкода, що ми, німці, раніше не використали таких здібностей українців.

Великим недоліком вишкільного табору «Гайделяґер» було те, що його відкрили і розташували недалеко від Галичини. Щоне ділі до табору рухалася справжня «мандрівка народів». Це були друзі й рідні, які приїжджали відвідувати добровольців. Вони привозили з собою неймовірну кількість харчів і горілки. Приймання і частування набирали небаченого розмаху. Пізніша заборона циві-

льним особам приїзду до табору мало що допомогла, бо вояки зустрічали відвідувачів на станції в Дембіці або у сусідніх лісах. Перебуваючи у такій «родинній атмосфері» недалеко рідних земель, українці не розуміли важливості їхніх завдань. А до гарту вояцького життя треба було найсерйознішого підходу. Близькість до рідної сторони також сприяла дезертирству. Тому командування Дивізії заздалегідь вжило заходів, щоб перевести Дивізію до Німеччини, де у закритому таборі були б ліпші приміщення та сприятливіші умови для навчання. Реалізація перенесення зволікалася через брак вільного табору в Німеччині.

Легкий доступ до табору «Гайделяґер» сприяла також діяльності Української Повстанської Армії, яка неприхильно ставилася до Дивізії через німецьку політику в Україні. Щоправда, до відкритого зудару не дійшло, але УПА різними засобами поширювала пропаґанду проти Дивізії. Вона намагалася спинити зголошування нових добровольців, а вже призваних вояків хотіла перетягнути до своїх лав. Для своїх цілей УПА не відмовлялася і від метод тиску. З часом ставлення УПА до Дивізії трохи змінилося, але переважно залишилося без значних змін.

Допомога родинам призваних до Дивізії вояків також була незадовільна. Через це до Дивізії надходило чимало скарг, і вона робила все, що могла, щоб змінити цей стан. Більшість вояків Дивізії походила з біднішої верстви, і тому їхні родини були дуже зацікавлені в такій допомозі. Для налагодження цієї справи Дивізія відрядила спеціальних старшин до компетентних німецьких установ і до Військової Управи. Без сумніву, що в деякій мірі справу допомоги саботували нижчі польські урядовці, але й самі українці де в чому завинили. Незважаючи на постійні заклики й вказівки, українці не надсилали відповідних заяв на допомогу або їх не виконували точно.

Велике значення для Дивізії мали священики. За деякими винятками, в Дивізії служили глибоко релігійні греко-католики. Львівський Митрополит Андрей Шептицький, який прийняв на аудієнції командира Дивізії, був великим її приятелем. Його близький співробітник митрат професор д-р Василь Лаба взяв на себе духовну опіку Дивізії і мав у цій царині великі заслуги. Всі частини Дивізії його радо вітали, а його Служби Божі у великі свята залишались в пам'яті назавжди. Кожен полк і самостійний курінь Дивізії мали своїх священиків, які підпорядковувалися головному священикові о. Михайлові Левенцю в штабі Дивізії. Для вояцтва відправляли Служби Божі щонеділі і кожного свята. Тому що греко-католицькі свята припадають на два тижні пізніше від протестантських, а оскільки їх є значно більше, ніж протестантських, було

вирішено святкувати тільки українські свята. Таким чином, більше часу приділяли військовим зайняттям.

Незабутньою подією залишилося перше Різдво в Дивізії, яке українці спільно з німцями відсвяткували в дружній обстановці. За традиційним звичаєм, дивізійний священик поділився із дивізійним командиром проскуркою, а після борщу та інших українських страв, українці колядували і святкували за своїми старовинними звичаями, переплітаючи веселе із серйозним. Цих кілька святочних годин, проведених спільно, стали першими містками дружби між німцями й українцями.

Часто члени Військової Управи брали участь у релігійних святах чи важливіших військових подіях. Її голова полковник Альфред Бізанц у притаманних йому, повних запалу промовах, пригадував українцям історичні події і вказував на їхні теперішні завдання. Наскільки дозволяв час, губернатор Вехтер також часто бував на різних дивізійних святкуваннях. Загалом, відносини між Вехтером, Військовою Управою¹, Українським Центральним Комітетом і Дивізією були ввесь час тісні й дружні.

¹ Для ведення різних справ Дивізії на підставі договору між проф. Кубійовичем і губернатором Вехтером була створена Військова Управа. 15 квітня 1943 року у Львові відбулося перше її засідання. Зборами керував проф. Кубійович. Тоді було схвалено проект правильника інж. Юрія Тиса-Крохмалюка і на цій підставі розподілено функції членів: проф. д-р Володимир Кубійович — голова, сотник Осип Навроцький — начальник канцелярії, інж. Євген Пиндус — заступник, інж. Михайло Хронов'ят — призовний відділ, д-р Любомир Макарушка — відділ старшин, інж. Андрій Палій — відділ опіки над родинами, мґр. Михайло Кушнір — відділ пропаганди, ред. Степан Волинець — освітний відділ, д-р Іван Рудницький — правничий відділ, д-р Володимир Білосор — відділ здоров'я, митрат о. проф. д-р Василь Лаба — відділ душпастирства, інж. Юрій Крохмалюк — історично-військовий відділ, проф. Зенон Зелений — відділ молоді.

Ці пропозиції прийняв без застережень губернатор Вехтер, але незабаром, без будь-якого порозуміння з проф. Кубійовичем, проголосив Військову Управу установою, йому підлеглою та призначив її головою полк. Бізанца, а почесним головою — генерала Віктора Курмановича (інші члени залишилися без змін). 28 квітня 1943 року членам Військової Управи було вручено номінаційні грамоти. Зміна ролі й структури Військової Управи була актом нелояльності губернатора Вехтера. Її завдання не були докладно оформлені, зокрема, коли незабаром створено при німецькій владі уряд поповнень (СС-Веґерцунґсамт) під керівництвом д-ра Шульца. Ця німецька установа була паралельною організацією щодо української Військової Управи і невдовзі почала перебирати щораз більше функцій, що їх мала виконувати Військова Управа.

Начальником канцелярії Військової Управи і фактичним заступником полковника Бізанца був увесь час сотник Навроцький і завдяки йому існувала тісна співпраця між Військовою Управою і Українським Центральним Комітетом.

Усі свята в Дивізії прикрашали музичні виступи українців. Їхній талант до музики й любов до пісні давали хвилини, сповнені насолоди. Назавжди залишаться в пам'яті чудові українські народні пісні, арії з опер і опереток, особливо твору «Запорожець за Дунаєм». На музичній ниві відзначився хор Дивізії (керівник В. Осташевський) та її оркестр (керівник А. Крушельницький, а згодом старший десятник Йоганн Тіссен (Johann Thiessen), який досягнув великих успіхів. На парадах він грав мелодію маршу колишньої австрійсько-угорської армії «Теннер марш» («Tenner Marsch»). За високий музичний рівень треба завдячувати співакам і музикантам Львівського оперного театру, які зголосилися до Дивізії. Час від часу також відвідували табір артисти Львівського оперного театру та «Веселого Львова», які дарували незабутні години музичної насолоди та розваги.

Українська літературна творчість — це також велика скарбниця для шукача добрих творів. Чудові поезії українського національного поета Т. Шевченка, який оспівує все добре й шляхетне, дали нагоду на проведення не одного вартісного й приємного вечора. Його заповіт «Як умру, то поховайте» був заповітом кожного українця в Дивізії.

За таких обставин проходив вишкіл Дивізії. Час від часу прибували окремі німецькі старшини й підстаршини. Наплив добровольців збільшувався. Тоді вона нараховувала 10 000 вояків. Повільно прибували коні та спорядження. Вояки проходили рекрутське навчання в «Гайделяґері», але ще більше по запасних частинах вермахту. Фахівці-старшини й підстаршини вчилися на спеціальних курсах. Наприкінці січня 1944 року командир Дивізії поїхав на 4-тижневий курс для командирів дивізії до Гіршберґу на Сілезії. На час його відсутності командування Дивізією перебрав найстаріший з командирів полків полковник Баєрсдорф (Beyersdorff).

Одного вечора на початку лютого 1944 року прийшов від вищого фюрера СС і поліції (Der Höhere SS und Polizeiführer) при уряді Генеральної Губернії (Generalgouvernement) у Кракові такий наказ: «Дивізія негайно сформує бойову групу з метою боротьби із партизанськими загонами генерала Ковпака¹, які пробилися на територію Генеральної Губернії. Сила бойової групи: один піхотний полк, підсилений одним дивізіоном легкої артилерії та саперними і протитанковими відділами. Бойова група буде підпорядко-

¹ «Партизанами Ковпака» німці називали всі советські партизанські загони, які діяли в північно-західних районах України, хоч сам Сидір Ковпак, один з найвизначніших організаторів і керівників комуністичного партизанського руху в Україні, діяв у цій частині України та в Галичині лише влітку і восени 1943 року.

вана фюрерові СС і поліції в Генеральній Губернії». Цей наказ було передано нібито від самого райхсфюрера СС Гімлера (Heinrich Himmler — Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei). Після одержання цього наказу Дивізія негайно повідомила, що вона такого наказу не в змозі виконати. Не будемо вдаватися до подробиць абсурдності цього наказу і можливості його виконання. Причини зрозумілі читачеві. Проте на подані фюрерові СС і поліції в Кракові пояснення Дивізія одержала лаконічну відповідь, що наказ прийшов від самого райхсфюрера Гімлера. Командувач Дивізії прохав кілька годин на перевірку, але вже тоді заявив, що він не може виставити бойової групи в силі полку. Після перевірки всіх можливостей і наради з командирами, він повідомив, що є технічна змога сформувати бойову групу в силі одного куреня, підсиленого однією батареєю легкої артилерії. При цьому чітко підкреслив, що навіть курінь не матиме жодної бойової вартості і що він не може відповідати за його бойові дії; курінь може бути сформовано лише під відповідальність вищих кіл. Оскільки командний склад куреня треба було починати з нуля, бойова група може бути в маршовій готовості не через 24 години, а через 48 годин.

До командного складу групи повинні були ввійти найдосвідченіші старшини й підстаршини, але треба було залишити деяких інструкторів у Дивізії, що перебувала на стадії формування і вишколу. Ще цієї самої ночі було розпочато формування підсиленого куреня і звіт про нього відправлено до Берліна. Коли наступного ранку прийшло із Кракова повідомлення, що тимчасово цю групу не буде відправлено до Галичину, ми полегшено зітхнули. Проте група має бути готова на марш через 24 години у разі потреби. Тим часом, як і заплановано, формування бойової групи було закінчено впродовж 48 годин. Вона готова до посадки в ешелони. Українське вояцтво в захопленні. Так само як і німці, воно серйозно не сприймало цієї події, а радше трактувало її як приємну розвагову вправу під час монотонного суворого військового навчання. Однак бойова група не мала ніякої бойової вартості, і про цей факт було відзвітовано вищому командуванню, щоб воно не мало жодних ілюзій. У будь-якому разі командування Дивізії вжило всіх необхідних заходів, щоб бойову групу сформувати знову впродовж визначеного часу, якщо б на це прийшов новий наказ. За яких три-чотири дні ми одержали новий наказ (з доручення райхсфюрера Гімлера) від вищого командування СС і поліції в Кракові на формування бойової групи, яка буде йому підпорядкована і вислана впродовж 24 годин у район на північний захід від Львова на боротьбу з большевицькими партизанами. Всі застереження Дивізії щодо сумнівної вартості такої групи не було взято до уваги. Бойо-

ва група складалася з одного піхотного куреня, однієї батареї легкої артилерії, однієї чоти саперів, однієї винищувально-протитанкової чоти, групи зв'язку зі зв'язковим обладнанням та малого відділу постачання. Команду над усіма підрозділами групи перебрав заступник командира Дивізії полковник Баєрсдорф. Команду піхотного куреня очолив єдиний на той час у Дивізії німецький курінний командир сотник Бріштот (Bristot). Командиром артилерійської батареї був майор Микола Палієнко, колишній старшина царської російської армії, пізніше української армії, контрактний старшина польської армії і абсолювент Польської Академії Генерального Штабу. Бойова група від'їхала трьома ешелонами, про що негайно було повідомлено в Берлін.

За кілька днів виявилось, що Гімлер зовсім не видавав наказу про формування бойової групи. У розмові з вищим фюрером СС і поліції В. Коппе (SS-Obergruppenführer Wilhelm Koppe) він лише згадав про таку можливість, яку негайно замінено на наказ від імені райхсфюрера. У таких умовах доводилося працювати в Дивізії. Коли командир Фрайтаґ повернувся, він заявив, що такого наказу він би не виконував, бо добре знає, якими методами працюють деякі вищі фюрери партії. Вся ця подія була для автора чимсь новим і дивовижним. Для нього, старшини вермахту, кожен наказ треба було виконати, але наказ мав бути виважений, а не легковажний. Наказ Коппе був типовим зразком ведення війни так званими «військовиками» без жодного фахового знання, без обдуманих розпоряджень, без уваги на наслідки й безпеку людей. На щастя, вищому командуванню СС і поліції в Генеральній Губернії не підлягали навіть тимчасово там розташовані частини вермахту чи військ СС. Він командував лише поліційними з'єднаннями. Лише траплялися виняткові випадки, що окремі фронтові частини було йому підпорядковано для виконання деяких спеціальних завдань.

На жаль, бойова група не зовсім вдало виконала своє завдання. Та це не диво. Вона була підпорядкована поліційному генералові у Перемишлі, який про неї не дбав і погано керував нею. Він не мав жодного поняття про військову тактику чи командування військовими частинами. Провину треба шукати в тих, що видали наказ про введення в бойові дії бойової групи Дивізії, попри всі застереження її командування. Непідготовлена до зимових боїв, вона разом з іншими німецькими та поліційними частинами була введена в бої проти добре споряджених і підготовлених партизанів. Після 4-тижневих дій, група повернулася до Дивізії, яку за той час було переведено до табору в Нойгаммері (Neuhammer) на Сілезії. Незважаючи на несприятливі умови, бойова група все-таки включилася доволі успішно в бойові дії у районі Чесанова, Люба-

чева, Тарногороду, Білограю і Замостя (північно-західна Галичина й Холмщина) під кінець своєї короткої кампанії.

Незабаром до Дивізії почали надходити різні повідомлення про погану поведінку вояків бойової групи. Цього треба було сподіватися. Адже вояки ще не закінчили свого бойового навчання, а їхні німецькі старшини й підстаршини були молоді та недосвідчені. Не треба ще забувати, що бойову групу послано в околиці, в яких жило чимало польського населення, а то і в чисто польські околиці. Стара ворожнеча між поляками та українцями мусила тут виявитися. Але треба брати до уваги, що бойовій групі Дивізії, як ненімецькій частині, інші німецькі частини приписували багато неслухного або такого, що самі накоїли. У багатьох випадках можна було це перевірити. Приписування Дивізії німецькими частинами різних провин повторювалося також пізніше. Командування Дивізії розглянуло всі скарги і, якщо були докази, винних було покарано. При цьому виявилось, що Фрайтаґ карав дуже суворо за найменші провини. У цьому переконалися на власній шкірі як українці, так і німці.

У лютому 1944 року у Львові було вбито шефа уряду і заступника губернатора Вехтера, О. Бауера (Otto Bauer), який доклав чимало зусиль для створення Дивізії. На його похорон було відправлено одну почесну сотню і дивізійний оркестр. Цей перший публічний виступ вояків Дивізії відбувся з великим пропагандистським успіхом і був радісно прийнятий громадськістю. Оркестр грав також дуже добре.

Упродовж лютого кількох разів прохання Дивізії перенести її з «Гайделяґеру» до іншого табору увінчалися успіхом: її перевели у табір у Нойгаммері на Сілезії. Переїзд відбувався з великими труднощами під час вантаження і вивантаження зброї та обладнання. Відчувався брак вантажівок і досвідчених у вантаженні людей. Упродовж трьох тижнів Дивізію було відправлено близько 30 ешелонами. Ця операція була також цінною вправою для Дивізії.

У Нойгаммері справжнє бойове навчання почалося щойно в березні 1944 року. Табір тут був значно ліпше облаштований, ніж «Гайделяґер». Місцевий комендант табору тісно співпрацював з Дивізією. Завдяки значно коротшому транспорту й заходам відділів Ib, IVa та IVc, зброя, спорядження, коні, автомобілі планово й швидко прибували. Приїхали німецькі командири, так що, нарешті в кінці лютого розпочалося формування штабів окремих частин Дивізії, яким була передана відповідальність за формування і продовження навчання їхніх підрозділів.

Дивізію формувалося як новітню піхотну дивізію SS¹. До неї

¹ Див. додаток ч. 3.

додатково призначили один змішаний дивізіон зенітної артилерії, що складався з однієї 2-см, однієї 3.7-см та однієї 8.8-см батарей. У всіх частинах кипіла робота. Незважаючи на деякі недоліки, всі захоплено виконували свої завдання, а гарні успіхи додавали ще більшого заохочення. Із запасних частин вермахту приїхали рекрути і почали успішно виконувати нові завдання. З курсів повернулися фахівці. Перші нововишколені підстаршини також повернулися до Дивізії і очікували підвищень службі. Командири ознайомлювалися з новими завданнями. На жаль, Фрайтаґ, незважаючи на свою пильність, забагато часу просиджував за зеленим столом, а надто мало перебував серед вояцтва на вправах. А саме тоді молоді німецькі й українські інструктори найбільше потребували порад і вказівок.

Взаємини німців і українців були не скрізь однакові. Здебільшого було так: які командири, такі й відносини. Де молоді командири працювали з вояцтвом в атмосфері порозуміння, але під контролем дисципліни, там взаємини були добрі, а подекуди — кращого годі було й бажати. Прикладом цього може послугувати дивізіон зв'язку і винищувально-протитанковий дивізіон. Це не означило, що командири полків були гірші, але вони, маючи під командою більшу кількість вояцтва і більше завдань, здебільшого не мали змоги налагодити особисті зв'язки. Мати добрі відносини між німцями й українцями — це було насамперед завданням командирів куренів чи дивізіонів. Власне у встановленні дружніх стосунків проглядалися великі помилки. Командир Дивізії намагався різними способами ці недоліки виправити, але він сам мимоволі створював між собою та українцями невидиму стіну, яка з часом перетворювалася в нездоланий бар'єр. Його, вже згадана, недалекоглядна, безглузда політика лише ускладнювала взаємини між німцями і українцями. Фрайтаґ не міг погодитися із тим, що він командир чужонаціональної дивізії, в якій німецькі старшини повинні бути винятками.

Навесні 1944 року до складу Дивізії врешті було включено поліційні полки чч. 4, 5, а згодом чч. 6, 7, 8. Щоб добитися переведення цих полків, потрібні були тривалі й наполегливі домагання Українського Центрального Комітету, губернатора Вехтера і самих вояків цих полків. Вони зголосилися до Української Дивізії й побоювалися, що їх можуть перекинути на Західній фронт, коли вони залишаться у поліційних полках¹. Більшість німецьких стар-

¹ Так звані «поліційні полки» були сформовані з добровольців, призваних до Дивізії першим набором. Вони проходили бойове навчання в районі колишнього польсько-пруського пограниччя, біля Ґдині, Білостоку та в східній — Мецу (Metz) і південній — По (Pau) — Тарб (Tarbes) — Сальє-де-Борн

шин і підстаршин поліційних полків не відповідала вимогам Дивізії. Найчастіше це були поліційні старшини й підстаршини, які не підходили для командування військовими фронтовими частинами, їх треба було відіслати назад до поліції. Вже порівняно ліпшими були старшини німецького походження, так звані «фольксдойч» (Volksdeutsche), із Словаччини, яких пізніше було призначено до Дивізії.

З-поміж німців як у штабі Дивізії, так і в окремих частинах, деякі старшини цілком розуміли інтереси та потреби українців. Треба згадати, що штабні старшини мали кращий перегляд справ, бо їх не обтяжували дрібні щоденні турботи. Домогтися будь-яких поступок для українців у командира Дивізії чи інших частин було не легкою справою. До того ж, українці не створювали єдиного суцільного блоку, а з героїчною загибеллю сотника Палієва під Бродами втратили найкращого оборонця українських інтересів. Його наступник сотник Любомир Макарушка спершу мав би ознайомитися з особливими обставинами. Пізніше він так само енергійно та завзято обстоював українські інтереси. Українці знали про прихильне ставлення до них деяких німецьких старшин. Часто окремі члени Військової Управи обговорювали проблеми Дивізії з

(Salies-de-Bearn) Франції. Згідно з протоколом Військової Управи від 1943 року (том II, ст. 6-7), полки мали такий склад: 4-й полк (Gal. SS-Freiw.-Regiment 4, мабуть, це була офіційна назва полків) — 1 264, 5-й — 1 372, 6-й — 1 293, 7-й — 1 671, 8-й — 1 573. Курені в цих полках складалися з 4 сотень (приблизно 160 стрільців), а сотні — з трьох піхотних чот й однієї чоти зв'язку. Старшинами і підстаршинами поліційних полків були виключно німці.

На початку лютого 1944 року 4-ий полк було перекинуто в Галичини на боротьбу з большевицькими партизанами, де він згодом брав участь у боях з Червоною армією під Тернополем. У Франції вояки закінчили вишкіл і навесні 1944 року більшість з них відправили до Дивізії в Нойгаммер. Під час вишколу їх використовувано також для боротьби проти французьких партизанів. Під час ліквідації поліційних полків у Франції деякі вояки перейшли до лав французьких партизанів, наприклад, група Осипа Круковського, яка становила окремий відділ в групі майора Леґранда.

Проти невключення поліційних полків до Дивізії виступили губернатор Вехтер, командування Дивізії, Український Центральний Комітет та Військова Управа; їхні протести, як знаємо, досягли мети. Військова Управа вислала деяких своїх членів відвідати ці полки, наприклад, Юрій Крохмалюк здійснив поїздку до Франції та до 4-го полку в районі Збаража.

Джерела й література:

Крохмалюк Ю. У Збаражі // Вісті. — 1992. — Червень-липень. — Ч. 4-5 (18-19). — Мюнхен.

Небелюк М. Під чужими прапорами / М. Небелюк. — Париж, 1951.

Процакевич Є. Поліційні полки. // Вісті Комбатанта. — 1970. — Ч. 3-4. — Торонто — Нью-Йорк.

начальником відділу операцій, оминаючи командира Дивізії. Проте лише зміна на посту командира Дивізії відповідальнішою і розумнішою особою могла поліпшити ситуацію. Хоч німці ніби офіційно визнавали Український Центральний Комітет і Військову Управу, але вони не могли проявитися. Вони мали тільки опікуватися вояцтвом, проте в усіх вирішальних питаннях з ними не рахувалися. Також губернатор Вехтер, людина енергійна й душевна, не міг знайти порозуміння в німецьких установах, і щоб добитися розв'язання принципових проблем у німецьких найвищих колах та у командира Дивізії. В тодішніх умовах Вехтера, як і старших українців, німці вважали надто великим «кавалером».

У бойовому навчанні українське вояцтво досягало помітних успіхів. Українські вояки виявляли багато доброї волі й зацікавлення. Вони були здібними й дуже цікавилися технічними галузями. Дезертирства, ще такого частого явища в Дембіці, майже не було. Лише кілька вояків не повернулися з відпустки. Вони потрапили під вплив Української Повстанської Армії, яка, як противник Дивізії, намагалася всіма силами стримати наплив української молоді до Дивізії. Надто вільне тоді партизанське життя в УПА під українськими національними прапорами більше приваблювало молодь, ніж суворе життя в Дивізії. Під час відпусток вояків Дивізії УПА використовувала інструкторами для повстанців. Після закінчення відпусток УПА їх відпускала назад. Суперництво між УПА й Дивізією не створило для останньої значних труднощів.

Українці швидко оволоділи знання і вміло застосовували їх на практиці в галузі теренознавства; вони виявляли витримку і рішучість у подоланні труднощів. Зате у стрілянні, всупереч усім сподіванням, мали погані результати. Вони зацікавилися переважно технічними галузями, в яких удосконалювали вправність, наприклад, у зенітній артилерії. Як водії автомобіля, вони хоч із захопленням сідали за кермо, але виявляли недостатній контроль. Серед них мало добрих водіїв-механіків. Сідаючи біля українського водія, створювалося враження, що сидиш на пороховій бочці із запаленим до неї ґнотом. У всякому разі так було з українцями після відносно короткого їх вишколу в автомобільному транспорті. Як конюхи, українці настільки солідні, що добре напували і годували коней. Зате нерадо чистили їх і упряж.

Постійний наплив добровольців поповнив Дивізію до повної бойової сили, і ще понад 800 вояків охоплено у польово-запасному курені. З цього куреня приходило поповнення старшин, підстаршин і стрільців до кожного підрозділу Дивізії. Крім того, в ньому працювали різні курси фахівців. У квітні 1944 року наплив добровольців досягнув такого рівня, що вже можна було серйозно

взятися за організацію вишкільно-запасного полку. Фактично такий полк не підпадав фронтовій дивізії, а окремим командам тилу. Щодо Дивізії, у якій всі вояки були українці, його було підпорядковано безпосередньо Дивізії. Спочатку співпраця вишкільно-запасного полку, який було розміщено у Вандерн (Wandern) поблизу Франкфурта-над-Одрою, була погана, але з часом поліпшилася. Впродовж перших шістьох місяців стан у цьому полку був катастрофічний. У той час в ньому перебувало яких чотири-п'ять тисяч рекрутів — сирий матеріал без будь-якої військової підготовки. Всіх німецьких та українських інструкторів налічувалося ледь 40–50, які до того ж були переважно непридатні до несення фронтової служби через поранення і тому не могли виконувати практичної вишкільної служби. Дивізія не могла допомогти вишкільно-запасному полкові інструкторами, бо сама відчувала брак старшин і підстаршин. А треба зауважити, що в майбутньому з вишкільно-запасного полку прибували поповнення до польово-запасного куреня і до всіх частин Дивізії.

Тим часом у Дивізії потрібно було завершити бойове навчання. Хоч заняття вимагали чималих зусиль, усе вояцтво тренувалося від ранку до пізньої ночі в бадьорому настрої, з повним розумінням своїх завдань. Дисципліна була доброю, що неодноразово підтверджував комендант вишкільного табору.

У травні на інспекцію приїхали деякі члени Українського Центрального Комітету, Військової Управи та губернатор Вехтер. Для них провели бойові вправи з участю усіх родів зброї: піхоти, артилерії, протитанкових і саперних відділів. Вони на власні очі переконалися в успіхах бойового навчання та бойовій здатності новітньої піхотної дивізії. Парад і промова Вехтера та полковника Бізанца завершили візит. Для українців у Дивізії це була нагода налагодити зв'язки зі своєю батьківщиною.

Таким чином, вишкіл Української Дивізії добігав кінця. На останній стадії вишколу найбільше навчалася нічних вправ, форсованого маршу, бойової стрільби і взаємодії всіх родів військ. Сам Гімлер зацікавився Дивізією й оголосив про свій візит.

У численних звітах до вищих німецьких політичних і військових органів ішлося про боєздатність Дивізії. Завжди підкреслювався її політичний характер і доцільність введення у бої з погляду українських інтересів. Боротьба проти західних альянтів не бралася до уваги, бо українці зголосилися воювати тільки проти большевиків за визволення своєї батьківщини, й німецька влада погодилася на таку передумову. Залишалося вирішити, яку ділянку Східного фронту має зайняти Українська Дивізія. Бажано було б, щоб українці боролися на рідних землях. Тому північна і південна

ділянки Східного фронту відпадали; також фронт в Угорщині не відповідав цілям Дивізії. Таким чином, залишилася середня ділянка Східного фронту на території Галичини й Білорусі. Очевидно, для Дивізії більш вигідний фронт у Галичині, на рідних землях; проте тісний зв'язок з рідним населенням і вплив УПА можуть мати негативні наслідки. Але й орієнтування на місцевості принесе чимало користі. Зваживши всі плюси й мінуси, вирішили запропонувати введення Дивізії в бої у Галичині. Командування пішло ще далі в своїх висновках і запропонувало найперше ділянку фронту на відкритому терені, а щойно після набуття досвіду — у лісистому. Думалося про те, що українці вирости на землі і їхню вагомість у тісних боях у містах не можна високо оцінювати. Бойову вартість Дивізії ще не можна було порівнювати з ваговитістю добре вишколеної німецької дивізії, і тому пропонувалося спершу відправити її на відносно спокійну ділянку фронту. Дивізійна ділянка фронту не мала бути надто широкою, а такою, першу лінію якої можна було б зайняти двома полками, а третю — полк завжди тримати в резерві, щоб ще більше вдосконалити вишкіл. Сусідами Дивізії по обох боках повинні бути вправні в боях німецькі дивізії. Такі сугестії для вищого командування — що більше навіть за вимоги — могли здаватися за тих обставин фантастичними, проте командування Дивізії завжди мало на думці політичне завдання Дивізії і діяло в інтересі українців. Не йшлося тоді про бої якоїсь звичайної дивізії, а єдиної української дивізії, від успіху якої могло залежати вирішення українського питання. Один примірник підготовленого звіту надіслали головнокомандувачеві групи армій «Північна Україна», генерал-фельдмаршалу Вальтерові Моделю (Walter Model), квартира якого була в Галичині. Модел, який мав такі самі погляди на українську проблематику, що і Вехтер, виявив жваве зацікавлення відповідним використанням Української Дивізії, зокрема її розташуванням на фронті, та пообіцяв зробити все можливе для здійснення накреслених планів. Не чекаючи на вище розпорядження, він самовільно відправив у травні 1944 року до Дивізії десять старшин і підстаршин вермахту, досвідчених у фронтових боях із завданням ознайомити всі полки з тереном, на якому Дивізія мала зайняти свої фронтові позиції. Такі заходи треба було лише вітати.

16 травня 1944 року Дивізію відвідав райхсфюрер СС Гімлер. У відвідинах також брав участь губернатор Вехтер. Свою візиту Гімлер почав промовою до німецького й українського старшинського корпусу¹. Наступного дня відбулися бойові вправи з

¹ Промову Гімлера вдало характеризує професор Колумбійського університету Джордж Г. Стейн у книжці п.н. «Елітарна ґвардія Гітлера». «У промові до старшинського складу, який складався переважно з німців, Гімлер

участю майже усіх родів військ. Потім пройшов урочистий марш вибраних відділів з усіх частин і підрозділів Дивізії, який тривав близько півтора години. Відвідини закінчилися закритим обговоренням. Гімлер був задоволений станом бойового навчання і кілька разів висловив своє визнання. Він також схвалив пропозиції Дивізії щодо введення її в бої та запевнив зі свого боку повну підтримку. Загалом склалося враження, що він прихильно ставився до українських інтересів, якщо вони були належно potrаковані. Заради істини треба також зазначити, що Дивізія не натрапляла на жодні перешкоди з його боку, а поступки, які вона одержувала, відбувалися за його заходами або згодою. Третього дня Гімлер відлетів з Вехтером до Галичини, до головної квартири Моделя, щоб з ним обговорити подробиці майбутніх бойових дій Дивізії.

У червні 1944 року Дивізію відвідали батьки вояків разом із професором В. Кубійовичем та полковником А. Бізанцом. Серед відвідувачів були переважно мешканці міст, менше — сіл. Батьки оглянули приміщення, де жили їхні сини, були присутні на тренуваннях, а потім провели деякий час зі своїми синами. Ці відвідини ще раз встановили зв'язки Дивізії з батьківщиною. Гості дивилися на вправи Дивізії й дефілювання її частин (див. Розділ другий).

таки визнав, що галичани — це справді українці, — пише він, — а при цьому закликав до «братерства» між німцями і українцями. На закид тих, які вважали, що СС-и зацікавлені тільки у «гарматному м'ясі» для німецької воєнної машини, Гімлер з сумнівною логікою завважив, що, якщо це була б правда, тоді Дивізія не вишколювалася б цілий рік. Він ще підкреслив, що приблизно 250 галичан вислано на старшинські курси й вони тепер у Дивізії старшинами. А тому що при цій нагоді Гімлер не міг користуватися своїм звичайним матеріалом, його промова звучала мляво й стримано. Він вжив кілька принагідних висловів про «жидівсько-большевицького ворога», але не згадав ані словом про «азійські орди» та «слов'янських унтерменшів». George H. Stein. *Hitler's Elite Guard at War 1939–45 — The Waffen SS*. Cornell University Press — Ithaca, N.Y. (с. 185–7).

У тій промові Гімлер підкреслив, що губернатор Вехтер запропонував йому створення дивізії з «українських синів Галичини», згадав, що українці очікували від німців більшої свободи, але Гітлер «у своїй мудрості вирішив інакше», виступив проти «політикування в дивізії» та тих, «які стріляють з-за куща», бо їх не можна вважати «патріотами». Він ще намагався виправдати генерала Фрайтаґа, що він не протегує німців, а добирає на керівні пости старшин тільки за їхніми здібностями. Врешті Гімлер заявив, що він не обіцяє, оскільки англійці це практикують, «прав і свободи» для українців, бо тільки «поведінка, вартість і важливість окремих народів у майбутній Європі через зусилля кожного народу у цій війні вирішать їхню долю». «Rede des Reichsführers — SS auf dem Appell des Führerkorps der Galizischen SS-Freiw. Infanterie-Division in Neuhammer auf 16. Mai 1944». Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer-SS und Chef der Deutschen Polizei). National Archives, Washington, D.C., T-175-94-2614657-67.

У половині червня фельдмаршал Модель теледепешою запросив командира Дивізії і його помічників до себе на обговорення майбутнього введення Дивізії в бойові дії. Це запрошення надійшло на пропозицію Вехтера, і ми негайно кур'єрським літаком вилетіли до Львова, де спершу обговорили з Вехтером організаційні й політичні питання, пов'язані з Українською Дивізією. У Вехтера, між іншим, ми довідалися від Гунтера д'Алквена (Gunter d'Alquen) про так званий «План Скорпіона». Це пропагандистська акція, що мала завдання — підмовляти українців з Червоної армії переходити на німецький бік. Дивізія мала б відкомандирувати більше пропагандивних груп, сформованих з інтелігентних українців, які діяли б на цих ділянках фронту, де німецькі й советські лінії були близько розташовані одна від одної. Пізніше командування Дивізії відрядило такі групи, але про них не було більше звісток. Сумніваємося, що вони мали якесь більше значення.

Зі Львова ми поїхали до головної квартири фельдмаршала, що неподалік Львова, де нас прийняв Модель і вислухав звіт про особливості Дивізії та її боєздатність. Він погоджувався з оцінкою і пропозиціями Фрайтаґа і виділив для неї ділянку фронту в околицях Станиславова в районі 1-ї танкової армії. Закінчивши свої наради, наступного дня командир і начальник штабу Дивізії поїхали на ділове обговорення до 1-ї танкової армії. Надворі стояла чудова сонячна погода, навкруги зелені квітучі лани затишної Галичини. Командувач армії, генерал танкових військ Ергард Раус (Erhard Raus), старшина колишньої австрійсько-угорської армії, поставився з розуміння до завдань Української Дивізії, тим паче, що він знав українців ще з часів своєї служби в цісарсько-королівській армії. Для Дивізії він призначив фронтову ділянку на схід від Станиславова. Ще того самого дня виїхали ми до відповідного армійського корпусу, щоб обговорити решту подробиць про наш відтинок. Ночували в Станиславові і вранці повернулися до головної квартири фельдмаршала, щоб здати звіт з наших обговорень. Перші ешелони повинні виїхати на фронт за яких 14 днів після повернення командира до Нойгаммеру. Негайно повернулися літаком на Сілезію і приступили до приготувань виїзду Дивізії на фронт.

Дивізія проходила останнє вдосконалення вправності у своєму вишколі. Час минав у суцільних тренуваннях всієї Дивізії. Як перед тим, так і тепер, найбільші труднощі траплялися в заміщенні мережі зв'язку. Командною мовою була німецька, а серед численних радистів і телефоністів було мало німців. Українці, навіть найінтелігентніші, хоч знали німецьку мову, в службі зв'язку не завжди могли нею послугуватися та її розуміти.

Розділ другий

НА ВПРАВАХ У НОЙГАММЕРІ

Крізь шпари віконниць простої старшинської кімнати проби-
ваються перші промінці весняного ранку і сповіщають про початок
нового робочого дня, повного праці й обов'язків. Його радісно зу-
стрічає природа: дрозди й шпаки весело співають, прудка вивірка
перестрибує з гілки на гілку. З казарм доноситься голосний спів
українського вояцтва, що вирушає на ранкові вправи.

У штабі Дивізії перебуває український гість з Галичини. Сьо-
годні ми поїдемо на бойові вправи різних родів військ наших доб-
ровольців. Точно о пів на сьому зупинився автомобіль перед на-
шою квартирою. Після 20-хвилинної їзди степом і густим лісом, нас
зупиняє український вояк, зв'язковий куреня. Він відрапортовує
своє завдання і веде нас крізь гущавину чагарників до командного
пункту піхотного куреня. Командир куреня якраз мав ділове обго-
ворення зі своїми сотенними. Кожний із них у стрілецькому шанці,
щоби сховатися від ворожого спостереження і вогню. Завдання
куреня — заатакувати укріплені позиції ворога й оволодіти ними.
Сьогодні початок наступу пересунено з досвітку на 7.00 годину
ранку. Під час обговорення прибуває командир дивізіону легкої
артилерії й оголошує свою готовість до бою. Командир куреня від-
дає останні накази та розпорядження. Курінь ще вночі вкопався у
вихідні становища й очікує наказу до наступу. Ми знаємо, що на-
вколо нас повно вояцтва, яке жваво готується до наступу, але во-
но так добре замасковане, що на перший погляд важко що-небудь

помітити. Ми перевіряємо пункти спостереження артилерії, піхотної артилерії, стан гранатометів і важких кулеметів. Старшини і підстаршини рапортують про свою готовість до наступу та подають звіт про стан амуніції.

Година 6.57. Усе готове. Окремі старшини востаннє перевіряють правильність націленої зброї. Усі накази й розпорядження видано, всі старшини на своїх місцях. Точно о 7.00 зривається вогонь усіх родів зброї. Понад нашими головами сичать гранати артилерії, піхотної артилерії, гранатометів. Перед нами і поряд з нами гавкають кулемети. Праворуч повітря прорізують дзвінки постріли протитанкової гармати. Розбурхалася пекельна музика. На ворожих позиціях, заledве 800 метрів перед нами, вибух за вибухом. Густий дим оповив ворожі позиції. Наші позиції оживають. Всюди розсувається галуззя і дернина. Виринають постаті наших вояків. О 7.10 на звуки коротких свистків і команди з лісу виходять піхотні сотні. Наступ розпочався. Наш вогонь посилюється ще раз у потужний ураган, щоб придушити вогонь противника. Коли наші сотні підходять ближче до ворожих шанців, вогонь нашої важкої зброї притихає і переходить на обстріл окремих цілей, установлених наперед. Наша артилерія стріляє димовими гранатами й закриває густою димовою заслоною нашу піхоту перед ворогом. Під її прикриттям наша піхота підсувається під ворожі позиції. Ми супроводжуємо її під час наступу і стежимо за складною грою взаємодії вогню і руху. Де наш натиск уперед був надто сильний або де наша дія була проведена нерозважливо чи недбало, там судді негайно визначили наші втрати. Тепер вогонь нашої важкої зброї перенесено наперед, щоб не нанести нашим воякам втрат від осколків власних набоїв. Піхота під шанцями противника. У повітря летять ручні гранати. Чуємо двадцять, тридцять, сорок вибухів... За хвилину — штурм і прорив вояків з наїжаченими багнетами через ворожі позиції... Це був лише невеликий вступ — проба наших майбутніх складних завдань. Багато ще виявлено недоліків. Їх критично проаналізуємо. Треба постійно наголошувати на індивідуальному бойовому навчанні. Ми залишаємо курінь з почуттям, що українці вже багато навчилися та усвідомили важливість бойового навчання.

Ми вже в дорозі до дивізіону зв'язку. Нас зустрічає ад'ютант і коротко та зрозуміло описує ситуацію.

Дивізіон має завдання створити мережу зв'язку на фронтовій ділянці Дивізії. Він пояснює нам, де розміщені окремі командні пункти. Спочатку відвідуємо відділ телефоністів, який у повітрі тягне лінію зв'язку між штабом Дивізії і одним полком. Легко й просто прокласти лінію по деревах, але на чистому полі треба спорудити

джувати складні залізні підпори. У вузлі зв'язку вправні руки телефоністів під керівництвом фахових старшин і підстаршин установлюють усі дроти, наводять порядок — здавалося б — у плутанині дротів і включають їх в притичковий комутатор. Недалеко від телефонного вузла радіостанція викликає одну із своїх зв'язкових станцій. «Зігфрід — Цезар — Цеппелін», «Квелле — Гайнріх — Антон», — чується безперервно. Дорогою до командного пункту артилерії подибуємо перевірчі команди — тих вояків, які навіть під найсильнішим ворожим вогнем мусять виконувати своє важливе завдання: знайти й направити розірвані лінії для встановлення зв'язку наново. На командному пункті полку гніздо зв'язку добре вкопане і замасковане. Лише червоний прапор з білою літерою «F» вказує на його місце. У стрілецькому шанці примістилися два телефоністи із слухавками на вухах. Вони приймають наказ з дивізійного штабу. Врешті стежимо ще за роботою радистів, які шифрують довшу передачу. За наказом командира заборонено передавати відомості звичайною мовою, бо поблизу підслуховує ворог. Наш гість подивований складністю та різноманітністю дивізіону зв'язку. Не диво, що для цієї технічної служби шукаємо найкращих людей. Залишаємо дивізіон зв'язку та їдемо до гарматного полку.

В артилерії для нас проводять заняття вогневої позиції однією батареєю, що розташована у місці протиповітряної оборони, розтягнена й замаскована в лісі, що неподалік. Недалеко стоїть готова до вогню алярмова протитанкова гармата. До командира дивізіону конем під'їжджає із своїм загоном командир батареї, щоб прийняти наказ. Їдуть у протиповітряному розташуванні з паузами; по полю, що за ним веде спостереження, — швидким галопом. Командир батареї приймає наказ і вказує місце на вогневу позицію. Він видає точний наказ про встановлення батареї другому підстаршині-навідникові. Тим часом 1-й зв'язковий їде риссю до батареї, щоб завезти гармати на призначені позиції. Старшина-спостерігач, підстаршина по стереотрубі і підстаршина по кутоміру швидко готують пункт спостереження. І при цьому найважливіше — маскуванню. Спокійна рука рисує план вогню, шкідливі спостережного пункту, цілей обстрілу і непроглядних місць. За допомогою стереотруби вимірюється у штрихах кут основної наводки. На плані зазначають окремі цілі обстрілу. Зв'язківці батареї встановлюють телефонний і радіозв'язок від спостережного пункту до вогневої становища батареї та до спостерігача, який розміщений попереду.

Тим часом обслуга гармат заводить гармати на позиції. Вони вмиль стоять «по основній наводці». З передків розвантажено амуніцію і їх негайно відправлено риссю під керівництвом старшого вахмістра у місця своєї дислокації. Ледве другий підстаршина-

навідник устиг спрямувати гармати «по основній наводці» та їх подвійно прикріпити поміж установними жердинами й обоймами, як по радіо пролунала команда: «Третій заряд! Вибух! Другий окремо! Від основної наводки п'ять більше! Три тисячі! Поземниця триста! Вогонь!» Уся обслуга, починаючи від батареЙного старшини та закінчуючи п'ятим гармашем, звивається в поті чола. Хвилину спостерігаємо за діями батареї. Набій за набоєм залишає цівки гармат. Відтак батарея переходить на груповий вогонь, після якого чути команду: «Чотам перевірити наводку!» Це перевірить точність роботи гарматного начальника і гармаша-навідника. Між обома чотами різниця становить тільки три або ж п'ять штрихів — дуже добрий результат.

Часу в нас обмаль. Ще перед полуднем ми плануємо відвідати саперний курінь. Заходимо на пункт артилерійських розрахунків, де, беручи до уваги особливі та атмосферичні впливи, обраховують бокову віддаль і поземницю для окремих цілей обстрілу. Їдемо далі на заняття саперного куреня.

Польова стежка веде нас прямо на площу вправ куреня над річкою. Одна сотня зайнята споруджуванням допоміжного 12-тонного мосту. Одні вояки, за допомогою баб-копрів вбивають палі у дно річки, решта — будують риштування. Недалеко від мосту, яких 50 метрів, сапери будують перевізний порон із двох великих понтонів. Ще інші переправляються в малих понтонах через річку. Через сильну течію — це нелегке завдання. Усі вправи відбуваються у фронтових умовах і ні на мить не забувається про протиповітряну оборону, кулеметні гнізда та забезпечення перед несподіваним наскоком ворога. Праця саперів важка. З одного боку, вона вимагає фізичної сили, а з другого — складних технічних обчислень і детального планування. Тому в курені бачимо кремезних, міцної статури вояків поруч із типовими, «кволими» інтелектуальними працівниками. На жаль, ми не маємо часу піти на вправи 3-ї сотні, яка займається мінуванням полів і висаджуванням об'єктів у повітря.

Їдемо до пекарської сотні, яка випікає хліб для всієї Дивізії. Українці працюють напружено й завзято, бо вони випікають хліб для 18-тисячного війська, що відповідає вже населенню й немало-го містечка. Очевидно, сотня має найсучасніше устаткування, наприклад, машини для вимішування тіста і т.ін. Інтендант Дивізії, якому підпорядкована сотня, задоволений працею українців. У цій сотні сідаємо підобідати, під час його нам розповідають про різницьку сотню, що, як і пекарська, належить до складу бойового постачання. Різницька сотня має також новітнє устаткування і може забезпечувати м'ясом усю Дивізію і підлеглі їй інші частини. Поки

що сотня не б'є худобу сама, а одержує м'ясо із харчового управління. Зате вона виробляє всі ковбаси для Дивізії. Ми пояснюємо нашому гостеві, що таке велике з'єднання, як дивізія, — це самодостатня одиниця як щодо прохарчування, так і ремонту й обміну зброї, автомобілів і всякого іншого обладнання. Такі підрозділи, як пекарська, різницька, санітарна, ветеринарна, верстатна сотні й польова пошта, об'єднані у частинах постачання, які підпорядковані генерального штабу старшинам Ib або II.

Після короткої перерви після обіду відвідуємо санітарну сотню. Нас зустрічає дивізійний лікар і веде до головного перев'язувального пункту, розташованого за сотнею. У невеликому ліску розбито кілька наметів. На одному видно напис «Приймальня». Ідемо туди. В просторому наметі стоїть кілька польових ліжок. Достатньо світла проходить крізь целофанові вікна; окремий мотор постачає електричний струм уночі. Санітари-українці привозять кількох «поранених», яким надають першу допомогу в цьому наметі. У другому наметі операційна, обслуга якої складається з кількох лікарів-українців і німців, їхніх помічників і кількох медсестер-українок. Біля великого операційного стола лежить посортоване приладдя, ліки й бандажі. Тут можна робити навіть найскладніші операції. У третьому наметі перебувають поранені, які чекають на перевезення до військового шпиталю. Цей перев'язувальний пункт можна впродовж кількох годин розібрати і звести на новому місці.

Наша наступна зупинка — це вправи дивізіонів зенітної і протитанкової артилерії. Спершу ми подивилися на вправи зенітної батареї 8.8 см, гармати якої пов'язані з дуже складним і коштовним командним обладнанням. Батарея стріляє по літаках. З неймовірною швидкістю гармати націлюються, на команду, подану з командного устаткування, біля якого працюють переважно студенти-українці, бо для його обслуговування потрібні знання математики. Відтак батарея прямою наводкою стріляє по рухомих цілях — макетах танків на віддалі близько 1 000 метрів. Вояки спокійно й швидко обслуговують першорядні гармати і досягають численних прямих попадань. В обстріл танків включається батарея протитанкових гармат, які швидким і точним вогнем нищать танки. Зненацька задзвеніли 3.7-см і 2-см зенітки. Вони б'ють прямою наводкою по супровідній біля танків піхоті. Світляні кулі рисують вогненні лінії від цівки гармати до цілі обстрілу. Серії пострілів, які майже дорівнюють швидкості кулемета, заглушають нашу розмову.

На сьогодні досить. Повертаємося до табору. Там ще одна несподіванка очікує на нашого гостя — це перемарш відділів з усіх

частин Дивізії. Щойно ми прибули на пункт прийняття урочистого маршу, як на дорозі помітили маршову колону. На її чолі маршує оркестр. Вона завертає і стає навпроти нас. Чуємо мелодію «Тен-нер марш» — марш Дивізії. До нас наближається головна колона, очолена найстарішим полковим командиром Дивізії. Він під'їжджає до нас, зсідає з коня, рапортує командирові і стає поруч з нашим гостем. Перед нами їде ескадрон кавалерії, що складається із трьох кінних чот піхотних полків. Неспокійним танком тупцюють коні під звуки оркестру. Потім маршує один зімкнений піхотний полк. По команді «Праворуч глянь», сотня за сотнею проходить у виструнчених рядах: піхотні, кулеметні, велосипедні, важкі сотні. За ними дві легкі й одна важка батареї гарматного полку. Важкі коні напружуються з усією силою при 15-см гарматах. Вони немовби не завважували близьких звуків маршової музики. За ними маршують велосипедна сотня куреня саперів і піша сотня дивізіону зв'язку. Тепер підходять відділи бойового постачання. Перемарш триває вже близько години, а оркестр не перестає грати. Для нього також прийшов заслужений відпочинок, коли в перемарші настала перерва. Незабаром чуємо рев моторів автоколони, яку веде командир винищувально-протитанкового дивізіону, — оце ревіння гусеничних тягачів «Раупеншлеппер Ост» (Raupenschlepper Ost), які тягнуть важкі протитанкові гармати — «ПАК». Наступне кільце маршової колони творять моторизовані батареї середніх і легких зеніток. За ними суне моторизована батарея легких польових гаубиць, і колону замикає технічно-автомобільна сотня, сформована з усіх відділів бойового постачання. На закінчення оркестр проходить парадним маршем.

Дефілювання справило велике враження на нашого гостя. Постава, порядок, вигляд вояків Української Дивізії — добрі. Коли наш гість залишить Дивізію, він повезе на батьківщину-Галичину вістку, що сини його землі склали іспит — вони стали вправними вояками, свідомими своїх важливих великих завдань. Він також розповідатиме, що новітня піхотна дивізія — це складна і міцна бойова одиниця. Саме такою стала і Українська Дивізія.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

БІЙ ПІД БРОДАМИ

28 червня 1944 року ешелони Української Дивізії відїхали із Нойгаммеру до Галичини, в район на схід від Львова. Переміщення відбувалося в темпі «4», тобто кожного дня відходило по чотири транспорти. Вже 25 червня із Нойгаммеру відїхала передова команда Дивізії, а за нею, 26 червня її керівник, начальник відділу операцій. За 20 хвилин перед вильотом його літака «Фізелер Шторх» (Fieseler Storch) до Дивізії в Нойгаммері прийшов відпис депеші від головного командування сухопутних військ до групи армій «Північна Україна», в якій повідомлялося, що Дивізія не буде введена в бої в районі Станиславова, але вона займе позиції в другій лінії фронту, в передбачуваному центрі головних боїв групи армій «Північна Україна». У той час було помічено сильну концентрацію угруповань Червоної армії у районі на схід від Львова, так що німецьке командування сподівалося ворожого наступу на початок липня у напрямку на Львів і на захід від нього.

Таким чином, пішли намарне всі планування заходів безпеки щодо введення Дивізії у перші бої та пов'язані із цим всі заходи. Надаремне були численні повідомлення й подорожі. Це було гірке розчарування для тих, хто планували ці заходи. Тепер Дивізію буде кинуто на найважчу ділянку фронту. Було тільки питання часу, коли її буде введено у важкі бої, а можливо, навіть у самий центр головного удару. Тепер офіцер штабу Дивізії мусить насамперед поїхати до штабу групи армій, щоб довідатися про становище на

фронті й одержати нові розпорядження. Переночувавши у Кракові, 27 червня він летить до Львова, повідомляє губернатора Вехтера про нове положення і негайно летить до штабу групи армій «Північна Україна». Тут також шкодували з приводу наказу головного командування, але спроби відкликати наказ не вдалися. Дивізію було підпорядковано XIII армійському корпусові й дали їй завдання розбудувати й зайняти частину другої фронтової лінії в районі Бродів (близько 100 кілометрів на схід від Львова). Поза розбудовою позицій Дивізія мала продовжувати й удосконалювати бойове навчання. За підрахунками штабу групи армій, очікуваний наступ Червоної армії відбудеться через якихось два-три тижні, під час яких Дивізія розбудує позиції і закінчить вишкіл. Група армій не має більших резерв і тому Дивізія мусить рахуватися зі швидким введенням її у бої. Хоча штаб цього не бажає передчасно робити, розвиток подій на фронті може його до цього вирішення примусити. Однак переведення Української Дивізії на інші ділянки корпусу чи армії не передбачалося.

Тим часом ешелони Дивізії спрямовуються у новий район. Начальник відділу Ia Дивізії зголосився по телефону до штабу 4-ї танкової армії, а коли йому сказали, що його особиста присутність там зайва, він полетів на обговорення до XIII армійського корпусу. Того ж таки дня прибула передова команда Дивізії, так що можна було приступати до роботи.

В армійському корпусі начальник штабу познайомився з командуючим генералом — генерал-майором Артуром Гауффе (Arthur Hauffe) і начальником його штабу — генштабу полковником Куртом фон Гаммерштайном (Curt von Hammerstein). Українська Дивізія — це щось нове для них, і вони спочатку скептично оцінювали її бойову вартість. А втім, вони були задоволені, що одержали підкріплення й апробували розбудову другої лінії оборони на ділянці їхнього корпусу. Генерал Гауффе описав ситуацію. Ворожий фронт не був зайнятий великими силами і не становив безпосередньої небезпеки. Все ж таки було помітне збільшення дій розвідувальних і ударних груп. Також ворожі повітряні сили почали діяльність, зокрема розвідувального характеру. Дивізія змушена була вивантажуватися у темряві. Повідомлення власної розвідки і зізнання полонених стверджували пересування ворожих військ і початок їх концентрації на ділянці 4-ої танкової армії.

У складі 4-ї танкової армії XIII армійському корпусові припала оборона фронтової ділянки поблизу міста Броди, включно з містом. Якщо ставлення ворожих сил до власних не зміниться, сил корпусу достатньо для виконання цього завдання. У розпорядженні корпусу було чотири-п'ять піхотних дивізій чи дивізійних груп —

щоправда, кожна із них середньої або малої сили. У розпорядженні 4-ої танкової армії на цій ділянці фронту не було танків, якщо не бартити до уваги близько 50 танків, але й вони мали обмаль пального. Крім кількох розвідувальних польотів, наші літаки не ввійшли в дію, хоч не бракувало добрих наземних цілей, які виникли внаслідок пересування ворожих військ. Командуючий генерал сподівався ворожого наступу через якихось 14 днів. У разі наступу на Львів ворожа армія мусила б здобути бродівський передовий опорний пункт, бо Броди були важливим комунікаційним вузлом. Генерал не думав, щоб дійшло до фронтової атаки на місто, він радше сподівався на «кліщовий маневр» з півдня і півночі, з головним ударом — із півночі. Генерал брав до уваги ще з одну змогу, найгіршу для корпусу: большевики можуть залишити неторканою ділянку XIII корпусу, а в операції на Львів вдарити на північ і південь від оперативного району XIII корпусу, обійти опорний пункт Бродів з боків і оточити корпус. У такому разі корпус мусив би за всяку ціну втримати фронт біля Бродів.

У зв'язку з цим Дивізія має пришвидшити розбудову позицій і якнайшвидше їх зайняти. З цих позицій Дивізія мала б унеможливити фланговий чи «кліщовий маневр» большевиків або зупинити їхній прорив поблизу Бродів. При прориві німецького фронту Дивізія могла б бути кинута в протинаступ, щоб замкнути посталий прорив. Крім своїх внутрішніх запасних частин, корпус не мав жодних резервів і на будь-які підкріплення не міг розраховувати.

Перебування Дивізії у другій лінії фронту було корисне тим, що вона могла продовжувати свій вишкіл. Цю змогу треба було використовувати так довго, як довго дозволяв спокій на фронті. Дивізія одержала для оборони близько 36 кілометрів фронтового відтинку, на якому очікувано наступ Червоної армії на Львів. Поки що не встановлено, куди має проходити лінія позицій, і тому тільки загально визначено збіркові пункти для окремих частин Дивізії. Тим часом ешелони прибували планоно, без жодних інцидентів. Ідучи на фронт, командир Дивізії побував ще в губернатора Вехтера на діловому обговоренні і прибув автомобілем у район Дивізії.

Тим часом вишкільно-запасний полк було перенесено з Вандерна, де для нього вже не вистачало місця, до Нойгаммеру. В полку перебувало близько 7 000 вояків; нові постійно прибували.

Дивізійне командування негайно звітувало до 4-ї танкової армії і XIII корпусу про прибуття Дивізії в назначену фронтову смугу та про своєрідний характер Дивізії. Передбачаючи наступні події, особливо прохали, щоб її, як чужонаціональну одиницю, не вводити в бої окремими частинами, що, звичайно, траплялося під час важких боїв, але завжди як цілість під її дивізійним командуван-

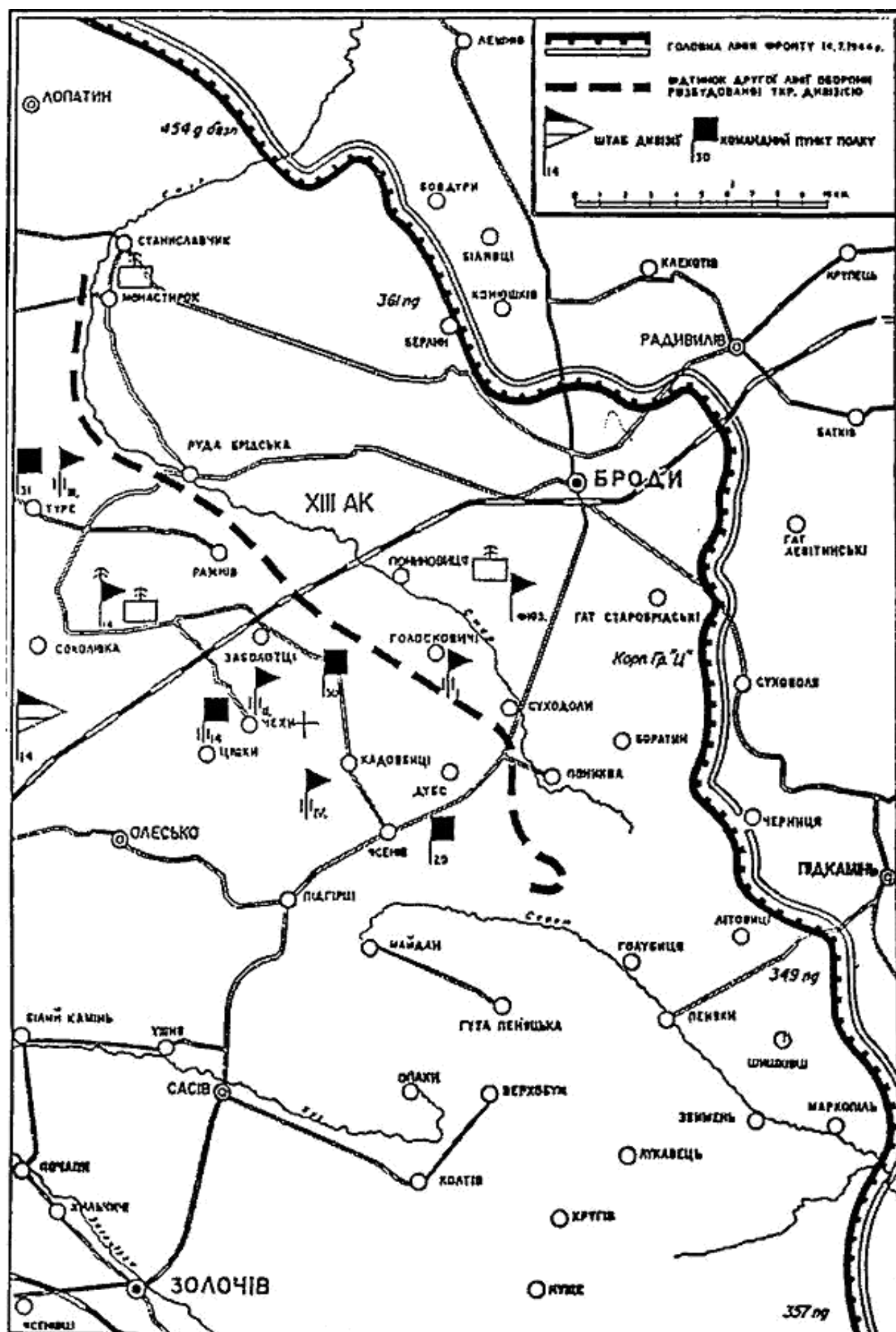
ням.

4Після загального визначення позицій штабом Дивізії і докладного ознайомлення окремих частин з місцевістю, приступили до розбудови укріплень усіма засобами (див. схему ч. 1)¹.

Перша практична робота для оборони своєї батьківщини принесла задоволення українцям. Вони нарешті полегшено зітхнули після не дуже приємного, але потрібного, важкого й довгого бойового навчання. Усі три піхотні полки укріплюють головну лінію. Курінь фюзилерів розбудовує передові укріплення поблизу фронту, частково під ворожим обстрілом. Усі інші частини розбудовують укріплення в глибині. Для набуття бойового досвіду вводиться у дію важку зброю, включно з артилерією. Під час цих дій Дивізія підпорядкована фронтовим частинам вермахту. Це бойове навчання добре себе виправдало. При розбудові укріплень курінь саперів мав повні руки роботи і добре справлявся із своїми завданнями. Відділи постачання і обози розташувалися в околиці Ожидова. Крім постачання, яке відбувалося тільки вночі, вони розбудовували у своїй місцевості оборонні пункти. Запасний курінь вкопався в районі на схід від Ожидова. Він творив внутрішній резерв Дивізії. Хоча всі частини були розташовані близько 20 кілометрів від фронту, проте було видано наказ про повну бойову готовність. Заборонялося квартирувати у населених пунктах. Усі частини, включно з їхніми штабами, змушені були розбудовувати свої приміщення віддалік сіл. Пізніше ці заходи добре себе виправдали. У той час дивізійний оркестр гастролював Галичиною.

Для прохарчування військ, а ще більше як воєнні заходи в очікуванні советського наступу, німецьке військове управління закуповувало у селян майже всю рогату худобу, залишаючи їм тільки невеличку кількість. За худобу розраховувалися місцевою валютою або урядовими поквітуваннями. З метою закупівлі худоби по селах їздили відповідні комісії військової адміністрації. Боронячися перед такою примусовою заготівлею, населення, зрозуміло, зверталося зі скаргами до українських вояків, які часто-густо, подекуди зі зброєю в руках, втручалися у роботу комісій і перешкоджали їм виконувати їхні обов'язки. Вищі військові установи були обурені неприпустимою поведінкою вояків Дивізії, але у цьому разі провина падала на німців. Про своє розпорядження їм треба було своєчасно повідомити Дивізію, яка подбала би про з'ясування цього суворого, але обов'язкового розпорядження серед українських вояків. Може, найкращою розв'язкою було б передати виконання цього завдання воякам Дивізії, замість того, щоб її зовсім виключати. Вона могла б краще пояснити селянам про потребу заготівлі

¹ Умовні позначення на схемах пояснені в Додатку ч. 7.

1. Головна лінія фронту і розбудована Дивізією друга лінія оборони

худоби. Після відповідного вияснення, дальшу заготівлю вели з допомогою Дивізії і подібні випадки більше не повторювалися.

Побоювання штабу Дивізії, що перебування українського вояцтва серед рідного населення спричиниться до великих труднощів, виявилися зайвими. Щоправда, на початку багато українців «скакали додому в гості», але пізніше це припинилося. Зате надходило багато прохань про короткі відпустки в близькі передмістя. Якщо можна було встановити, що справді йшлося про відвідини близьких родичів, тоді такі відпустки дозволяли. Але врешті треба було усвідомити те, що Дивізія перебувала на фронті і приватні бажання треба було підпорядковувати воєнним вимогам.

Відповідно до розгортання ворожих дій на ділянці XIII корпусу, Дивізію переміщали щоразу далі на південь. З цієї причини вона змушена була залишити укріплені позиції для двох полків не тільки на лівому крилі, але пізніше також на правому. Отже, Дивізія розбудувала в той час близько 50 кілометрів укріплень, з яких пізніше, на жаль, лише невелику частину було використано.

Тим часом зауважуємо про збільшення ознак ймовірного наступу Червоної армії на Львів, що вдарить з найбільшою силою на XIII корпус. Тому було пришвидшено розбудову укріплень другої лінії.

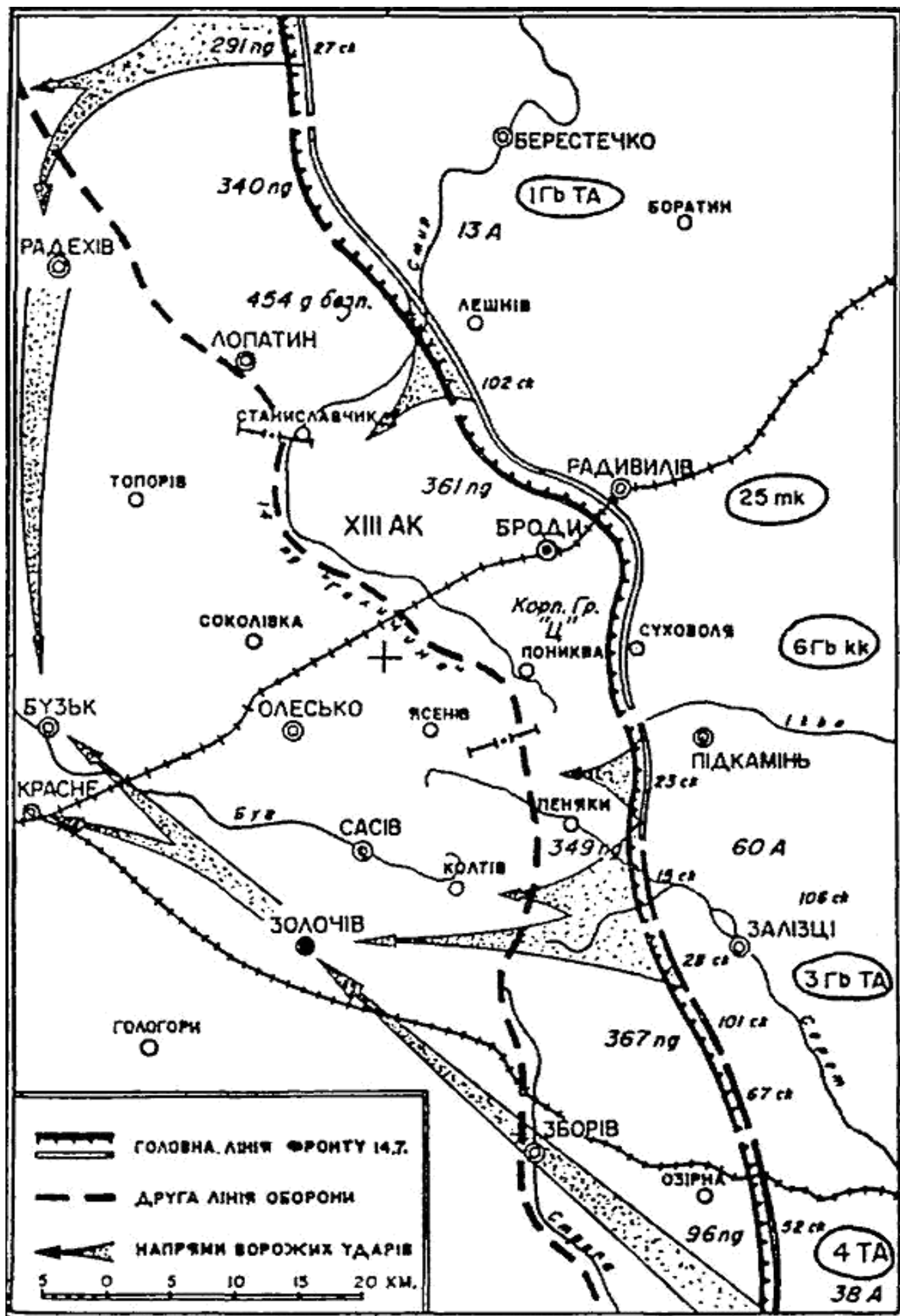
Ворог концентрує свої сили. Прибувають нові ворожі з'єднання. Активність ворожої артилерії сильно розгортається. Уже ворог має перевагу фронтових з'єднань порівняно з нами. Дії ворожих літаків пожвавлені, однак наших не видно. На цій ділянці ворог здобув велику перевагу сил над нами. Ані на ділянці корпусу, ані поза ним немає жодних наших більших резервів.

Ознак, що ворог готується до наступу на Львів, щоразу більше. Виглядає, що він сконцентрував свої головні сили навпроти правого крила XIII корпусу або навпроти сусіднього XXXXVIII танкового корпусу.

Командування Дивізії та її частин постійно збирали інформації про можливості введення Дивізії в бої, особливо протинаступи, у зайнятій вермахтівськими з'єднаннями фронтовій смузі. У міру можливостей, на основі вужчого планування, обговорювали з командирами практичні можливості фронтових дій Дивізії.

Встановлено, що тоді перед німецькою 4-ю танковою армією були такі ворожі сили (звісно, що це тільки приблизні дані): 1, 3 і 4-та гвардійські танкові армії, один самостійний танковий корпус та 6, 7 і 8-ма кавалерійські дивізії. До цього ворог мав у своєму розпорядженні піхотні дивізії. Згадані три кавалерійські дивізії були розташовані в районі Бродів (див. схему ч. 2).

Кожна гвардійська танкова армія складалася переважно з

2. Розташування сил і перший етап Львівсько-Сандомирської операції

трьох танкових корпусів, по дві бригади кожен. Кожна бригада мала від 300 до 400 танків. Додатково до їх складу входили самостійні частини мінометів та артилерії. Кавалерійські дивізії, крім кавалерійських полків, мали приблизно по 50 танків. Отже, на цьому фронтівому відтинку ворога можна було рахувати на якихось 1 800 танків¹.

Кількість і нумерація поодиноких піхотних дивізій Червоної

¹ Для доповнення картини співвідношення сил і боїв подаємо дані з російських і німецьких джерел. У праці полковника М. Полушкина «На сандомирском направлении», Львовско-Сандомирская операция (июль–август 1944 г.), Ордена Трудового Красного Знамени Военное издательство Министерства Обороны СССР, Москва 1969, говориться, що 1-й Український фронт «на початку операції мав у своєму складі 7 загальновійськових (1, 3 і 5-ту гвардійські, 13, 18, 38 і 60-ту), 3 танкові (1, 3-тю гвардійські і 4-ту) армії, повітряну (2-гу) армію (від 16 липня і 8-му повітряну армію), 3 самостійних танкових (4-й гвардійський, 25 і 31-й), 2 кавалерійських (1 і 6-й гвардійські) корпуси. Всього у сухопутних військах фронту було 10 танкових і механізованих корпусів, 6 кавалерійських, 74 стрілецькі дивізії, 4 артилерійські дивізії прориву, 9 зенітно-артилерійських дивізій, 7 гарматних, 7 винищувально-протитанкових, 3 мінометні і гаубична, 3 самостійні танкові і моторизовані бригади і понад 100 частин різного призначення». «Щодо числа вояків, озброєння і бойової техніки 1-й Український фронт нараховував 843 772 вояків, 16 257 гармат і мінометів (в тому числі 13 825 калібру 76-мм і вище), 1 222 зенітних гармат (37 і 85-мм), 2 206 танків і самохідних гармат та понад 3 000 бойових літаків». (с. 12–13).

«Перед 1-м Українським фронтом оборонялися (німецькі) війська групи армій «Північна Україна» в складі 1-ї танкової армії і головних сил 4-ї танкової і 1-ї (угорської) армій. Противник мав 41 дивізію (дві піхотні бригади прийнято за одну дивізію), в тому числі: піхотних, легкопіхотних і охоронних — 34, танкових і моторизованих — 6, піхотних бригад — 2. Всього в групі армій було: людей (без тилів) понад 600 000, гармат і мінометів (75-мм і вище) приблизно 6 300, танків і штурмових гармат понад 900, бойових літаків 700».

«4-та танкова армія мала в першому розташуванні 11 дивізій, які обороняли фронт на 160 кілометрів. У другому розміщенні були: 17-та танкова дивізія в районі Перечиховців, 14-та піхотна дивізія СС «Галичина» на захід від Бродів. На північний схід від Милятина розташовувалася 16 танкова дивізія — резерв групи армій».

«1-ша танкова армія, яка оборонялася на фронті 180 кілометрів, мала в першому розташуванні 13 дивізій. Резерви армії були розміщені: 8-ма танкова дивізія в районі Сасова, 1-ша танкова дивізія — Зборова і 20-та моторизована дивізія — Підгаєць».

«1-ша угорська армія мала в першому розташуванні на фронті 120 кілометрів 6 піхотних дивізій і 2 піхотні бригади» (с. 14–15). Таким чином «загальне відношення сил характеризувалося перевагою наших сил у піхоті на 1.4, в артилерії на 2.2, в танках 2.4 і в літаках на 4.3 раза». (с. 16).

(Середня кількість стрілецької дивізії Червоної армії становила 6 700 вояків, а середня кількість піхотної німецької дивізії становила приблизно 8 000 вояків (с. 12).

армії нам докладно не була відома. У центрі фронтових дій на кожен німецьку дивізію припадало близько двох ворожих дивізій, не враховуючи резервів, причому можна було вважати, що на кожен німецьку дивізію припадала одна советська в резерві. Щоправда, одна советська дивізія мала лише 8 000–10 000 чоловік, але її практична бойова сила, мабуть, дорівнювала силі однієї німецької дивізії.

Загалом, на ділянці фронту, південна межа якої лежала близько 60 кілометрів на південь від Тернополя над річкою Серетом, а північна — на північ від Ковеля над річкою Прип'ять, ворог мав три танкові армії, по три танкових корпуси кожна, один самостійний танковий корпус, три кавалерійські дивізії, близько двадцятьох дивізій в резерві, 1 800 танків та літаків — без обмеження. Німецькі сили в складі 4-ї танкової армії налічували два танкові корпуси («танкові» лише за назвою), два піхотні корпуси; разом: п'ятнадцять з половиною дивізій та дві дивізії в резерві — близько 40–50 танків, а літаків майже не було. До того, 3-тю, 5-ту та 6-ту танкові дивізії, які були розташовані в районі на схід від Ковеля, перед самим советським наступом, незважаючи на протести армії, було перекинуто в Угорщину.

У середині липня на сподіваному відтинку фронту з нечуваною силою почався советський наступ. У своїй першій стадії в напрямку Львова і в район на захід від нього, Червона армія одночасно зробила два вирішальні оперативні прориви: перший — на шляху Тернопіль–Львів, тобто посередині XXXXVIII корпусу; а другий — на північний захід від Бродів, на стику XIII армійського і XXXXVI танкового корпусів. Обидва удари були настільки сильними, що їх не можна було зупинити, бо просто бракувало сил, особливо танків і літаків. Крізь місця проривів розливалися маси танків, переважно типу «Т-34», яких успішно підтримували літаки — штурмові й винищувачі¹.

Німецькому командуванню фронту не можна робити жодних

¹ Про концентрацію Червоної армії свідчить те, що на «місцях прориву (загальна ширина їх 26 кілометрів, або 6 % всієї лінії фронту) виділялося з армій першого розташування 35 дивізій. З урахуванням з'єднань армій другого розташування у напрямі головних ударів діяло 44 стрілецьких дивізій». У тих пунктах було введено в дію понад 90 % всіх танків і самохідних гармат (2 206), понад 90 % гармат та всю авіацію із запланованими 30 960 польотами впродовж 5 днів. — Полушкин М. На сандомирском направлении (с. 25).

В «История Великой Отечественной войны СССР» том 4, Военное Издательство министерства обороны Союза ССР, Москва, 1952, подається, що Червона армія в місцях проривів мала перевагу над противником в людях у 5 разів, гарматах і мінометах — 6–7 разів, а в танках і самохідних гарматах — у 3–4 рази.

закидів — ні в оцінці положення, ні в керуванні операціями. Німецькі штаби, команди і вище командування правильно оцінювали ворожі сили, неодноразово нагадували про це і невпинно застерігали перед безсумнівним наступом ворога. Годі припускати, щоб Генеральний штаб сухопутних військ передавав найвищим чинникам іншу картину. Однак вони нехтували цими пересторогами і відкидали їх як боягузливі. Тому і цей відтинок Східного фронту «з волі найбільшого полководця всіх часів» залишено в ці літні місяці 1944 року напризволяще.

З незвичайною швидкістю посувалися ворожі танкові колони і замкнули XIII німецький армійський корпус у кільце, поки власні оперативні резерви зуміли розгорнутися до бою, щоб рятувати долю корпусу.

До того ж, ворогові допоміг щасливий збіг обставин. Північний ворожий танковий клин зачепив лише ліве крило XIII корпусу, натомість з усією силою вдарив на праве крило лівого сусіднього XXXXVI танкового корпусу. Командир і начальник штабу дивізії, що стояла на лівому крилі XIII корпусу, на початку ворожого наступу наїхали на міну. Тоді у цьому з'єднанні зчинилася паніка, що призвела до вирішальної дводенної кризи. Це полегшило советський прорив; большевицькі танки не зустріли сильного опору, прорвалися швидко вперед і в районі Бузька замкнули кільце навколо XIII корпусу. Чутки про те, що командир частини, що стояла ліворуч від XIII корпусу, перейшов до большевиків і тим уможливив оточення XIII корпусу, не мали жодних підстав. Ані генерал Фрідріх Госсбах (Friedrich Hossbach), який пізніше командував армією на Західному фронті, ані його наступник, який пізніше загинув у боях біля Радома, не перейшли до ворога. Врешті-решт, за оточення XIII корпусу треба звинувачувати верховного головнокомандувача німецьких збройних сил, який не послухав своїх військових дорадників, які радили, щоб залишити Броди і перенести головну бойову лінію на панівні висоти на лінії Підгірці–Бузьк. Пропозицій з боку армій і групи армій не бракувало.

Таким чином XIII корпус, а з ним і Українська Дивізія, був оточений упродовж кількох днів. Перебігу подій не міг ні цей корпус, ні Українська Дивізія змінити, бо майже всі оперативні дії розвивалися поза їх межами. Дивізіям у корпусі не був відомий прорив на півдні; вони про нього довідалися лише тоді, коли опинилися в оточенні. Тільки тоді прояснилося значення советського прориву на півночі. Так стрімко розвивалися події.

Большевицьке командування не мало наміру залишити Броди і XIII корпус на його власну долю — поза фронтом. XIII корпус відтягував великі сили ворога, які його командування негайно пот-

ребувало для посилення наступу на Львів. Таким чином, для XIII корпусу постало знову завдання: чинити ворогові якнайсильніший опір, щоб унеможливити швидке звільнення ворожих сил до дальших операцій. Це могло значно підтримати німецькі протизаходи, бо лише вони могли врятувати всю фронтову ділянку і з нею XIII корпус.

Так одночасно з початком советської операції у районі Львова почалася і затяжна оборонна битва XIII корпусу — битва тактичного значення, сповнена посвяти і хоробрости, що закінчилася розгромом усіх частин корпусу.

З означених вище причин одночасно з операціями проти Львова, ворог почав наступ переважними силами (зокрема кількістю танків) проти південного відтинку XIII корпусу з району на південь від Підкаменя¹. У командування корпусу склалося враження, що цей наступ тісно пов'язаний з представленим вище проривом на північному відтинку, та що їх завданням було «кліщовим маневром» оточити і знищити опорний пункт Броди. Згодом стало зрозуміло, що вороже командування керувалося двома різними намірами, які справді були між собою пов'язані, але мали дві різні мети. Одна — це велика операція, в плани якої не входили ні Броди, ні XIII корпус; друга — це тактичний наступ, єдиним завданням якого було знищити корпус.

Цей наступ прориває праве крило корпусу. Знову з незвичай-

¹ У директиві від 24 червня 1944 року Ставка Верховного Головнокомандування дала наказ командуванню фронтом: «Підготувати і провести операцію для розгрому угруповань противника на львівському і рава-руському напрямках. Фронт повинен прорвати оборону противника двома ударами: одним — силами двох загальновійськових, танкової армій і кінномеханізованої групи з району на південний захід від Луцького в загальному напрямі Сокаль, Рава-Руська із завданням розбити рава-руське угруповання противника та досягнути лінію Томашів, Рава-Руська; другим — силами трьох загальновійськових (у тому числі 5-ї гвардійської), двох танкових армій і кінномеханізованої групи — з району Тернополя в загальному напрямі Золочева, Львова із завданням розгромити львівське угруповання і заволодіти Львовом».

«На п'ятий день операції, війська фронту мали досягнути лінію Грубешів, Яворів, Галич».

Насправді, «на першому етапі (13–27 липня) війська 1-го Українського фронту прорвали тактичну й оперативну зони оборони противника, оточили й знищили бродівське, розгромили львівське і рава-руське угруповання ворога, звільнили важливий промисловий і адміністративний центр України — Львів, а також Раву-Руську, Перемишль, Станиславів і інші населені пункти. У той час наші війська пішли вперед на 260 кілометрів».

«На другому етапі (28 липня — 29 серпня) з'єднання фронту форсували ріку Віслу, захопили й поширили мостовий причілок у районі Сандомира. Глибина наступу досягла 110 кілометрів». — Полушкин М. На сандомирском направлении (с. 17, 56).

ною швидкістю через цей прорив вриваються переважні сили ворога. Частини дивізій, що стояли на першій лінії фронту, відступають. Для корпусу залишився єдиний більший резерв — Українська Дивізія.

Тепер з Дивізією сталося те, чого ми найбільше боялися: її кидають у найгрізніші бої окремими полками, а не як одну цілу одиницю. З математичною точністю і послідовністю наступає все те, чого Дивізія всіма засобами намагалася уникнути і перед чим вона у численних звітах дуже застерігала. Цей закид не стосується командування XIII корпусу, яке у такій ситуації не могло діяти інакше; він стосується тих, які від початку кинули Дивізію у цей район.

Перший пішов у наступ 30-й полк. Його завдання — закрити прорив на правому крилі корпусу. Начальник відділу Іа штабу Дивізії і командир полку ще мали змогу вчасно ознайомитися з місцевістю перед наступом.

До вихідних позицій 30-го полку на схід від Сасова якихось 10 кілометрів підходу. Єдина підхідна дорога, завалена частинами однієї танкової дивізії, не дозволяла швидкого маршу. Того погідного дня пополудні на неї налетіли ворожі літаки й бортовим обстрілом та бомбами завдали нищівних ударів по людях, конях і техніці. Підхід полку знову сповільнюється. Але незабаром дорогу швидко розчищують від постріляних коней і розбитого транспорту. В той самий час спершу поодинокі, а потім цілими групами, цією самою дорогою відступає німецька піхота. Яке гнітюче враження справляє німецька піхота, що відступає, на український полк, який уперше йде в наступ, можна лише собі уявити. Виконання такого важкого завдання, як наступ на переважні сили ворога, що примусили німецькі фронтові частини до втечі, серед найгрізніших обставин, — незвичайно важка справа і для загартованих у боях вояків, а тим більше ще важча для українських частин, уперше введених у бій.

Зайнявши вихідні позиції в малому ліску, полк негайно йде в наступ під сильним ворожим вогнем. Сили ворога втричі більші, ніж наші. До того ж, у нього багато танків. Замкнути фронтовий прорив, який тим часом став ще ширшим, не вдалося. Ще поки полк міг розгорнутися до бою, його заатакували радянські танки і більшою мірою розбили. Лише поодиноким сотням вдалося дістатися поза крила пролomu і трохи звузити прогалину. Сотенні змушені діяти переважно на власну відповідальність, бо зв'язку із командирами куреня і полку не існує або існує тільки недовго. Приділений до полку дивізіон легкої артилерії справді займає позиції, але незабаром мусить їх міняти. Йому доводиться ще кілька разів

мінати їх. Постійне взаємне переплітання фронтів дуже утруднює дії артилерії. Вона також мусить обходитися без зв'язку і переважно стріляє прямою наводкою. Полк зазнав перших бойових втрат: одного сотенного убито, одного курінного важко поранено.

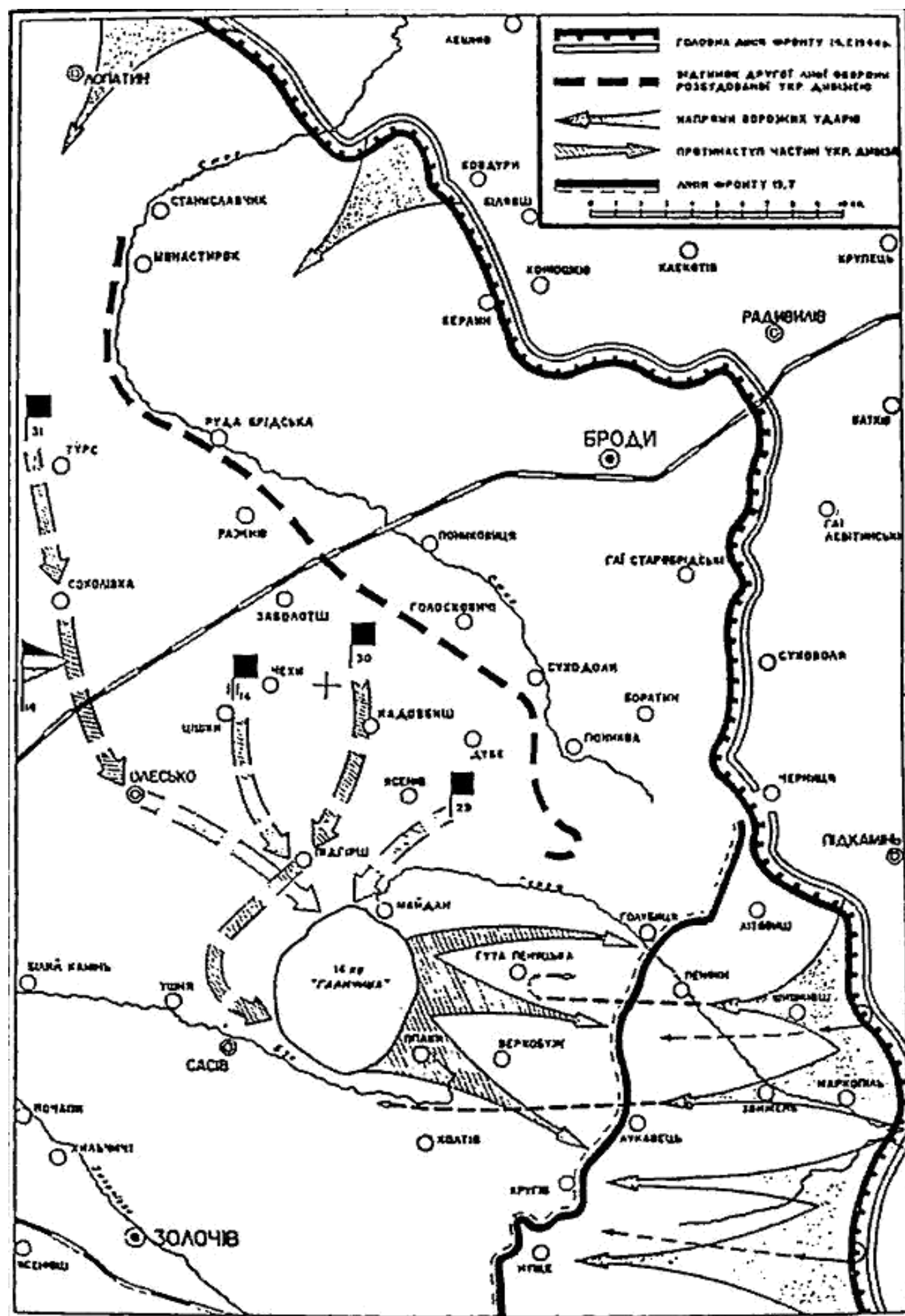
Від самого початку советського наступу введено в дію сильне вороже літунство. Від світанку до заходу ворожі винищувачі, бойові і штурмові літаки літають у повітрі і втручаються у наземні бої. Усі важливі пункти, такі, як звуження і перехрестя доріг, підхідні дороги, населені пункти, перебувають під постійним бомбардуванням та обстрілом ворожих літаків. Наших літаків взагалі не видно. Тільки тепер виявилось, яке правильне було розпорядження корпусу, згідно з яким заборонялося розміщення частин у населених пунктах.

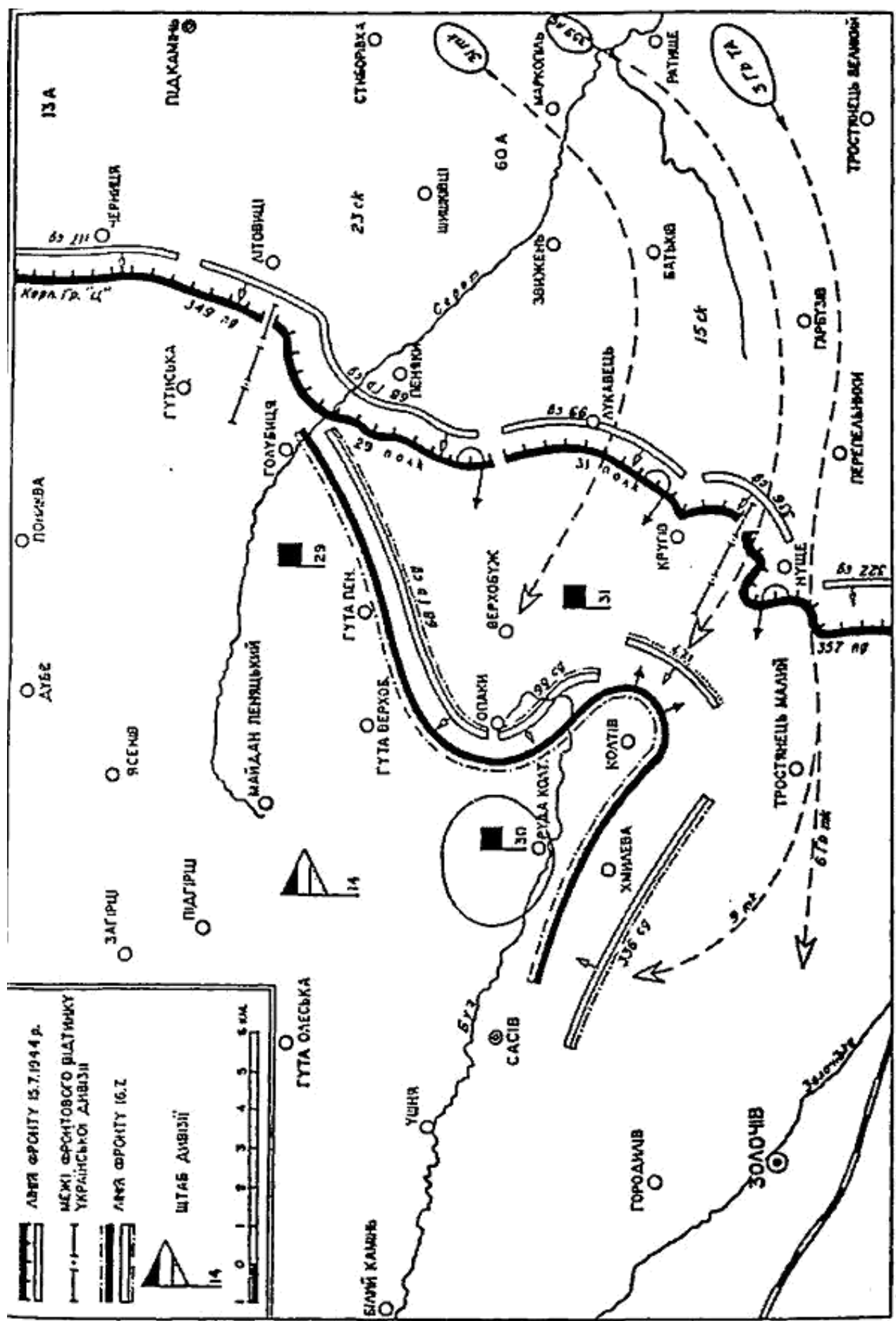
Відразу з початком наступу всім частинам Дивізії дано команду бойової готовності. Поповнені боєприпасами обози й підрозділи постачання чекають наказів. Командир Дивізії і начальник відділу Іа штабу постійно в дорозі, щоб на місцях перевірити вжиті заходи й особисто підтримувати зв'язок між фронтом і корпусом (див. схему ч. 3).

Незабаром приходить наказ, що 29-й, а згодом і 31-й полки, разом з підлеглими артилерійськими підкріпленнями, мають приєднатися до 30-го полку. У першому етапі обидва полки мають просунутися до Підгірців і району на південь від них. Ще того самого дня їх вивели вперед. Увечорі йде 29-й, а вранці 31-й полк, окремо до наступу. Їхня дія відбувається трохи легше, ніж 30-го полку, але й вони зазнають великих втрат, а разом із тим, уже на початку потрапляють у такий психологічний шок, від якого довго не можуть отямитися.

Врешті командування над усіма трьома полками знову передають штабові Дивізії, у такий спосіб її вводять в дію як зімкнену одиницю, навіть якщо з розбитими і здесятованими полками. В дію введено всю важку зброю Дивізії. Хай і не в початковому місці прориву, але Дивізії все ж таки вдається заблокувати фронтову прогалину з флангів, і наостанку її закрити. У протинаступ, крім українських полків, кинено ще недобитки різних німецьких частин, які тепер поспішно згромаджуються, так що врешті Українська Дивізія утримує власний відтинок фронту. Розбитий 30-й полк було відіслано у резерв. Він упродовж чотирьох днів переформовується знову в боєздатну одиницю, хоч зменшеної сили. Таким швидким переформування треба завдячувати ініціативі його командира.

Силою створених обставин Дивізія потрапляє на найважчий і найбільш неясний фронтовий відтинок корпусу. 30-й полк, крім

4. Тимчасова стабілізація фронту й бої на відтинку Дивізії

реорганізації, мав завдання очистити довколишні ліси від ворожих недобитків. Тепер головне завдання Дивізії — загородити долини Сасова і Ясенова на південний схід і не допустити ворога в довколишні простори ліси (див. схему ч. 4).

Ліві і тиллові частини подають відомості та звіти, що ворог прорвав наші лінії на північний захід від Бродів. З Бузька польово-запасний курінь Дивізії повідомив, що його заатакували сильні з'єднання ворожих танків і він відступає на захід. Подібні повідомлення надходили від відділів постачання Дивізії. Спочатку штаб не хотів вірити у правдивість цих повідомлень, бо не міг собі уявити, де ворог міг узятися так далеко в тилу.

Проте командування корпусу підтверджує правдивість цих звідомлень. Воно тепер повідомляє про обидва оперативні удари ворога на Львів. Виглядає, що ворог успішно завершив першу операцію, тобто оточення корпусу ворожими частинами, які зіткнулися над Бугом. Наступ на Львів триває. Зв'язок корпусу з усіма частинами за Бугом перервано. Корпус мав розраховувати на власні сили. Згідно з одержаним наказом зі штабу армії, корпус має боронитися на зайнятих позиціях, незважаючи на загальну ситуацію. Планується звільнення корпусу ззовні, а саме, з півдня. Треба брати до уваги посилені атаки на район корпусу¹. За всяку ціну

¹ «Одночасно з розгорненням внутрішнього фронту створювався і зовнішній фронт оточення. Це досягалося рухом 1-ї гвардійської танкової і 13-ї армій у напрямі Західного Бугу та 3-ї гвардійської і 4-ї танкових армій на кордоні на захід від Бузька і в районі Ольшаниць». Кільце навколо бродівського угруповання замкнуто 18 липня 1944 року. «Німецько-фашистське командування вперто намагалося ударами з районів Сасова і Плугова прорвати кільце оточення і вивести свої війська на захід і південний захід. Проте кільце навколо ворожих дивізій щоразу більше міцнішало. Сюди, крім з'єднань 13-ї і 60-ї армій, були введені 4-й гвардійський і 31-й танкові корпуси. На шляхах відступу противника за короткий час були споруджені різні застави. Переправи через Західний Буг на північний захід від Деревлян зайняли частини 2-ї гвардійської кавалерійської дивізії, а на південний захід — 71-ї механізованої бригади і 50-й самостійний мотоциклетний полк. Вихід ворога на південь загороджували частини 23-го і 15-го стрілецьких корпусів 60-ї армії, 91-ша самостійна танкова бригада, підсилена дивізіоном 16-ї самохідно-артилерійської бригади і полком 10-ї артилерійської винищувально-протитанкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії. Відтинок фронту між Сасовом і Колтовом прикривав 6-й гвардійський танковий корпус».

«Під сильним ударом авіації й артилерії, а також піхоти й танків противник був розчленований і зазнав великих втрат. Район дій оточеного угруповання катастрофічно зменшувався: в кінці 21 липня середній радіус його не перевищав 4 кілометри. Вся місцевість була під вогнем артилерії, мінометів, і навіть кулеметів».

«Наступного дня була призначена вирішальна атака із завданням остаточного знищення ворога. Але він випередив наші війська, відважився на від-

він мусить якнайдовше утриматися на своїх позиціях, якщо не хоче бути знищеним (див. схему ч. 5).

Наступні дні — це був особливо важкий час для Української Дивізії. По-перше, вона опинилася в головному ударі наступу; по-друге, советське командування знало про присутність Української Дивізії на фронті й за всяку ціну намагалося її розбити. Тому закриття фронтового прориву — це ще не кінець. Дивізія мусить втриматися на здобутих позиціях проти посилених атак переважних сил ворога. Додаткові укріплення лінії мінами і заставами можливе тільки вночі, бо близькість ворожої лінії і дії ворожих літаків унеможливають будь-яку роботу вдень.

Червона армія негайно почала атаки переважними силами, які спочатку вдавалося відбити. Поодинокі місцеві прориви очищується у протиударах чи протинаступах. Частини при звичаються до фронтових боїв. Постачання доставляли вчасно, незважаючи на те, що багатьох вояків з цих частин відправили до алярмових бойових відділів або виставили охороняти їхні обози й укриття. Перебуваючи в оточенні, тилова служба боєпостачання так само вели важкі бої, як фронтові курені. Наші великі втрати свідчили про жорстоку боротьбу і мужність вояків.

Після перших невдалих атаках ворог підтягнув свої резерви і значно збільшив дієву участь артилерії, танків і літаків. Він хотів

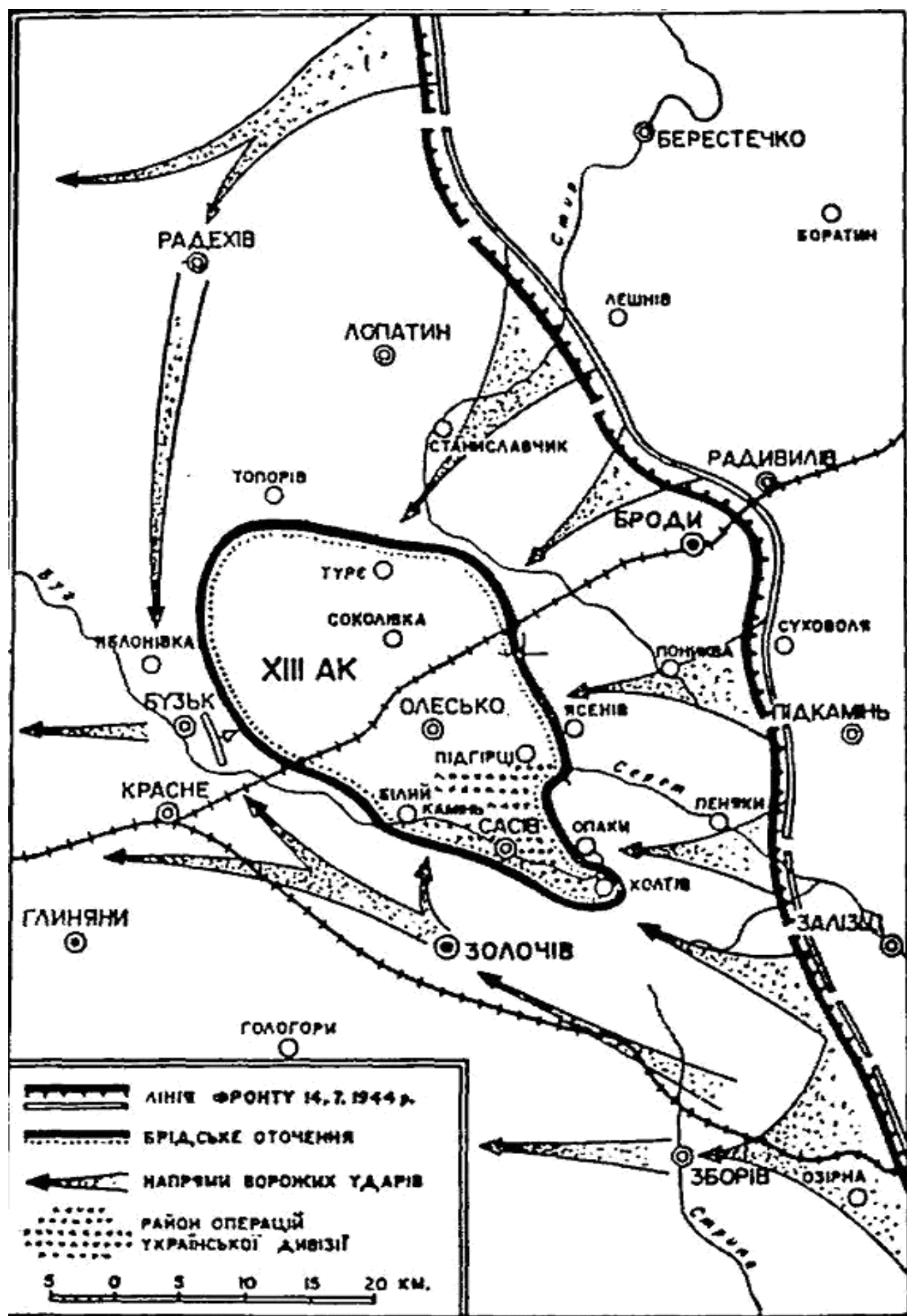
чайдушну спробу вийти з оточення. Вранці противник силами до двох полків піхоти з танками, підтриманий сильним вогнем артилерії, зведеної в одну загальну групу, наніс удар у напрямі Княжого, вдаривши по частинах 4-го гвардійського танкового корпусу. Незважаючи на великі втрати, гітлерівці йшли на пролом. Проте танкісти стримали тиск ворога. В тому бою противник втратив останні 30 самохідних гармат і 4 танки».

«Перейшовши в наступ, наші війська закінчили розгром оточеного угруповання противника, а його недобитки взяли в полон».

«Таким чином, 22 липня, через чотири дні після завершення оточення, бродівське угруповання німецько-фашистських військ було цілком знищене. 340, 361, 349-та піхотні, 454-та охоронна, 14-та піхотна дивізія СС «Галичина», а також корпусна група «Ц» (три дивізійні групи) перестали існувати. У ході жорстоких боїв було знищено понад 30 000 вояків і офіцерів, 17 000 взято в полон. Наші війська захопили великі трофеї: понад 1 100 гармат і мінометів, 1 500 автомашин та іншої воєнної техніки».

«Велику роль в тому відіграла артилерія. Варто зауважити, що для знищення оточеного угруповання тільки із складу 13-ї і 60-ї армій було відряджено 11 полків дивізійної артилерії, 12 винищувально-протитанкових полків, 3 легких, 3 гаубичних, 2 гарматних і 4 мінометних полків, 2 гарматно-артилерійські бригади із загальним числом понад 1 000 гармат і мінометів».

«Важливе значення для знищення оточеного противника мала авіація, яка під час 19-22 липня зробила 2 340 літако-вильотів, з них понад 1 200 — бомбардувальними і штурмовими літаками». — Полушкин М. На сандомирском направлении (с. 73–74, 79–80).

5. Бродівське оточення

швидко звільнити свої зв'язані сили для інших завдань.

Упродовж десятих днів шаліла битва в котлі біля Бродів оточеного XIII армійського корпусу, який, розраховуючи на власні сили, боровся до останнього і наостанку відчайдушним проривом вивів свої недобитки в напрямку Подільської височини.

Після багатьох вторгнень на відтинку Дивізії, які все ще вдавалося відбити, ворог проривався на інших ділянках фронту. Вміло відшукавши пункти стику дивізій, ворог вів по них безупинні удари. Головний удар він спрямував на точку стику між Українською Дивізією і її сусідом праворуч — 349-ю дивізією. Найбільшим недоліком під час боїв в оточенні був брак нормального зв'язку у напрямі сусіда праворуч. Та ворог не викрив цей факт й не скористався цією сприятливою для нього обставиною.

Розгортаються оборонні бої. Ворожі наступи чергуються з інтенсивними розвідувальними і штурмовими діями. Важкі бої тривають за села Пеняки, Гуту Пеняцьку, Гуту Верхобузьку, Майдан Пеняцький і Суходоли. Дивізія змушена щораз частіше відправляти деякі свої частини на очищення лісів від ворога, якому вдалося пробитися крізь лінії під час численних пробоїв. Тим часом ворожий натиск посилювався із заходу, що ускладнювало постачання.

Численні ворожі вторгнення на відтинку всього корпусу примушують його командування скорочувати фронт, щоб у такий спосіб створити резерви. Відтоді почалися безперервні нальоти ворожих літаків. У повітрі їх цілі хмари. Вони обстрілюють все, що з'являлося у цій місцевості, закидали малі ліси великою кількістю розривних бомб. Переміщення частин постачання, спричинені скороченням фронту, неможливі вдень. З часом усе, що найменше потрібне для боїв чи постачання, треба було знищити або покинути¹.

¹ Що відбувалося в той час на відтинку сусіда праворуч 13-го корпусу, 48-го танкового корпусу, описав генерал Ф.В. фон Меллентгін у своїй книжці «Танкові битви» в розділі «Оборона Польщі»:

«О 8.20 14 липня почався великий наступ. Червона армія кинула в бій великі, як ніколи доти, маси людей і воєнної техніки, особливо тисячі літаків, які здобули цілковиту перевагу в повітрі. Початковий вогонь тривав одну годину, але був дуже сильний. Після нього слідували концентровані атаки у двох пунктах. О 9.30 стало зрозуміло, що наші дві піхотні дивізії зазнали великих втрат і не зупинять противника власними силами. Тому ми вирішили, щоб 1-ша і 8-ма танкові дивізії пішли у протинаступ».

«Генерал Бальк (командир 48-го танкового корпусу) зустрів нову кризу спокійно. Обидві танкові дивізії були передані під наше командування, і ми були певні, що вони устabilізують прорваний фронт. Дія 1-ї танкової дивізії була виконана дуже докладно й вправно. Вона 15 липня вдарила на Оліїв і після важких боїв стримала росіян. Прорив було доконано на передбаченому пункті й тому 8-ма танкова дивізія також мала тільки дотримати наказу й піти раніше визначеним маршрутом через ліси. На жаль, її командир не виконав

Особлива проблема виникла у служби зв'язку. За короткий час майже всі телефонні дроти були розірвані настільки, що треба було користуватися радіоапаратами. Але й ці апарати через перевантаження переважно працювали, так що вся передача наказів і повідомлень відбувалася за допомогою гінців.

Тим часом ситуація на ділянці Української Дивізії дійшла критичної точки. Численні вторгнення вдається ще так-сяк стримати, але тільки вже з допомогою недобитків інших частин. Наші втрати великі. Критичним пунктом ділянки всього фронту стала Українська Дивізія. Введення в дію великого числа большевицьких реактивних мінометів («катюш») спричинило значне спустошення і рішуче вплинуло на мораль вояків. Від командирів приходить щоразу більше звідомлень, що їхні частини не можуть довше втриматися. Виявляється, що українські вояки психологічно ще неготові до такого важкого бою. Але цього не треба було від них вимагати, бо багато німецьких частин також охопила паніка. Жорстокі бої розгортаються за село і замок Підгірці, розташованих на панівній висоті. Вони кількаразово переходять з рук у руки. У цих боях пере-

розпорядження і, щоб трохи виграти час, він вирушив битим шляхом Золочів — Озерна. Генерал Бальк спеціально заборонив користуватися цим шляхом, і його побоювання були цілком слушні. Росіяни заатакували 8-му танкову дивізію літаками на відкритому шляху й вона понесла відчутні втрати. Довгі колони танків і машин загорілися й уся надія на протинаступ розвіялася. Галицька СС дивізія утримала резервові позиції в лісі, але її опір був незначний. Росіяни пройшли глибоко в тил на лівому крилі 48-го танкового корпусу».

«Тим часом 13-ий корпус на нашому лівому крилі опинився у важкій ситуації; росіянам вдалося його цілком оточити. На щастя, 15 і 16 липня 48-му танковому корпусові вдалося стабілізувати оборонний фронт, і ми тоді могли дещо зробити, щоб допомогти нашим товаришам. 17 липня 13-й корпус намагався пробитися з оточення на ділянці на північний схід від Львова й ми вирішили сформувати ударну групу, щоб з ним з'єднатися. Генерал Бальк передав мені командування 8-ю танковою дивізією».

«Щоб не було непорозуміння щодо командування, я підпорядкував командирові нашого полку всі піхотні частини на цьому відтинку фронту впродовж ночі. Вдосвіта 18 липня я пішов на командний пункт цього полку разом з моїм командиром гарматного полку. По дорозі, на моє здивування, я зустрів нашу піхоту, що відступала, яка за півгодини мала йти в наступ. Я попросив пояснення від командира нашого танкового полку й він признався, що дав наказ відступати, щоб перед наступом перегрупувати свої сили. Я його негайно звільнив з командного посту, але шкоди, завданої невиконанням наказу, вже не можна було направити. Ми згаяли цінний час, і, що важливо, росіяни помітили наш відступ та негайно замінували нові поля і сконцентрували на цьому відтинку свої танки й артилерію. У таких обставинах я не мав вибору і змушений був дати наказ припинити наступ...» — F.W. von Mellenthin, MajorGeneral. Panzer Battles. A Study of the Employment of Armor in the Second World War. Translated by H. Betrier, Edited by L.C.F. Turner, University of Oklahoma Press: Norman, Third Edition 1958.

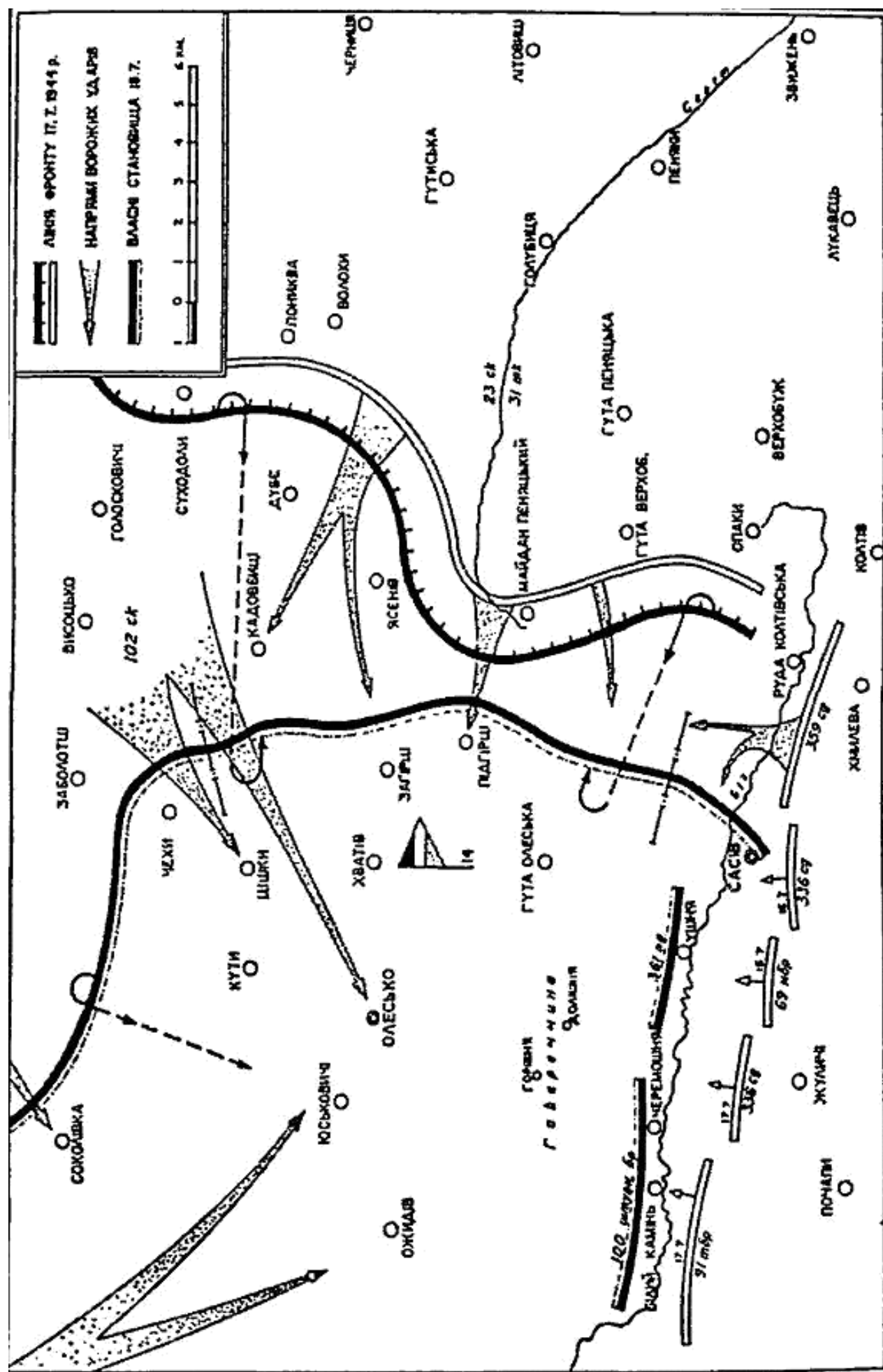
важно стоять 29 і 30-й полки. Важкі бої йдуть під Кадовбицями і Цішками. Ворожі танки вже досягають Олеська і з'єднуються з деякими своїми незначними відділами, що пробилися вже із заходу — від Бузька. Наші протитанкові команди часто нищать ворожі танки з близької відстані. Вправно б'ється курінь фюзилерів і курінь саперів, який перебуває у тривалий час у безперервних боях. 31-й полк, весь штаб якого загинув північніше Сасова, починає виявляти ознаки розпаду. Часто доводиться перекидати окремі курені на прикриття слабих місць на сусідніх ділянках; до прикладу, один курінь Дивізії був довший час відряджений на оборону села Опаки (див. схему ч. 6).

У такій ситуації мали б початися заходи відкриття котла ззовні. У наступ із південного заходу пішли 8-ма танкова дивізія і 20-та дивізія панцерних гренадирів. Оточений XIII корпус повинен одночасно вдарити на південь у напрямі відтяжувальної атаки. Проте до відкриття котла іззовні не дійшло, бо обидві наступальні дивізії були змушені відступити під сильним натиском переважних сил ворога з півдня, щоб самим не потрапити в оточення. У той час советське командування вже перенесло головний удар наступу на південь від Львова.

XIII корпус одержує наказ прорвати оточення. Командир корпусу вибирає напрям на південь, на Подільську височину, — місце найслабшого ворожого натиску. Прориву в цьому місці ворог найменше сподіватиметься, бо атака на покриті густим лісом, стрімкі береги Подільської височини суперечила б усім правилам воєнної науки. Одна вермахтівська дивізія та Українська Дивізія, які найдалі висунені на північ, отримали наказ залишитися на своїх позиціях, боронити їх якнайдовше і тільки під найсильнішим натиском ворога повільно відступати на південь, щоб у такий спосіб уможливити іншим частинам корпусу прорив із котла. Після виконання цього завдання обидві дивізії, якими командував генерал-майор Фріц Ліндемманн (Fritz Lindemann), приєднуються до решти корпусу.

Усі дивізії корпусу виставили спеціальні команди із завданням збирати всі недобитки своїх й інших частин та вводити їх у бої. У такій ситуації мусять бути зроблені всі можливі заходи, щоб не допустити до нових ворожих вломів, які саме в той критичний момент знівечили б всі плани прориву і довели б до цілковитого знищення і так вже сильно ослабленого корпусу.

У той час до Української Дивізії прибуває делегація від Української Повстанської Армії. Вона виявила свою готовість допомогти Дивізії. Вояки УПА — це молоді хлопці, без військового вишколу, в цивільному одязі. Дивізія не має для них обмундирування і як в ін-

тересах вояків Дивізії, так і бійців УПА, змушена відмовитися від пропонованої допомоги.

Та вже ввечері, коли мав початися відступ, у районі корпусу виникло кілька ворожих вломів, між ними найважливіший, що мав вирішальне значення на ділянці Української Дивізії. Ситуація дуже загрозлива. Її вдалося опанувати щойно за допомогою інших частин. Саме тоді командуючий генерал просить генерала Фрайтаґа поінформувати його про бойову ситуацію на дивізійному відтинку фронту. Генерал Фрайтаґ повідомив, що він не в змозі далі командувати Українською Дивізією, бо втратив над нею контроль. Начальник відділу Іа штабу Дивізії, який чув розмову, не вірив своїм вухам. Його вразила заява командира. Чому генерал Фрайтаґ ніколи навіть не натякав на таку можливість своєму найближчому тактичному співробітникові? Генерал Фрайтаґ прийняв самовільно, не продумано і поспішно, під впливом загрозливих обставин у критичному становищі, і без вагань негайно повідомив про це своєму начальству. Не диво, що таке рішення командира Дивізії викликало загальне вороже ставлення до нього. Очевидно, що пізніше він сам шкодував про своє рішення. Можливо, що в загальному інтересі корпусу таке вирішення було правильним. Щоправда, деякі підрозділи Дивізії не були під контролем командира, бо не існувало жодних засобів зв'язку. Під час наступного ворожого наступу дійшло б до розгрому фронту на відтинку Дивізії, і тоді генерал Ліндемманн не міг би виконати свого завдання охороняти тили корпусу, що, своєю чергою, призвело б до повного знищення корпусу. Однак командир Дивізії мав би найперше запропонувати підпорядкування йому місцевих резервів інших частин, щоб ними підтримати свій фронт. Це йому так само вдалося б, як пізніше це вдалося генералові Ліндемманнові, бо місцеві резерви ще були в розпорядженні. Командуючий генерал прийняв відставку генерала Фрайтаґа і підпорядкував усі частини Дивізії Ліндемманнові, а Фрайтаґа взяв у розпорядження свого штабу. Попри те, генерал Фрайтаґ не повинен був перебрати цю функцію, а мусив би залишитися на фронті з останнім відділом своєї Дивізії. Генерал Ліндемманн стабілізував фронт за допомогою власних місцевих резервів.

У запеклих боях північний фронт корпусу поволі відступав на південь. Ситуацію врятовано. Жорстокі бої розвиваються за лісисту висоту і село Гавареччина. Дальші атаки ворога почалися зі сходу — за переходи біля села Білий Камінь їх вдалося стримати під Святою Горою.

У складі частин генерала Ліндемманна українські вояки билися хоробро. Не занотовано жодного випадку переходу українського вояка Української Дивізії на большевицький бік.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПО БРОДАХ

22 липня 1944 року корпус прорвав південну стіну котла, на захід від Золочева, між селами Княжим і Ясенівцями. Чотири штурмові гармати 8-ї танкової дивізії пробилися аж до цього місця, але відкрити котла ззовні не вдалося. Самовіддано боронилися під найважчим натиском ворога всі частини генерала Ліндемання, між ними численні українські вояки, — і все ж таки уможливили решткам корпусу вирватися з оточення. Ведучи запеклі бої, частини корпусу повільно відступали на південь. Почапи, Белзець, Скварява — це назви, які надовго закарбуються у пам'яті вояків корпусу. Спочатку прорив мав тільки 150–200 метрів; лише згодом вдалося його розширити. Отвір котла був під безперервним найважчим обстрілом усіх родів зброї. Ворожі танки товклися вшир і вздовж прорваного коридору, обстрілюючи й валкуючи гусеницями всю місцевість. Спереду, ззаду, з боків — звідусіль сипався град ворожих куль. Командуючий генерал керував боєм у смузі на південний захід від Хильчич.

Безпосередньо перед місцем прориву, на південь від залізничної колії Бузьк–Золочів, підносяться стрімкі береги Подільської височини. Їх зайняв ворог, щоправда, не дуже численними, зате добре замаскованими частинами, серед яких було багато досвідчених снайперів. Під час штурму височини від сильного вогню переважно 2-см протитанкової артилерії ззаду та добре замаскованих снайперів спереду, впала не одна жертва. Долаючи стрімкі

береги, не можна було нічого із собою взяти, крім найпотрібнішої ручної зброї. Ми зазнали значних втрат (див. схему ч. 7).

Під час штурму дії ворожих літаків припинилися, мабуть, тому, що в цій ситуації годі було розрізнити свого від ворога. Зате з'явилися два німецькі винищувачі, перші і останні німецькі літаки під час всіх боїв у бродівському котлі. Однак вони не втручалися в бої.

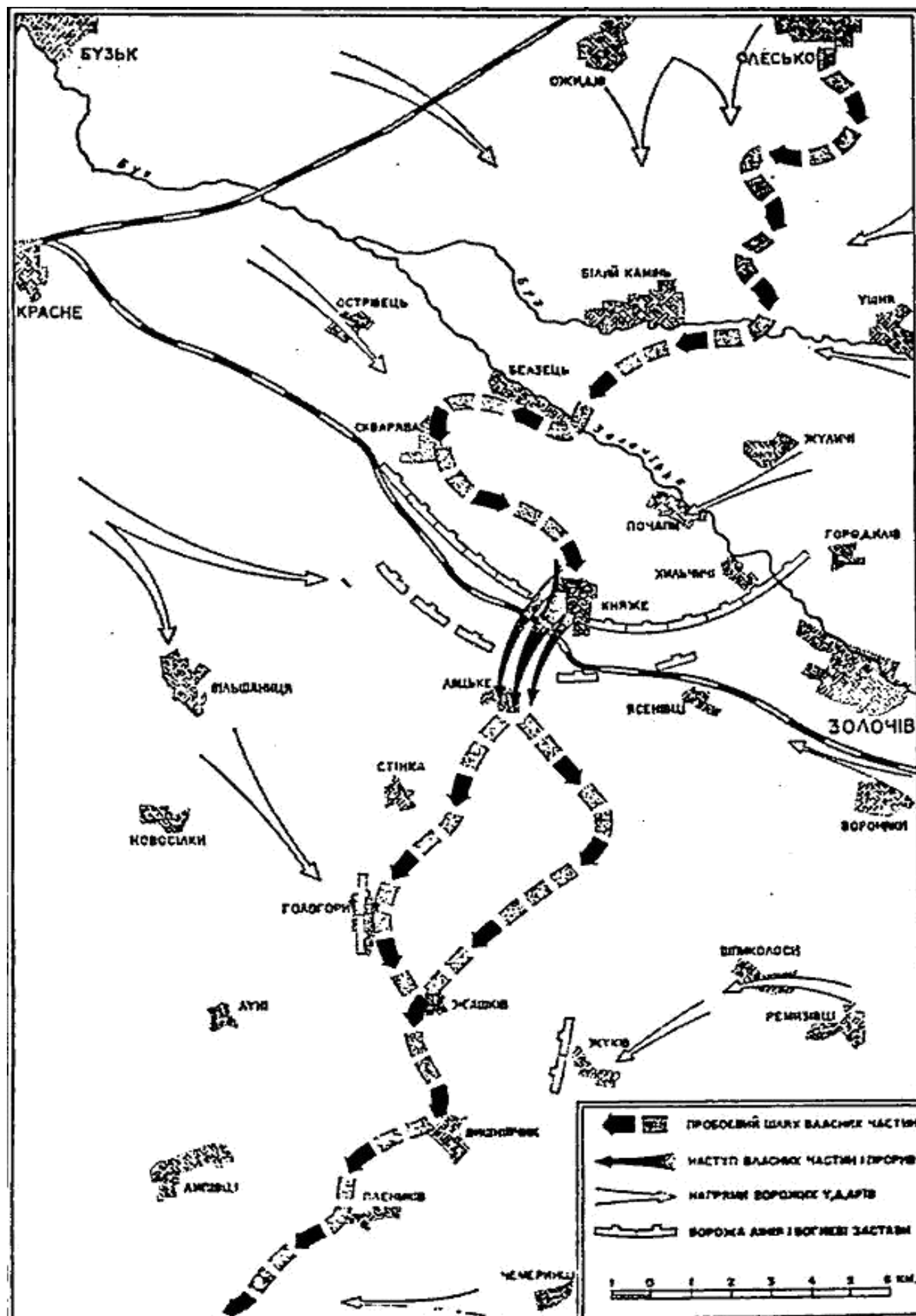
Тим часом ворог не обмежив своїх дій тільки до оточення корпусу під Бродами; на південній частині фронту він пішов значно вперед на захід. Таким чином, пролом із котла ще не означав волі — треба було пробиватися далі. Випередивши нас, ворог встиг спорудити численні опорні пункти. Деякі з них мали по два-три танки. У містечку Гологори був один з таких пунктів, що завдав великих втрат нашим лавам. Там згинув також командуючий генерал.

Поза котлом до начальника відділу Іа штабу Української Дивізії, якого попереднього дня генерал Ліндемманн послав до головнокомандувача за наказами, приєднується багато українських вояків. Одночасно командир Дивізії виходить з котла з другою більшою, групою українських вояків. Обидві групи з'єднуються разом ще того самого дня під керівництвом командира Дивізії. Вся група разом з деякими вермахтівськими вояками налічувала близько 800 осіб.

І в наступні дні доводиться далі продовжувати бої з малими ворожими групами. Тепер частини XIII корпусу опинилися між своїм фронтом, що відходить на захід, і ворогом, що наступає. 8-ма танкова дивізія, хоч перебувала далі на захід, ніж решта корпусу, зазнала також великих втрат, до того ж їй ще бракувало пального. Рештки XIII корпусу, а з ним українці, відступали в загальному напрямі на південний захід. Чемеринці, Виписки, Тучне, Стріличі — це населені пункти, в яких ще раз доводилося зустрічатися з ворогом.

У такій ситуації дивізійному командуванню треба було обов'язково дістатися у голову колони, щоб зібрати всі врятовані частини Дивізії. Легко зробити, коли є моторизація. Всі дивізійні автомобілі залишилися в котлі. Після багатьох клопотань командирів дозволяють їздити транспортними засобами 8-ї танкової дивізії. Трохи згодом йому доставила особовий автомобіль дивізійна технічна сотня, яка зголосилася до решти Дивізії.

За допомогою численних знаків нарешті вдається взяти під своє командування і вести далі українських і німецьких вояків Дивізії. Перед ворогом, що наступає, колона мусить посуватися у форсованому марші. Шлях відступу під контролем ворожих літаків,

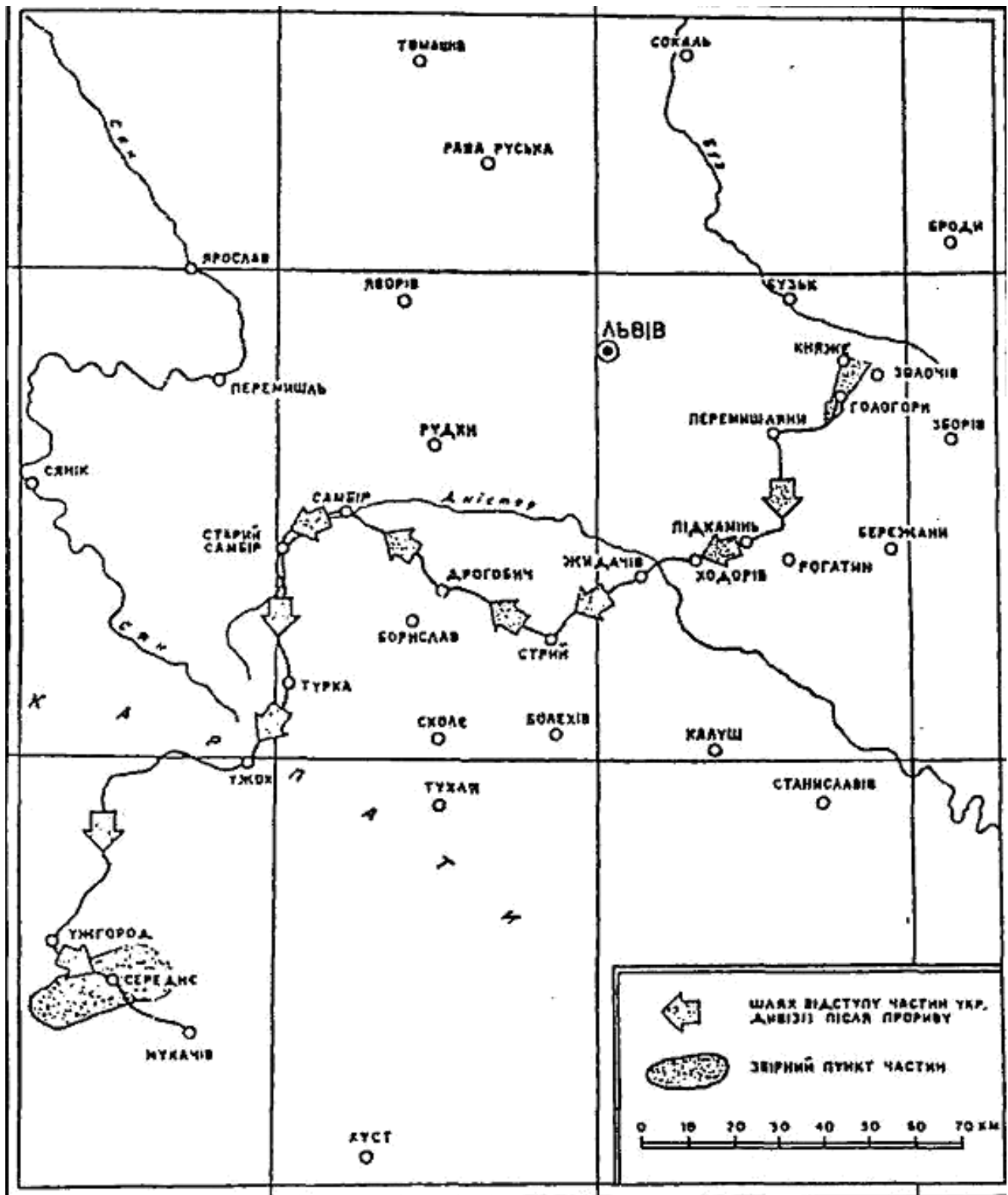
7. Прорив із бродівського оточення і сутички на шляху відступу

які особливо обстрілюють переходи та мости. Ще не можна визначити, скільки вояків лишилося в Дивізії. Наш шлях відступу веде через Стрий — Дрогобич — Самбір. В Дрогобичі генерал Фрайтаґ зустрічає полковника Бізанца та розповідає йому про бої Дивізії. Тим часом Дивізія дістає наказ зібратися разом з іншими частинами XIII корпусу в районі Ужгород — Мукачеве на Закарпатті. На місця збору Дивізія має йти шляхом Самбір — Спас — Ужоцький перевал (див. схему ч. 8). Полковник Бізанц обіцяє повідомити про все губернатора Вехтера, бо командир Дивізії і його начальник штабу мусять їхати до 1-ї танкової армії, щоб доповісти генералові танкових військ Ергардові Раусові про свій відхід. Головнокомандувач армії, вислухує звіт Фрайтаґа, дякує йому за те, що вийшов з котла бодай з частиною своєї дивізії. На вечері, на яку були запрошені інші командири XIII корпусу, головнокомандувач висловлює всім частинам корпусу особливе визнання.

Тим часом ворожий натиск на фронтах посилюється. 1-ша танкова армія, напружуючи свої сили, чинить йому опір. Усі втрати корпусу і Української Дивізії ще важко встановити. Виглядає, що залишились малі недобитки. У Дивізії зібралося близько 500 українців у селі Спас над Дністром. Сюди приїхав губернатор Вехтер.

Командир Дивізії зустрічає його у пригніченому настрої. Дивізію розбито і втрачено. Вехтер також приголомшений утратою майже всієї Галичини. Генерал Фрайтаґ нарікає в дуже їдких і неперекірливих виразах на погану і боязку поведінку українців. Тепер він втратив усяку повагу в очах свого начальства, його кар'єра закінчена. А всьому винні... українці. Далі у роздратованому тоні триває довга розмова. Вехтер каже, що в Берліні і головній квартирі не так погано думають про Дивізію. Там уже відомі умови битви і у висновку стверджено, що українці зовсім непогано билися. Обличчя Фрайтаґа просвітліло. Побачивши, що надто далеко зайшов у своєму безпідставному осуді українців, він злагіднив тон і сказав, що українці не так погано воювали.

Роздратований егоїстичними поглядами Фрайтаґа, Вехтер негайно після розмови від'їхав. Мабуть, Вехтер вже тоді внутрішньо порвав з командиром, бо, коли Фрайтаґ був нагороджений лицарським хрестом за участь Дивізії у боях під Бородами, Вехтер не привітав його. Керівник відділу Іа штабу Дивізії не був свідком тієї розмови, бо він, почувши нарікання Фрайтаґа на українців, відразу вийшов. Коли він пізніше запитав про причину зміни у ставленні до Фрайтаґа, полковник Бізанц йому передав усю розмову. На жаль, Фрайтаґ і далі поширював погану славу про Дивізію. Особливо прикрою була його промова до українських підхорунжих Ди-

8. Шлях відступу недобитків Дивізії після прориву з оточення

візії у серпні 1944 року в старшинській школі у Просечніцах (нім. *Kienschlag*) у Чехії. І там Фрайтаґ вважав за потрібне наголосити перед українським старшинським доростом на негативній поведінці українців під Бродами. Це призвело до того, що навіть німецький командир школи став на захист українців.

Переправившись через Карпати, рештки Дивізії збираються на Карпатській Україні, в районі Середнього, розміщеного між Му-

качевом і Ужгородом. За деякий час тут зібралось близько 1 500 вояків Дивізії, серед них у повному складі ветеринарна й технічна сотні та більша частина запасного куреня. Ці частини не були в котлі. Крім повного бойового озброєння згаданих частин і ручної зброї 1 500 вояків, усе найліпше озброєння Дивізії залишилось в котлі, так само як інших частин XIII корпусу. Німецькі дивізії не вивели з котла відсотково більше людей, ніж Українська Дивізія, і були пізніше розформовані та приєднані до інших дивізій.

У Середньому командир і начальник відділу Іа штабу склали докладні звіти про бої і накреслили схеми боїв, — усе з пам'яті, бо всі воєнні щоденники пропали під Бродами, — і розіслали їх до відповідних політичних і військових установ. Тепер уже можна було підбити перші сумні підсумки. Дивізія ввійшла у бої, маючи 11 000 вояків. У котлі вона втратила близько 7 000 вояків. Більшість вояків згинула, а поранені потрапили до рук большевиків. Можливо, що деякі з поранених перебували у військових шпиталях і після одужання повернуться до Дивізії. Інших були приєднано до деяких німецьких військових одиниць, як виявили розшуки й запити в 18-й СС-дивізії (18. SS-Freiwilligen — Panzergrenadier «Horst Wessel») в районі міста Ясла. Багато вояків, які пропали, опинилися, ймовірно, поза фронтовими лініями і там або змішалися з населенням, або приєдналися до УПА. Штаб Дивізії розраховував, що з часом до Дивізії повернеться ще багато вояків, так що всіх повернутих з-під Бродів буде близько 3 000 осіб. Проте багато хоробрих стрільців, підстаршин і старшин ніколи не повернуться, оскільки вони полягли геройською смертю на полі бою. Особливо відчутна болюча втрата всіма шанованого й улюбленого сотника Палієва. З німецьких старшин — втрату командира 31-го полку і командира дивізіону зв'язку буде важко перенести.

У минулих важких боях Дивізія виконала те, чого можна було від неї очікувати. Не її провина в тому, що вона потрапила в оточення і мусила боротися з переважними силами ворога. Її не можна було порівнювати із загартованими у боях німецькими з'єднаннями. Тут і там здали нерви — це траплялося також з іншими частинам у першому бою. Проте ніяка частина не несла, навіть приблизно, такої великої відповідальності у найнесприятливіших обставинах, як Українська Дивізія. Командування Дивізії правильно оцінювало боєздатність Дивізії. У звітах воно чітко подавало оцінку, але на неї ніхто не звертав уваги. Що важливо — розпорядження вищих кіл завжди були протилежні до пропозиції та оцінки дивізійного командування. Отже, події розгорталися трагічно, на жаль, за рахунок українців. За ради істини варто підкреслити, що першим бойовим враженням українців були німецькі частини, що

відступали з бойової лінії. Від українців, що не були ще в боях, вимагалось, щоб вони трималися краще, ніж німці, і врятували ситуацію. Від них вимагалось надто багато; від них вимагалось те, до чого вони ще не дозріли, не маючи фронтового досвіду. Під час боїв у котлі та при прориві чимало українців виявилися надзвичайно відважними. Наприклад, усюди, де з'являлися ворожі танки, українці підповзали поборювати ці сталеві потвори з близької віддалі. Відомий випадок, коли український підстаршина свідомо поплатився своїм життям, щоб знищити ворожий танк. Багатьох вояків Дивізії нагороджено залізними хрестами за геройські вчинки; багатьох підвищено в ступенях за відвагу.

Розглядаючи бродівську битву, треба зазначити, що Дивізія не підвела, а навпаки, найвідповідальніше виконала свої обов'язки у боях з ворогом. Якщо доля не посприяла великій перемозі, то в цьому немає провини Дивізії, а збіг нещасливих обставин. Перш за все, головне командування припустилося першої помилки своїм наказом про введення Дивізії в такі бої. Проте Дивізія започаткувала українську військову традицію, яку треба формувати далі в нових боях.

У книжці «Совєтська країна», том четвертий, «Велика вітчизняна війна ССРСР», І.Й. Мінца, І.М. Разгона і А.Л. Сідорова, В-во СВА, (Das Sowjetland, Band 4, «Der grosse Vaterlandische Krieg der Sowjetunion» vom I.J. Minz, I.M. Razgon und A.L. Sidorow, SWA Verlag), Берлін, 1947 про Броди пишеться ось що:

«Під час боїв оточено й знищено велике вороже бойове угруповання в районі Бродів. Совєтські війська взяли в полон 17 000 вояків, у тому числі двох генералів. На полі бою лишилося понад 30 000 убитих німецьких офіцерів і бійців».

Ось така коротка російська згадка про битву під Бродами. Однак подані цифри перебільшені. Згідно з відомостями автора, до XIII корпусу, крім Української Дивізії, належало ще чотири вермахтівські дивізії, стан яких був доволі послаблений — разом 32 000–35 000 війська, отже, разом з Українською Дивізією приблизно стільки, скільки большевики подали вбитими і полоненими.

Після опрацювання звітів Фрайтаґ і начальник відділу Ia поїхали до головного командування в Берліні, а після командир Дивізії далі — до головної квартири. Впродовж того часу команду над рештою Дивізії перебрав командир гарматного полку полковник Баєрсдорф.

Звітами командира Дивізії зацікавився також Гімлер. Він був радий, що з котла вирвалися бодай рештки, які стануть основою у разі негайного нового формування Дивізії. Чималою турботою буде брак озброєння, втраченого під Бродами. Гімлер одержав докла-

дну інформацію про перебіг битви під Бродами і вважав, що українці трималися добре. Він думав, що від них не можна було вимагати більше, ніж від німецьких частин, які також не зуміли стримати наступу ворога. Гімлер виявив жваве зацікавлення українцями та доручив Фрайтаґові негайно почати нове формування Дивізії. На те Фрайтаґ просив, щоб на його місце призначити іншого командира, а йому дати якусь німецьку дивізію. Беручи до уваги дотеперішній досвід Фрайтаґа з українцями, його відставку не було прийнято. Фрайтаґ відраджував від нового формування Української Дивізії з тієї простої причини, що він хотів стати командиром німецької дивізії, а саме, німецької поліційної дивізії. Однак Гімлер втілював у життя свій план і домогся нового формування Української Дивізії.

Тут же на місці приступаємо до всіх потрібних заходів, пов'язаних з новим формуванням Дивізії. Для неї знову призначено військовий табір у Нойгаммері, де тоді перебував вишкільно-запасний полк Дивізії. Командир і начальник відділу Іа Дивізії поїхали з Берліна прямо до Нойгаммеру, де обговорили питання розміщення Дивізії з тамошнім комендантом табору. При цьому виникли деякі труднощі, бо весь табір зайнятий і тільки частина колишнього табору військовополонених була вільна. А втім, таки знаходиться місце, щоб перевести сюди решту Дивізії з Карпатської України. За нею поїхав начальник штабу літаком «Фізелер Шторх».

На Карпатській Україні решта добре відпочилої Дивізії чекали на швидке переміщення, бо харчів залишилося обмаль, а угорської валюти на нове постачання не було. Треба було чекати на транспорт, бо всі залізничні засоби були зайняті іншими важливими транспортами. Після десятиденного чекання і щоденного наполягання перші ешелони відправлялися до Нойгаммеру, а за ними начальник відділу Іа штабу.

Розділ п'ятий

СПОГАД ПЕРЕЖИТОГО БОЮ

Кривавий день добігає до кінця. Великі жнива зібрала сьогодні смерть. Оточені частини рештою сил боронили своє життя; на всіх фронтах відбивали один за одною атаки ворога. Ворожих вломів не вдалося відбити, їх тільки більш-менш ізолювали. Багато добрих друзів не пережили цього дня. Не всі спочили у вояцькій могилі — не один лежить там, де в нього влучила куля чи розірвала граната. Цього дня ворожі літаки спричинили страшне спустошення. Майже всі дороги завалені порозбиваними возами та постріляними кіньми. Гаряче повітря тхне гнилим смородом набряклого кінського стерва. Куди не кинеш оком, горять села, стодоли, — свідки жорстоких боїв. У тьмяному присмерку розгортається рідкісна своїм страхіттям страшна панорама битви, оживлена іржанням покинутих коней.

Наступного дня приходить наказ про прорив з оточення. Українці, разом із розгромленими німецькими частинами, мають завдання утримати північний фронт котла, тоді як інші частини пробиватимуть його південну стіну, щоб промостити собі дорогу до волі й до життя. На всіх фронтах миготить світло ракет. Жорстокі бої тривають. Ворог наступає вночі під могутньою канонадою артилерії. У повітрі торохкає «швейна машина» — повільний большевицький літак. В окопах рукопашні бої — на багнети. Сильна детонація міни вказує, що десь там на неї наткнувся ворожий патруль. Від численних вогнів видно, немов удень. Безперервно та-

рахкотять кулемети і протитанкові гармати. Між ними дзвінко бухають постріли советських танків. Усі дороги, стежки, мости, села — під сильним обстрілом ворожої артилерії. Колони — під градом бомб літаків. Смерте, який гострий твій спис, які багаті твої жнива! Не зажмуриться око, кожен нерв напружений до болю. Плач і лемент залишених жінок і дітей. Десь далеко чути — реве корова, виє собака.

Десь по півночі надходить звістка про прорив з котла на півдні. Ворог вдирається на півночі. Світлові кулі, мов іскри, сипляться у темряві. Розпачливо борониться північний фронт, стримує ворога, щоб не допустити до знищення корпусу. Але до межі можливого розтягнувся фронт у відступі. Нема як забрати возів, коней, важкої зброї. Всі шляхи, дороги, проїзди захаращені. До того прорив веде на лісистих стрімких схилів, по яких ледь пробирається вкрай зморена людина, торуючи собі шлях рушницею чи пістолетом. Остання моторизована колона просувається в нічній темряві. Останній міст завалюється під тягарем 12-тонної вантажівки. Колона пробує об'їхати і загрузає в багні. Здобич для ворога. Відділи з північної ділянки відступають. Нема вже ні куренів, ні сотень. Залишилася купка хоробрих вояків. Тут падає один стрілець — там влучає шрапнель гармати у групу піхотинців. Стогін і крик поранених: «Візьміть нас із собою! Не залишайте нас!» Чи можемо їм допомогти? Ні! Ми навіть не можемо попрощатися з ними. Тільки матері, дружині, дівчині напишемо, що він вже ніколи не повернеться...

О, війно, яка ти жорстока! Яка ти ненависна!

Яскраво починається новий день. У срібlistому блиску сходить сонце. Чи знає воно, яка тут відбувається драма? Зажурені, стомлені, виснажені вояцькі обличчя звертаються на схід. Коли з'являться смертоносні бойові літаки? Так, на обличчях багатьох видно страх — справжній страх за життя. Відтак очі, сповнені надії, повертаються на захід і на південь. Чи прилетять наші літаки? Даремно вони їх очікують. Вони не прилетіли вчора. Не прилетять і сьогодні, і завтра. Може, наша армія, наша група армій, поставила на нас хрест? Ні, вони хотіли б нам допомогти, але не мають чим. У них нічого не залишилося. Але і на сході не з'являються смертоносні літаки. Натиск ворога з півночі слабне, а потім повністю припиняється. Ми полегшено зітхаємо, однак перед нами місце пролому. Ще 800 метрів. Там шаленіє вогонь кулеметів, артилерії; лунають постріли з танків; рисуються сліди куль легких протитанкових гармат — пекло поза межами уяви! Сюди веде шлях до життя, до волі, — але після того, як смерть забере свою данину. А скільки ж не дійде до кінця цього шляху?

З котла прорив тільки на один кілометр. З обох його флангів б'ють всі роди ворожої зброї. У смузі пролому танки снують туди-сюди, гатять з усіх цівок по густо збитій піхоті, розчавлюють усе, що потрапляє під їхні нещадні гусениці. Перед нами, з другого боку прориву, високий залізничний насип, а за ним, як мур, стрімкий схил, густо порослий чагарниками. Лише де-не-де світяться прогалини. На схилі бачимо поодиноких вояків, які видираються вгору. По схилу стріляє ворог ззаду і з боків.

Тут, перед місцем вилому, розкинулося самотнє село. Ми мусимо пройти через нього, бо праворуч і ліворуч багно. Малий потік, розбите село. Вибухи набоїв збивають куряву. В хліві реве корова. В льоху повно жінок і дітей. Горять хати. Біля стодоли командуючий корпусу зі своїм керівником відділу Іа штабу заохочують вояків вперед, незважаючи, як видно з їхніх запущених облич, на страшенну втому. За кілька годин і цих старшин смерть візьме в свої обійми. По виході з села вояки знову розсипаються, щоб бодай дещо послабити наслідки пекельного вогню. Багато з них використовують болота праворуч, де думають знайти якесь прикриття. Та все даремно. Тут також смерть збирає свої рясні жнива. Через відкриту рівнину, без найменшого горбка чи долинки, просуваються відділи крізь пролом. Навколо гранати збивають землю фонтанами, дзижчать кулі. Спочатку від близьких вибухів гранат вояки шукають прикриття, а згодом охоплюють їх якась байдужість й апатія. Занадто велика втома тіла і душі... чотирнадцять днів боїв у котлі роблять своє... Раз за разом бачимо, як один за одним падають старі добрі друзі. Деяких зустрічаємо поваленими у траві. Безупинні благання — одних окликами, інших лише поглядами — крають душу. «Візьміть нас з собою... Не залишайте нас...». А ми не можемо нічого вдіяти. Знову підсуваються два ворожі танки, стріляючи абикуди. Один з них знищує сміливий український стрілець із Золочева.

Нарешті ми добралися до залізничного насипу. Скрившись за ним, трохи відпочиваємо. Язик прилипає до піднебіння. З рук у руки переходить польова пляшка. Несамовиту спрагу терплять поранені, які йдуть з нами. Але й тут небезпечно. По залізничному насипу підїжджає танк. «Крийся!» У нас немає ніякої протитанкової зброї. Дехто намагається проскочити насип, але вогонь ворожого кулемета примушує знову ховатися. Танк їде назад. Він нас не побачив. Використовуємо водогони в насипу, щоб подолати перешкоду.

Під час переходу рівнини поміж залізничною колією і лісистим схилом падають нові жертви. Густий загороджувальний вогонь бере свою данину. За нами один польовий автомобіль береться за

божевільне справу: хоче переїхати залізницю. Підстрілений лишається на рейках.

Тепер дряпаємося вгору серед густих кущів. Це дуже важко, треба напружувати останні сили. До того ж, мучить спрага від спеки цього липневого дня. Витка ожина та інші кущі ледве дають нам просуватися вперед. А ззаду по наших лавах б'є артилерія і зенітки. Тут падає один вояк у високу папороть. Там зойк — і другий валиться в гушавину з розірваною ногою. Там буде його могила. Ці жорстокі картини навіки залишаться в пам'яті. А тут спрага, спрага, а пляшки порожні. Багато з нас знесилюються; схил таки занадто стрімкий. Один одного підпихає, тягне. Усі допомагають один одному. Справжнє братерство. Старшина допомагає стрільцеві, стрілець — старшині. Переді мною стрілець на засапаному з перевтоми коні. Це єдиний кінь, що так далеко зайшов. У ту мить голосний тріск — постріл з пістолета. Легкий рух у кущах зраджує замаскованого червоноармійця. З віддалі двох кроків він стріляв у коня — у руках ще димить пістолет. Наші вояки беруть його в полон. Ніхто не думає застосовувати зброю. Увага! Нова небезпека! Схил зайнятий майстерно замаскованим ворогом. Ми серед ворога, ззаду не вгаває вогонь, і мучить спрага, спрага.

Досягаємо хребта височини. Мабуть, ми врятувалися? Сідаємо перепочити й оглядаємося назад. Бачимо велетенське, жахливе, зрошене кров'ю поле бою, що простягається на кілометри. Ясного дня видно всі деталі, наче на долоні. Там село, де відпочивав командуючий генерал. Там мочари, місце прориву, залізничний насип. Там два ворожі танки. Далі — ворожа батарея артилерії, а збоку зенітки стріляють по наших лавах. Від вибухів земля прискає, як фонтани води. На наших очах смерть жне свої жнива. Горять хати, і куди не глянеш — наші вози й автомобілі. Залишені, погорілі або догорають. Поміж ними бігають або спокійно пасуться, ніби й нічого не сталося, наші вірні друзі — коні. Деякі в упряжці, інші ще запряжені до возів. До них доля також не милосердна. Багато з них важко поранені, то дригають ногами, то знову підносять голови. Праворуч у Золочеві в сонячному сьайві купається церква. Бракує тільки бамкання дзвонів — співу смерті...

Потік нашого вояцтва пливе далі на захід. Вояки сподіваються зустріти свої лінії. Ще одне розчарування. Їх нема. Весь фронт у відступі. Щоб його наздогнати, треба маршувати, маршувати і ще раз маршувати. Нестерпна спека, роз'ятрюються рани, опухають ноги. Вцілілі села здаються нам оазами на цій спустошеній пустелі. Треба поспішати. Нас зустрічають перелякані селяни. Зупиняємося біля повної холодної води криниці. Який це цілющий бальзам!

Розтягаємося у довгу шеренгу, маршуючи крізь тихі ліси.

Спереду рушничні постріли. Ворог постійно заступає нам шлях або насакає з боків. Один відділ, який маршує окремо, попадає під Гологороми у ворожу засідку. Вся група гине, а між ними командир корпусу. На якійсь галявині зустрічаємо наших вояків із розбитими черепами. Скрізь небезпека. Всюди чигає смерть. Короткий відпочинок. Я засипаю. Один із друзів будить мене. Мені не хочеться вставати. Якийсь доброволець приносить мені наказ негайно з'явитися до командира корпусу. Встаю, шукаю, не знаходжу. Він уже давно загинув. Вірний стрілець. Лише підступом він міг спонукати мене до маршу. Хто залишається, той гине. Перед нами високий пагорб. На голому вершку видніє тригонометричний пункт. Видно далеко навкруги. На тлі чудового краєвиду видно всюди рештки, що відступають. Короткий перепочинок в ярку. Вже минуло кілька годин, як ми вирвалися з котла. Раптово — приголомшливий гук! Кілька залитих кров'ю вояків. Неподалік вдало замаскований танк стріляє прямою наводкою. Розбігаємося. Криємося. Звідусюди стріляє ворожа артилерія. Обходимо пробоїни від вибухів. Несподівано перед нами з'являються наші бронетранспортери. У сусідньому селі стоїть наша моторизована піхота. Це задні частини фронту у відступі. Ми вже не самі, з нами добре озброєні друзі. Але зарано тішитися. У них дуже мало аmunіції та пального. Вони у відступі. Нам залишається лише маршувати, маршувати, маршувати. Хто залишиться, потрапить у ворожі руки. Ми ще не врятували свого життя. Нескоро встановиться фронт. Нешвидко опинимося за ним. Без перепочинку, без затримки маршуємо цілими днями і ночами без теплої страви. Літунські нальоти тривають удень і вночі. Ми на межі своїх сил. Тіло відмовляє слухати розум. Безнадійність, непевність. Минаємо старі знайомі міста чудового Передкарпаття — Стрий, Дрогобич, Самбір. Ми нарешті досягли своєї мети. Перший збірний пункт у карпатській долині біля лісничівки у селі Спас. Перед нами ще одно, останнє зусилля — перехід через Карпати.

Повертаємося до життя. Відчуваємо радість пробудження серед природи Карпатської України. Серед живих залишилася тільки купка, невеличка купка вояків — усі інші загинули, поранені, залишені на присуд долі. Вірні вояки, ми вас не забудемо!

До нас доля була прихильною. За це ми їй вдячні. Перед не одним із нас постає запитання: Чи там, у котлі, смерть для багатьох наших друзів не була ласкавіша, ніж життя? Хто знає? Здаймося на ласку Провидіння. Як тоді, так і тепер воно керуватиме нами у важкий час!

Розділ шостий

НОВЕ ФОРМУВАННЯ ДИВІЗІЇ

На початку вересня рештки Дивізії переїхали до Нойгаммеру. Вже 15 вересня почалося планове нове формування Дивізії. Згідно із планом, термін нової боєздатності Дивізії призначено на кінець 1944 року. Проте при сильному бажанні і найкращих зусиллях цього терміну неможливо було дотриматися, бо тут не йшло про звичайне поповнення, а про зовсім нове формування. Крім короткого терміну, для проведення нового формування бракувало ще озброєння та інших засобів, яких через великі втрати на фронтах просто не було.

Уже по приїзді до Нойгаммеру треба було вирішити питання приміщення. Крім головного табору, до Нойгаммеру належав близько 5 кілометрів на схід віддалений, побічний табір Штранс (Strans), новий і сучасно обладнаний. При головному таборі був ще великий порожній табір для військовополонених. Він був відгороджений високим колючим дротом і складався із примітивних дерев'яних бараків. Оскільки всі приміщення були зайняті, для Дивізії призначено поки що колишній табір військовополонених. Таким вирішенням питання приміщення дивізійний штаб не був задоволений і тому домагався бодай частини ліпших квартир. Командант табору намагався піти назустріч Дивізії, але він змушений був виконувати розпорядження командувача VIII воєнної округи. Щойно після постійних домагань у команді воєнної округи й підтримки головної команди вдалося задовільно вирішити це питання.

За короткий час вояки Дивізії перейшли до мурованих казарм, і тільки запасний курінь ще залишився в колишньому таборі військовополонених. Відповідно до своїх рангів, старшини жили окремо або по кілька у кімнатах затишних старшинських бараків. Коней було приміщено у мурованих стайнях, а автомобілі — у сараях і гаражах.

Друге формування Дивізії порівняно з першим проходило значно зручніше. По-перше, Дивізія розпоряджалася українським і німецьким особовим складом; по-друге, частини поселилися разом, що полегшувало утримання дисципліни й ведення навчання. Озброєння та устаткування прибували, якщо навіть не в такій великій кількості як раніше, але планово, так що не виникало перебоїв у навчанні.

Для нового формування у розпорядженні Дивізії була така кількість вояцтва:

Поворотці з-під Бродів	близько 3 000
Вишкільно-запасний полк.....	близько 8 000
Разом	11 000

Щодо чисельності, Дивізія не матиме жодних труднощів, бо постійно поповнюється. До того, до неї прибуде близько 1 000 німецьких старшин і підстаршин, які створять так званий «рамовий особовий склад». Лише за такої умови Фрайтаґ погодився залишитися на посту командира Дивізії. Склався вдалий збіг обставин, що саме в цей час закінчився останній вишкільний курс для старшин, на який Дивізія відправила 200 кандидатів, і тепер вони були у її розпорядженні. Це тим більш сприятливе, оскільки в боях під Бродами Дивізія зазнала найдошкульніших втрат старшинських і підстаршинських кадрів.

Дуже важко було підшукати людину на пост сотника Дмитра Палієва, що пропав безвісти під Бродами. Фактично вибір звузився до двох українців — д-ра Любомира Макарушки і інж. Юрія Крохмалюка. На цей пост Макарушку рекомендували українські установи, зокрема Військова Управа, а Крохмалюка — німецький начальник пункту поповнення у Львові. Остаточний вибір упав на Макарушку. Останній, колишній старшина австрійської армії та Української Галицької Армії, випускник австрійської Терезіянської військової академії, посол до польського сойму між двома світовими війнами, взявся до роботи наполегливо й охоче. Однак йому не легко було співпрацювати з Фрайтаґом. Проте Макарушка виявився метким, обстоював інтереси українців енергійно і здобув довір'я у Фрайтаґа. У дечому він був цілеспрямований, ніж його попередник, наполегливіший і нелегко його можна було задовольнити. До того часу він працював у Військовій Управі.

Українського вояцтва не бракувало. Дивізія планово поповнювалася. Але була помітна відмінність порівняно з попередніми часами. Під час першого формуванні Дивізії українці зголошувалися добровільно, прямо з цивільного життя; тепер вони приходили переважно з лав утікачів від большевиків. Формально вони також зголошувалися добровільно, але фактично з примусу обставин. До військової служби ніхто нікого силою не примушувало. Але хто раз до Дивізії зголосився, повинен був підпорядкуватися військовим законам і безкарно не міг змінити свого рішення. Щодо якості, людський матеріал не був такий добрий, як у першому складі Дивізії. Усіх добровольців негайно спрямовували до вишкільно-запасного полку на бойове навчання.

До Дивізії також приділено два батальйони єгерів, але ці німецькі батальйони не виправдали покладених на них сподівань. По-перше, велику частину досвідченого підстаршинського і старшинського складу затримала вища команда і до Дивізії не потрапила, незважаючи на домагання штабу Дивізії; по-друге, ці батальйони складалися головню з «фольксдойчів», переважно з Семигороду (Румунія), які своїм вишколом підходили хіба на конюхів. Значно кращими були старшини й підстаршини-фольксдойчі зі Словаччини. Вони мали за собою службу у словацькій армії і швидко заприятелювали з українцями. На жаль, Фрайтаґ їм не дав їм можливостей для розвитку їхніх здібностей, відкладав їх підвищення по службі й загалом відштовхував їх від себе. Ці старшини й підстаршини прийшли до Дивізії позитивно налаштовані й охоче виконували свої завдання. Незрозумілим залишилося ставлення до них Фрайтаґа.

Незважаючи на значну чисельність німецького особового складу, в Дивізії далі відчувався брак вправних старшин і підстаршин-інструкторів. Проте теперішній стан був значно ліпший, ніж перший щодо формування Дивізії. Тепер вишкільно-запасний полк уже міг допомагати своїми інструкторами. Щоправда, рекрути в цьому полку не одержували достатнього бойового навчання і з ними треба було проводити в Дивізії коротке повторення всіх основних військових понять. Командир Дивізії постійно наголошував вищим колам про збільшення німецького персоналу. На цей раз вони зробили успіхи, хоч більш кількісно, ніж якісно. Інспекція піхоти далі виявляла найменше розуміння у цій справі.

Тим часом до Дивізії прибуло стільки німців, що на зламі 1944–1945 рр. уже можна було ними замінити всі командні пости куренів, дивізіонів і важких сотень. Крім того, у їхньому розпорядженні були ще по 1–2 німецьких підстаршин. Адміністративні пости також тепер були усі заміщені німцями, бо виявилось, що украї-

нці на ці пости мають мало досвідчених фахівців, а у школах вермахту і військ СС для українців немає багато вільних місць. А до того дивізійний інтендант не брав на роботу нечисленних вишколених українських старшин, хоч постійно переконував Макарушку це зробити; він їх щонайбільше іноді призначав обліковцями до сотень. Критикувати українців за брак здібностей не було підстав, бо вони не мали жодної змоги проявити на практиці свої вміння. Майже всі технічні пости, які вимагали тривалого навчання, як римарів чи інших технічних майстрів, були заміщені німцями, а українці допомагали їм. Українці добре справлялися зі своїми обов'язками у технічній сотні, якою навіть упродовж тривалого часу зразково керував сотник Леонід Мартинюк.

Бажання Фрайтаґа щодо німецького особового складу Дивізії здійснилися. Однак він на цьому не зупинився; хотів створити ще резерв німецьких старшин і підстаршин. Його дальші наміри викликали невдоволення серед українських старшин, які тепер змушені були свої пости віддавати зовсім не досвідченим німцям, а самі відходити до запасного полку або в розпорядження Військової Управи. Макарушка намагався якимось рятувати ситуацію, але ні йому, ні кому іншому в Дивізії не вдалося змінити політики Фрайтаґа щодо особового складу. Попри те, ще деякі українські старшини залишилися у штабі Дивізії, на керівних постах у куренях, на деяких постах командирів сотень і батарей; також майже всі пости чотових були заміщені українцями. Багато з них набули бойового досвіду й відзначилися у боях під Бродами. Всі вони пройшли інтенсивне навчання і вправно виконували свої обов'язки. Авторowi відомий лише один випадок, коли треба було притягнути українського старшину до відповідальності за занедбання свого обов'язку. Щоправда, деяких українських старшин на самому початку треба було звільнити з Дивізії через непридатність, але це саме траплялося і з німецькими старшинами. За боягузтво перед ворогом нікого з німецьких, ні українських старшин не було покарано, що в значною мірою було наслідком надзвичайно суворих дисциплінарних заходів Фрайтаґа.

Корисною для Дивізії була наявність бодай деяких інструкторів з бойовим досвідом. Для поповнення підстаршинського складу в усіх підрозділах Дивізії, у польово-запасному курені, у вишкільно-запасному полку організовувалися підстаршинські курси. Добрі результати показав польово-запасний курінь, який мав у розпорядженні чимало добрих інструкторів.

У цьому курені відбувалися також безперервні перевірні курси для колишніх українських старшин. Попередньо надавання сту-

пенів¹ для колишніх українських старшин здійснювалося на пропозицію Дивізії вищими військовими інстанціями. Тепер змінено процедуру і надано Дивізії право надавати ступені, про що згодом лише повідомлювано вище командування. Після перевірки фізичних і духових якостей старшин та оцінки можливостей їхнього застосування, їм знову присвоювали ступені, звичайно, такі, які вони колись мали. Проте колишні ступені не завжди можна було надати, особливо старшинам старшого віку і вищих рангів. Їм треба було надати нижчі ранги і взяти на службу в будь-який відділі адміністрації або звільнити зі служби. Перевірку проводив Кляйнов, командир польово-запасного куреня, який справу вирішував з легкої руки, що призводило до гучних скарг з боку українців. Сотник Макарушка неодноразово представляв цю справу генералові Фрайтаґові і мав змогу довести йому ці неполадки. Командир польово-запасного куреня майже не брав активної участі в перевірці, а свої оцінки видавав виключно на основі звітів підлеглих. Фрайтаґ особисто переконався, що Кляйнов навіть не знав, яких старшин призначено на перевірні курси, а яких ні. Тому траплялося, що старших рангом старшин відокремлювали і готували як рекрутів, а їхні скарги не доходили до командира. Однак Фрайтаґ залишив цю справу без змін, а тільки принагідно дав Кляйнові догану.

Бойове навчання старшин інтенсивно тривало. Кандидатів на старшин відправляли знову на курси поза Дивізію. Всі підрозділи Дивізії продовжували заняття зі своїми старшинами теоретично біля топографічних скриньок і практично — в терені. Нарешті тепер можна вжити всіх заходів для планового і наполегливого навчання старшин та його вдосконалення, до чого бракувало всіх передумов під час першого формування Дивізії. Як спершу старші віком українські старшини (за малими винятками) відставали із своїми знаннями через тривалу перерву у військовій службі в період між двома світовими війнами, так тепер німецькі старшини й підстаршини відставали через швидке підвищення, молодий вік і брак практичного досвіду.

У той час Українська Дивізія стала широко відома серед української громадськості в Німеччині. Все більше і більше надходило зголошень з робітничих і військовополонених таборів у Німеччині. Але таких добровольців майже неможливо було звільнити з цих таборів, головне тих, які працювали у німецькій промисловості чи

¹ В Українській Дивізії, яка була складовою військ СС, вживалися військові ступені військ СС. У своїй праці автор вживає ступені німецьких сухопутних військ (вермахту). У перекладі вживаються українські ступені, які були прийняті українцями в Дивізії, (див. додаток ч. 6).

адміністрації.

Найвправніших українських стрільців і підстаршин відкомандировували до таборів української молоді, так званих юнаків, які прийшли переважно з лав українських втікачів від большевиків. Ця українська молодь, розміщена у військових таборах, проходила допризовне військове навчання, щоб пізніше перейти до Дивізії як кандидати на підстаршин, але майже всю її забрали у своє розпорядження німецькі військово-повітряні сили і використовували її для допоміжної обслуги зенітної артилерії¹.

Нарешті відбулася запропонована Дивізією зміна командира вишкільно-запасного полку. З приходом нового командира, полковника Маркса (Marx), співпраця між ним і Дивізією налагодилася. Полк узявся до інтенсивної праці й незабаром показав добрі результати. Вишкільно-запасний полк у чужонаціональній дивізії виконував дуже важливі завдання. Тут молоді українці, прийшовши із зовсім іншого світу, потрапили вперше у суворі рамки військової служби. Від першого прийому й від методів праці з ними залежатиме, чи вони сформулюють позитивний погляд на військовий фак і добре ставлення до своєї Української Дивізії. Тому Військова Управа та Український Центральний Комітет особливо цікавилися взаєминами в цьому полку. Представники цих установ часто відвідували вишкільно-запасний полк, подавали штабові Дивізії скарги про неполадки та давали чимало пропозицій щодо проведення змін.

Упродовж останніх кількох місяців українські медсестри закінчили навчання у німецьких й українських закладах та перейшли в розпорядження Дивізії. Їх призначено до дивізійного польового шпиталю, у якому пізніше близько 40 українських і кілька німецьких медсестер відмінно виконуватимуть свої обов'язки під керівництвом німецької старшої медсестри. Згідно з воєнним уставом, польові шпиталі не належали до дивізій, але з уваги на чужинецький характер, Українська Дивізія внесла прохання про власний шпиталь і одержала на нього згоду вищого командування. Основним завданням цього шпиталю було затримувати в Дивізії поранених і хворих українських вояків після їхнього одужання. У звичайних умовах після одужання німецького вояка посилали з армійського шпиталю до запасного полку його частини в тилу. Згідно з цією процедурою, багато вояків Дивізії посилали до недивізійних запасних полків, а звідти до інших частин. Таким чином, багато вояків пропадали назавжди для Дивізії. Тепер усі поранені та хво-

¹ Братство колишніх вояків 1-ї Дивізії Української Національної Армії видало книжку Зенона Зеленого «Українське юнацтво в вирі Другої світової війни». Торонто — 1965.

рі вояки йшли до свого дивізійного шпиталю, який завжди розташовувався неподалік фронту, поза бойовою смугою Дивізії. Після одужання, вояків відкомандировували прямо до запасного полку Дивізії. Опіка над пораненими вояками у шпиталі була завжди дуже добра, а сам шпиталь був під особистим контролем командира Дивізії. Для Дивізії також виділили будинок для відпочинку на відомому курорті Закопаному, на північних узбіччях Високих Татр, куди на відпочинок виїжджали ті, що одужували, й заслужені українські та німецькі вояки Дивізії на 3-4 тижневу відпустку. Цей дім утримували за кошти фондів Генеральної Губернії та українських установ. Чимало українців і німців добре тут відпочили.

Технічне устаткування Дивізії не могло бути таким добрим, як у першому формуванні, коли вона одержала зброю понад приписані норми. Але невтомні начальники відділів Ib, IVa і IVc з наполегливо і впертістю роздобували для Дивізії все, що було можливо дістати.

Дивізію знову формувалося згідно з уставом як піхотну дивізію 44, лише з тією відмінністю, що замість змішаного дивізіону зенітної артилерії вона одержала одну 3.7-см батарею зеніток¹. Пізніше, вже після закінчення формування, прийшов наказ, щоб Дивізію перетворити на піхотну дивізію 45. Такі новоутворювані дивізії, формовані на основі досвіду на Східному фронті, а ще більше через брак особового складу й технічного устаткування, мали значно менше вояцтва, зброї та частин бойового постачання. На прохання Дивізії, її не було перетворено на піхотну дивізію 45, тому що Дивізія мала досить добровольців і в ній не можливо було зменшити відділів бойового постачання, бо їй підлягав запасний полк, силою у 6 000 осіб.

Стан коней у Дивізії тепер значно погіршився, ніж під час першого формування. Вона одержувала коней, часто хворих на інфекційні хвороби або в дуже нужденному стані, так що багато з них треба було усунути зі служби. Як під час першого формування, так і тепер доводилося висилати до Генеральної Губернії звіти з реквізиції коней. Як тоді, так і тепер чимало українців не поверталось з рідної землі. Деякі з них дезертирували, деякі переходили до лав УПА, деякі загинули у боротьбі з партизанами, а деякі потрапляли до рук ворога, що наступав. Значно важче було тепер придбати коней, але завдяки старанням начальника відділу IVc усі частини Дивізії дістали потрібне число коней. Важливе також і те, що українські конюхи добре доглядали і напували коней.

Чоту польової жандармерії, до якої було відряджено німецьких і українських вояків з інших підрозділів Дивізії, перетворено

¹ Див. додаток ч. 4.

на сотню чисельністю понад 100 польових жандармів. Ця сотня дуже добре справлялася зі своїм завданням — утримувала дисципліну й порядок у Дивізії. Українські жандарми також не вагалися поборювати проступки проти дисципліни з належною суворістю. Очевидно, що в службі вони були зверхниками всіх українців і німців.

Інтенсивне навчання тривало у всіх підрозділах, щоб зробити Дивізію боєздатною до кінця року. Воно було тепер настільки легше, що Дивізія мала вже основний особовий склад, особливо командирів, які вже самі організовували і проводили бойове навчання у своїх підрозділах. Тепер уже не потрібно було, як на початку 1944 року, організовувати окремі курси для інструкторів. Допомігав також запасний полк, у якому рекрути проходили індивідуальну муштру, тісно пов'язану з бойовим навчанням. У всіх стадіях навчання проводилося в терені, де особливу увагу приділялося активній обороні. Фронтіві бої під Бродами виявили, що українці вразливі на ворожий обстріл в оборонних позиціях; зате ліпше проявляють себе у протинаступах і штурмах. Багато часу відводилося на рукопашні бої, нічні вправи й, очевидно, стрільбу. Кожна частина мала принаймні один раз на тиждень нічні вправи, пов'язані з довгими маршами, що поступово зростали при форсуванні. Як таке тренування у маршах придасться Дивізії, виявиться лише згодом. Також відділи постачання, крім фахового навчання, раз на тиждень займалися бойовими вправами. На вправи зі зброєю відводили принаймні дві години щоденно для всіх частин, включно з відділами постачання. В усіх галузях навчання використовували набутий бойовий досвід під Бродів.

Планове навчання Дивізії почалося 15 вересня, а вже на початку жовтня проводили бойову стрільбу в змішаних з'єднаннях усіх родів зброї. Успішно проходили вправи штурмових груп у бойовому стрілянні. Багато допомагав Дивізії вермахт, який вишколив для неї чимало фахівців. Також у запасних частинах вермахту на навчанні перебувало близько 1 000 вояків, відкомандированих туди із запасного полку Дивізії. Таку практику було заведено ще під час першого формування, коли вермахт також допоміг вишколити близько 1 000 вояків. У дивізійних відділах постачання на спільних навчальних курсах перебували різні майбутні фахівці такі, як кухарі, кравці, шевці та ін.

Згідно з воєнним уставом, до Дивізії приділено близько 50 собак, які пройшли тренування для охорони й гонки. Для їхньої обслуги відкомандировано вояків Дивізії на т.зв. «Дослідну станцію для поштових голубів і собак». У пізніших діях, особливо у важкопрохідних і малопроглядних місцевостях, без цих собак не-

можливо було воювати.

Кіно, виступи артистів і співаків Львівської опери, концерти дивізійного оркестру й хору допомагали розважити вояків.

На жаль, справа забезпечення родин вояків ще й далі не була належно поставлена. Тепер вона складніша й тому, що багато родин подалося на Захід, не знаючи свого кінцевого призначення. Відшукуванням родин вояків займалася спеціальна комісія, що тісно співпрацювала з Військовою Управою, Українським Центральним Комітетом і поодинокими призовними пунктами. Комісія тепер дбала не так про грошову допомогу, як про влаштування віднайдених родин на нових місцях поселення, придбання для них найнеобхідніших речей щоденного вжитку та, якщо можливо, підшукування відповідної роботи.

Тепер не тільки українці, але й багато німців втратили свої рідні домівки. Тому Фрайтаґ дозволив дружинам німецьких і українських вояків відвідувати своїх чоловіків у військовому таборі в Нойгаммері. Їм виділяли окремі приміщення, і за відповідну плату вони могли харчуватися з військової кухні. Щоб якнайбільше жінок могло користатися з нечисленних приміщень, час відвідин обмежувався до 14 днів. Багато вояків користалося з цього дозволу, який спричинював піднесення їхній настрій.

Вояцтво радо вітало кожні відвідини полковника Бізанца та інших членів Військової Управи і Українського Центрального Комітету, не згадуючи вже всіма улюбленого професора о. Василя Лабу.

Про хід укомплектування і навчання регулярно надсилалися звіти до вищих військових інстанцій. У кожному звіті йлося, що, через брак устаткування і озброєння, Дивізію не вдасться зробити боєздатною одиницею до кінця року. Вимагалось призначення до Дивізії доброго особового складу і, врешті, ще раз застерігалось проти передчасного введення непідготованої Дивізії у важкі бої. Не забувалося також про політичну роль і значення Дивізії. Факт, що в ній тоді опинилося багато молоді української галицької інтелігенції повинен також бути взятий до уваги при введенні Дивізії у бойові дії, які тепер мали б увінчатися з політичного погляду повним успіхом.

Від самого початку утворення керівництво Дивізії домагалось від німецьких політичних кіл надання їй українського національного характеру, але, на жаль, безуспішно. Щойно під час нового формування Дивізії нові заходи дали ліпші результати. Незабаром майже всі бажання українців здійснилися. Дивізія одержала дозвіл офіційно називати себе «українською». Після тривалих очікувань, українці мали, нарешті, право називати свою дивізію «українсь-

кою», а не «галицькою». Назва «галицька», по-перше, не подобалася українцям, а по-друге, поширювала неправильне уявлення про Дивізію серед німців. Дивізія одержала дозвіл на вивішування українського національного, синьо-жовтого прапора поряд німецьким. Затверджено нову присягу, яка вже не була дослівним перекладом німецького тексту, а дозволяла українцям складати приречення на боротьбу за Україну і український народ. Дозволялося також виконувати український національний гімн поряд з двома німецькими гімнами¹. Тільки державний герб України — тризуб — ще був офіційно заборонений, хоч на цю заборону практично ніхто не зважав. Майже всі клумби й кам'яні мозаїки перед українськими будинками були у формі тризуба. Чому лише тепер дозволено всі ці національні форми, коли вони вже майже не мали практичного значення? Чому це не сталося раніше? Німецький націонал-соціалістичний уряд припустився помилки в тому, що переоцінив німецькі сили і бажав бути вільним у всіх своїх діях. Скільки разів українці ставили запитання, чому німці їм не дають жодної політичної програми? Українці були готові до співпраці з німцями, хотіли брати участь у боротьбі проти московського комунізму на німецькому боці, але вимагали для себе програми, яка ґарантувала б визволення українського народу. Хто може очікувати якогось піднесення без жодної програми? Без невідомого майбутнього? Нарешті у Дивізії дозволено носити тризуб. Хоч усі ці поступки прийшли пізно, вони все-таки принесли новий поштовх і чимало піднесли настроїв вояцтва.

Водночас з цими поступками значно поліпшувалися відносини між Українською Повстанською Армією і Українською Дивізією. Ще під Бродами відділи УПА підтримували зв'язок з Дивізією і пропонували їй свою допомогу. До практичної співпраці тоді не дійшло, бо, по-перше, обставини під Бродами не давали великої користі з такої співпраці, а по-друге, командування Дивізії не хотіло використовувати для своїх цілей цивільних людей, щоб не дати большевикам виправдань до вбивства вояків Дивізії, які потрапили б у їхній полон. У той час УПА не мала ще ні військового вишколу, ні зброї та устаткування. З втратою великої частини Галичини, впливи УПА на Дивізію зменшувалися, а де ще зв'язок існував, підтримувалися добрі відносини. УПА тепер зосередила свою увагу на грізнішому ворогові — большевиках. Дії УПА в тилу ворожого фронту завдавали йому чималих втрат. Червона армія була змушена

¹ Два гімни — це німецький національний гімн «Німеччина, Німеччина понад усе» («Deutschland, Deutschland über alles») та гітлерівський гімн, так звана пісня Горст Весселя — «Високо прапор» — (Horst Wessel Lied «Die Fahne hoch»).

відрядити великі сили для охорони своїх ліній і пунктів постачання. Для своєї користі німці підтримували зв'язок з УПА.

Несподівано для всіх Фрайтаґа було нагороджено лицарським залізним хрестом за бойову готовість і заслуги українців і німців Дивізії. По перших враженнях Дивізію охопила загальна радість, бо така нагорода була великим визнанням для всієї Дивізії. Серед численних вітань бракувало привітання від Української Військової Управи, Українського Центрального Комітету і Вехтера, що промовисто свідчило про їхнє ставлення до Фрайтаґа. Вехтер привітав лише через чотири місяці, під час свого принагідного перебування у Дивізії¹.

Згадуючи ставлення Фрайтаґа та багатьох інших німців до українців, варто згадати при цій нагоді про так званий принцип німецького війська «послух до загину» (Kadaver-Gehorsam). Німецька армія, а особливо стара прусська армія, була часто критикована за цей принцип «послуху до загину», який опускав підлеглого вояка до рівня бездушного автомата й бездумного створіння. Таке трактування підлеглих могло ще бути якимось виправдане у професійному війську, але ніколи в національній армії, створеній до боротьби за свою батьківщину. Призваний до військової служби науковець, лікар, купець чи робітник, хоч одягнений в уніформу звичайного вояка, далі має повне право, щоб до нього відповідно ставилися. Усі ці люди йдуть до війська з найкращими намірами й настановою. Вони не гірші від старшин чи підстаршин, від яких одержують накази. На службі вони можуть бути підлеглими вояками, але в жодному разі не нижчими людьми, що означає гіршими й меншовартісними від зверхників. Під час керування ними потрібні розуміння, людяна поведінка і тонкі відчуття, а не «казармений тон». Тільки при такому способі керування ці люди докладуть усіх зусиль. Ось якими принципами треба було керуватися при військовому навчанні українців. У підході до них треба було керуватися розумом, щирою душею і відкритим серцем. До українців треба ставитися як до людей, а не як до підлеглих. Зверхник не мав права перетворитися на вправного командира-машину. Тому до Дивізії потрібен був спеціально підібраний німецький особовий склад, який, крім поданих вище прикмет, мав би ще бути настільки психологічно підготовлений, щоб міг зрозуміти українську душу. Застосування принципу «послуху до загину» у вихованні

¹ Честолюбство Фрайтаґа може характеризувати такий факт: коли поручник Богдан Підгайний повернувся з однієї службової поїздки і зголосився до штабу Дивізії, його прийняв Фрайтаґ і, погладивши лицарський хрест на своїй ший, сказав: «Я на чолі 3 000 українських героїв врятував від загибелі цілий 13-й корпус під Бродами». (Подав Б. Підгайний).

українського вояка було рівнозначним з витворюванням у ньому глибокого почуття меншовартості, яке ставало великою перешкодою під час виконання покладеного на нього бойового завдання. Тому «казармений тон» повинен був із Дивізії зникнути, а його місце мало зайняти людяне розуміння — зв'язок серця із серцем.

Це однак не мало означати, що в Дивізії треба було заборонити різке слово чи догану. Ні, але їх треба було застосовувати розумно і з розумінням. Похвала і догана, вміло застосовані у відповідний час, дали б якнайкращі результати. Варто не забувати, що українці дуже чутливі на похвали, а на різке слово, сказане в невідповідний момент і за невідповідну справу, дуже вразливі. Зрозуміло, що й у Дивізії, як у кожному доброму війську на світі, розуміння наказу і послуху мусило стати основою дисципліни й порядку.

Розділ сьомий У СЛОВАЧЧИНІ

На початку жовтня 1944 року Дивізія одержала наказ негайно переміститися у Словаччину, де саме вибухнуло повстання проти німецької адміністрації. Розташований у Словаччині вермахт було задіяно для поборювання цього повстання, і тому Українській Дивізії наказано переміститися у Словаччину, щоб не оголювати значну територію від німецьких військових частин. Під час свого перебування у Словаччині Дивізія мала далі продовжувати бойове навчання. Вона підпорядковувалася командувачеві німецьких збройних сил у Словаччині генерал-хорунжому Г. Гефле (Hermann Höfle) у Братиславі (Bratislava, нім. Pressburg). Командир і начальник штабу Дивізії мали негайно зв'язатися з генералом Гефле, від якого одержать усю потрібну інформацію. Вишкільно-запасний полк має бути підпорядкований Дивізії та разом із нею буде переміщений на Словаччину. Крім того, Дивізія має утворити одну бойову групу, силою одного піхотного куреня, підсиленого відділами артилерії, протитанкової оборони та саперів. Ця бойова група буде поки що виділена з Дивізії і відіслана на поборювання повстання. Вона також підпорядковуватиметься командувачеві на Словаччині.

Штаб Дивізії негайно видав потрібні накази й розпорядження. У бойову групу входить один піхотний курінь 29-го полку, підсилений однією батареєю легкої артилерії, двома винищувально-протитанковими чотами, двома чотами саперів, відділами зв'язку і бойового постачання. Командиром бойової групи призначено під-

полковника Вільднера (Wildner), фольксдойча зі Словаччини, колишнього офіцера словацької армії. Бойова група впродовж 24 годин їде трьома ешелонами на Словаччину, а для решти Дивізії було замовлено транспорту у Братиславі. Тим часом уся Дивізія пригтовляється до переміщення.

Наступного дня командир із керівником відділу Ia поїхав поїздом через Відень до Братислави, щоб зі штабом німецького командування на Словаччині обговорити всі подробиці, пов'язані з переміщенням і завданнями Дивізії на Словаччині¹. Командувач

¹ Після окупації Чехії Німеччиною Словаччина проголосила 14 березня 1939 року свою самостійність, але насправді була залежна від гітлерівської Німеччини. Президентом Словаччини став політичний діяч священик Йосип Тісо, який очолював Глінківську народну партію після смерті її засновника Андрія Глінки в 1938 році, а з жовтня 1938 року став прем'єром автономної Словаччини. Паралельно до партії і до армії на Словаччині існувала також так звана Глінківська гвардія, парамілітарна організація, завданням якої було утримування порядку і спокою на Словаччині.

У міру послаблення Словаччини, словацькі політичні, а особливо військові провідні кола почали щоразу більше орієнтуватися на чехо-словацький екзильний уряд у Лондоні, а коли влітку 1944 року до кордонів Словаччини почав наближатися німецько-совєтський фронт, вони планували в останню мить зробити переворот і перейти на бік альянтів.

Проте така політика не була на руку Совєтському Союзові, який намагався мати свої впливи й викликати загальне протинімецьке повстання. Після підписання пакту дружби й взаємодопомоги між Бенешом і Сталіном 12 грудня 1943 року большевики почали перекидати на Словаччину вишколених у Совєтському Союзі партизанів. У червні 1944 року Український штаб партизанського руху, який в той час вишколював цих партизанів, відправив на Словаччину змішані загони, сформовані з 220 чехів і словаків та 450 совєтських партизанів. У кінці серпня партизанський рух на Словаччині налічував 8 000 партизанів, у тому числі 3 000 були совєтські. Серед них було багато українців, які у 1940 році тисячами перейшли з окупованої угорцями Карпатської України до УРСР.

Тоді, 30 серпня 1944 р., проголошено загальне повстання, яке охопило середню Словаччину з осередком у Банській Бистриці. На бік партизанів перейшли деякі частини словацького війська, включно з міністром оборони генерал-полковником Фердинандом Чатлошом. Щоб уникнути німецьких репресій, Тісо закликав німців на допомогу. Вже 31 серпня Гімлер вислав на Словаччину свого начальника головного управління СС, СС-обергруппенфюрера Готтлоба Бергера, який в 1939 році відіграв важливу роль у проголошенні незалежності Словаччини президентом Тісо. Після трьох тижнів його заступив вищий фюрер СС і поліції Германн Гефле.

Не одержавши значної допомоги із Совєтського Союзу, словацькі партизани й армія опинилися у скрутному становищі. Німці повели проти них дії і 28 жовтня захопили партизанський центр у Банській Бистриці. Після цього партизани далі вели боротьбу в горах проти німців, яка, проте, не мала вже великого значення.

На території Словаччини, що була під контролем німецької армії, існува-

був задоволений з підкріплення своїх сил Дивізією. Фрайтаґ відразу наголосив, що Дивізія перебуває на стадії формування, яке ще далеко не закінчено, і має продовжувати бойове навчання. Далі він з'ясував, що Дивізії бракує зброї і бойового спорядження, що майже всю зброю віддано бойовій групі, що через брак транспортних засобів вона не оперативна, а через брак зброї — не боєздатна. Генерал Гефле взяв завваги Фрайтаґа до відома. Він вважав, що присутність великої військової одиниці, навіть у стані неповної боєздатності, спричиниться до заспокоєння терену. Він обіцяв докласти всіх зусиль, щоб озброїти і якнайшвидше довершити формування Дивізії. Нічого дивного — його власний інтерес вимагав якнайшвидшого утворення боєздатної дивізії.

Далі генерал Гефле інформував нас про становище на Словаччині. Тут вибухнуло повстання, правдоподібно інспіроване большевиками, до якого приєдналася майже вся словацька армія разом з міністром оборони генерал-полковником Ф. Чатлошом (Ferdinand Čatloš). Це повстання підтримали також національно свідомі словацькі кола як вияв опору на німецьку окупаційну політику їх батьківщини. Повстання вибухнуло в танковому гарнізоні у Св. Мартіні. Там, у районі Ружомберка (Ružomberok), багато німців стали жертвами повстання. За останній час помічено явища, що вказували на можливість повстання, але вища влада не звертала уваги на перестороги генерала Гефле. У цьому найбільше завинив німецький посол у Братиславі Г. Людін (Hans Elard Ludin). Тепер центр повстання зосереджений у районі міст Банська Бистриця (Banská Bystrica; нім. Neusohl) — Зволень (Zvolen; нім. Altsohl). Армія словацьких повстанців не виявляє бажання до серйозної боротьби, однак вона забрала з собою добре озброєння та устаткування. Ймовірно, кістяк повстанських військ творять советські старшини й комісари. У зв'язку із вибухом повстання на території майже всієї Словаччини сильно активізувалися партизанські дії. У такій ситуації важко утримувати головні шляхи відкритими для зв'язку. Генерал планує повести наступ на центр повстання, як

ло дві, навіть три влади: німецька (зокрема військових чинників), цивільного словацького уряду на чолі з президентом Тісо та Глінківської словацької народної партії і Глінківської гвардії (словацька армія вже не існувало); врешті далеко від шляхів — у горах панували словацько-советські партизани.

Після закінчення війни чехо-словацький уряд засудив до смертної кари і стратив ген. Гефле, Людїна та през. Тісо.

Joseph A. Mikus, J.D. Slovakia. A Political History 1918–50. The Marquette University Press, Milwaukee, 1963, Wisconsin. John Armsrong. (Edited by.) Soviet Partisans in World War II. Madison, 1964. The University of Wisconsin Press. Людвік Свобода, генерал армії. Від Бузулуку до Праги; переклад з чеської Олега Микитенка. — К.: Радянський Письменник, 1964.

тільки отримає потрібні сили. У придушенні повстання візьме участь також бойова група Дивізії. У його дальших планах — ліквідація партизанських дій, якими керують комуністичні елементи з-поміж словаків, а в деяких випадках також окремі бійці Червоної армії. Оскільки гориста місцевість сприяє партизанським діям, генералові Гефле негайно потрібні сили для боротьби з партизанами й для охорони важливих комунікаційних ліній і центрів воєнної промисловости.

Завданням Дивізії буде охорона району навколо міста Жіліни, включно з самим містом. Дивізія мусить негайно приступити до активного поборювання партизанів, їхня бойова вартість не надто велика, і тому Дивізія може приступити до виконання свого завдання навіть у теперішній стадії свого переформування й навчання. Тепер у районі Жіліни перебуває танкова дивізія «Татра» (запасна танкова дивізія з Лігніц), яка прочистила вже цей район. Однак вона потрібна до наступу на центр повстанців, і тому Українська Дивізія мусить її негайно замінити. Генерал Гефле просить Фрайтаґа відразу поїхати до Жіліни і там обговорити з командиром Дивізії «Татра» усі справи, пов'язані із зміною. Для забезпечення Дивізії зброєю, а головне тягловою силою, начальник відділу Іб Дивізії має негайно порозумітися з квартирмайстром штабу генерала Гефле, від якого одержить потрібну допомогу. Варто зазначити, що на вимогу для Дивізії зброї у зв'язку з її переміщенням на Словаччину, вищі німецькі управління лаконічно заявляли: «Ми зброї не маємо. Здобудьте її у партизанів».

Наступного дня командир і начальник відділу Іа поїхали автомобілем до Жіліни, де обговорили з командиром Дивізії «Татра», генералом Фрідріхом-Вільгельмом фон Лоепером (Friedrich-Wilhelm von Loeper), технічні подробиці зміни. Вирішено, що Українська Дивізія перебере забезпечення таких районів: Чадця, Ружомберок, Св. Мартін, Поважська Бистриця, Жіліна, Турзовка. Через цей район проходять найважливіші залізничні шляхи з Горішньої Сілезії до Братислави та з Жіліни до Ружомберка. Для охорони численних технічних споруд перед партизанами, що діяли у непроглядних і важкодоступних місцевостях, потрібна велика військова сила. Після обговорення всіх подробиць командир і начальник штабу Дивізії повернулися до Нойгаммеру.

15 жовтня 1944 року перші ешелони від'їхали на Словаччину. За кілька днів перед тим відкомандировано залізницею на Словаччину команду квартир'єрів із завданням вжити необхідних заходів для розміщення Дивізії, а саме: виділити квартири, підготувати охорону, налагодити постачання тощо.

Українська Дивізія замінила Дивізію «Татра» і розташувалася

у таких районах:

Штаб Дивізії в Жіліні (Žilina, нім. Sillein), 29-й полк у районі на північ від Жіліни, командний пункт у Кисуцькому Новому Місті (Kysucke Nove Mesto).

30-й полк у районі на захід від Жіліни, командний пункт у Великій Битчі (Velka Bytča).

31-й полк у районі на схід від Жіліни, командний пункт у Св. Мартіні (Turčanský Martin).

Фюзилерський курінь у районі на південний захід від Жіліни, командний пункт у Райцу (Rajec).

Гарматний полк у районі навколо Жіліни, командний пункт у Битчіці (Bytčica).

Винищувально-протитанковий дивізіон у Св. Мартіні.

Саперний курінь у Врутках (Vrutky).

Дивізіон зв'язку в Жіліні.

Відділи постачання у районі на півдні, що тісно примикав до Жіліни.

Відділи адміністрації в Жіліні.

Польово-запасний курінь у районі на схід від Жіліни, командний пункт у Белій (Bela).

Вишкільно-запасний полк у районі Чадці (Čadca), командний пункт у Чадці; командні пункти куренів: I у Чієрній (Čierna), II у Турзовці (Turzovka), III в Ощадніці (Oščadnica), запасного у Чадці.

Це розташування, яке треба вважати основним, усталене після багаторазових змін, але й далі воно не було завжди постійним (див. схему ч. 9).

Розташовані в районі Дивізії інші частини, які брали участь у боротьбі проти партизанів і забезпеченні місцевості, також були підпорядковані Дивізії. Часом Дивізія мала в своєму розпорядженні аж 11 додаткових чужих куренів, якими вона мусила не тільки керувати, але також їх постачати. Коли взяти до уваги, що Дивізія разом із запасним полком налічувала близько 22 000, то, очевидно, постачання додаткових чужих частин було для неї великим тягарем. Дуже добре виконували свої обов'язки пекарська і різницька сотні, які часом вимушені були постачати хліб і м'ясо на 45-тисячне військо. А коли взяти до уваги, що ці сотні перебували в стадії навчання і не мали потрібного устаткування, тоді ще яскравіше виявляться їхні труднощі. Проте треба визнати, що постачання Дивізії завжди добре справлялося зі своїми завданнями.

Район охорони Дивізії було поділено на зони забезпечення. Підрозділи, розташовані в цих зонах, відповідали за охорону,

утримання порядку і спокою та поборювання партизанів. Найстаршому командирові були підпорядковані всі чужі відділи, що стояли в його зоні і мали подібні до Дивізії завдання. Уже від першого дня прибуття підрозділи Дивізії перебрали охорону своїх зон і вели розвідувально-штурмові дії проти партизанів. Основним завданням Дивізії було забезпечення вільної комунікації на залізничній колії Ружомберок — Жіліна, яка проходила через непроглядний терен і низку гірських річок та тунелів. Вона мала не тільки велике стратегічне значення, але нею перевозився цінний воєнний матеріал з гарматних заводів у Ружомберку. Охорону цієї залізниці було довірено Дивізії так званим «наказом фюрера» — наказом великої важливості. Охорона населення, яке працювало на заводах зброї, було другим завданням Дивізії. Партизани часто затримували робітників по дорозі на роботу, забирали декого із собою, щоб саботувати продукцію воєнної промисловості. Зокрема важливою була охорона робітників заводів зброї у Поважській Бистриці.

Незважаючи на сильну постійну охоронну службу, спочатку тут і там траплялося висадження рейок у повітря. Та це не завдавало великої шкоди, бо їх можна було швидко направити. Важливішим було те, що в районі Дивізії не допущено до висадження ані однієї технічної споруди, а саме, мосту чи тунелю, що могло б на тривалий час зупинити рух транспорту. Також і транспортування зброї з Ружомберку проходило без перебоїв. Очевидно, деяким актам саботажу, що їх робили переважно словацькі залізничники, годі було перешкодити. Безперервні активні дії всіх частин Дивізії під час очищення терену дали незабаром добрі результати. Не минуло й десятих днів від перебрання охорони району, як Дивізії вдалося витіснити партизанів у глибину гір, далеко від головних шляхів. Якщо ще недавно було небезпечно їхати автомобілем одному вдень, то тепер такий переїзд був зовсім безпечний навіть уночі.

Начальники окремих відділів дивізійного штабу часто перебували на обговоренні у штабі командувача в Братиславі. Він і його начальник штабу, офіцер вермахту, прихильно ставилися до потреб Дивізії. Вона одержала озброєння та устаткування різного роду, а головне транспорт, переважно чеського виробництва. Чимала частина устаткування й озброєння перепала Дивізії з великої здобичі, захопленої у боях з повстанцями. Також бойові групи Дивізії здобули багато зброї, коней, амуніції і спорядження. До прикладу, 90 % німецьких польових гаубиць для гарматного полку здобула Дивізія самостійно. Також начальник відділу Іа Дивізії часто бував на тактичних обговореннях у командувача в Братиславі. Він теж завжди знаходив підтримку, зокрема розуміння щодо пот-

реб українців. Але, мабуть, найчастішим гостем у Братиславі був начальник відділу Ів. Йому треба завдячувати, що Дивізія так швидко одержала добру зброю і спорядження.

З переміщенням на Словаччину бойове навчання тривало в усіх частинах, зокрема багато уваги приділено бойовим вправам з гострим стрілянням, тісно пов'язаним із боротьбою проти партизанів. На розвідках, нічних чи штурмових вправах завжди вибирали за ціль таку місцевість, у якій або перебували, або могли перебувати ворожі загони партизанів. Такі вправи вдвічі корисними — по-перше, ворог постійно був переслідуваний, і по-друге, вправи створювали справжні бойові умови, бо завжди існувала загроза сутички з ворогом. У таких умовах бойове навчання дуже наближене до фронтових боїв. Дивізія не зазнавала майже жодних втрат, зате постійні пересування і зміни позицій приносили певний успіх. Однак район розташування Дивізії не був придатний для вправ у силі куреня чи полку, бо глибоко врізані, вузькі долини не дозволяли розгорнутися таким частинам у бойовий порядок в ширину. Разом з бойовим навчанням проводилася ціла низка різних спеціальних курсів. Муштрою займалися настільки, наскільки це було потрібно для підтримання дисципліни серед вояцтва.

Гориста місцевість сприяла фізичній підготовці вояків. Практично застосовувалася вартова й охоронна служба, бо поодинокі розташовані сотні, а навіть чоти, мусили забезпечуватися перед несподіваними наскоками партизанів. Щоб пришвидшити бойове навчання, Дивізія намагалася оминати охоронну службу важливих об'єктів. Де тільки можливо, таку службу передавали німецьким частинам, що складалися переважно з вояків старшого віку та воєнних інвалідів. Вони воліли йти охоронцями, ніж брати активну участь у поборюванні партизанів. Зате Дивізія перебирала на себе завдання боротися з партизанами, а українське вояцтво, змалку зжите з природою, дуже швидко звикло до служби в полі й у систематичних діях набувало бойового досвіду.

В кінці жовтня 1944 року німецькі сили повели наступ на центр повстання у Банській Бистриці. Повстанці в силі 60–80 000 осіб чекали наступу в сильно укріплених позиціях. Вони були добре озброєні. У своєму розпорядженні мали важку зброю, включно артилерією, танки і навіть літаки. За браком матеріалів годі тут подати докладний перебіг операції, якою керував німецький командувач Словаччини. Він мав невеликі сили, приблизно три дивізії, проте йому вдалося розгромити повстанців з дуже малими власними втратами¹. З Дивізії участь у цьому наступі брала

¹ У поборюванні повстання з німецького боку брали участь такі частини: поліційні відділи — 5 команд по одній сотні, у складі кожної по 24 патрулі;

лише одна бойова група Вільднера, яка наступала на повстанський центр з південного заходу (див. схему ч. 10). Вона відзначилася як у наступальних, так і оборонних боях, і за це численні воюючі цієї групи були нагороджені орденами. (Вояків Дивізії було нагороджено звичайними німецькими медалями, а не спеціально виданими медалями для народів Сходу Європи, як це практикувалося у східноєвропейських військових частинах, підпорядкованих вермахтові).

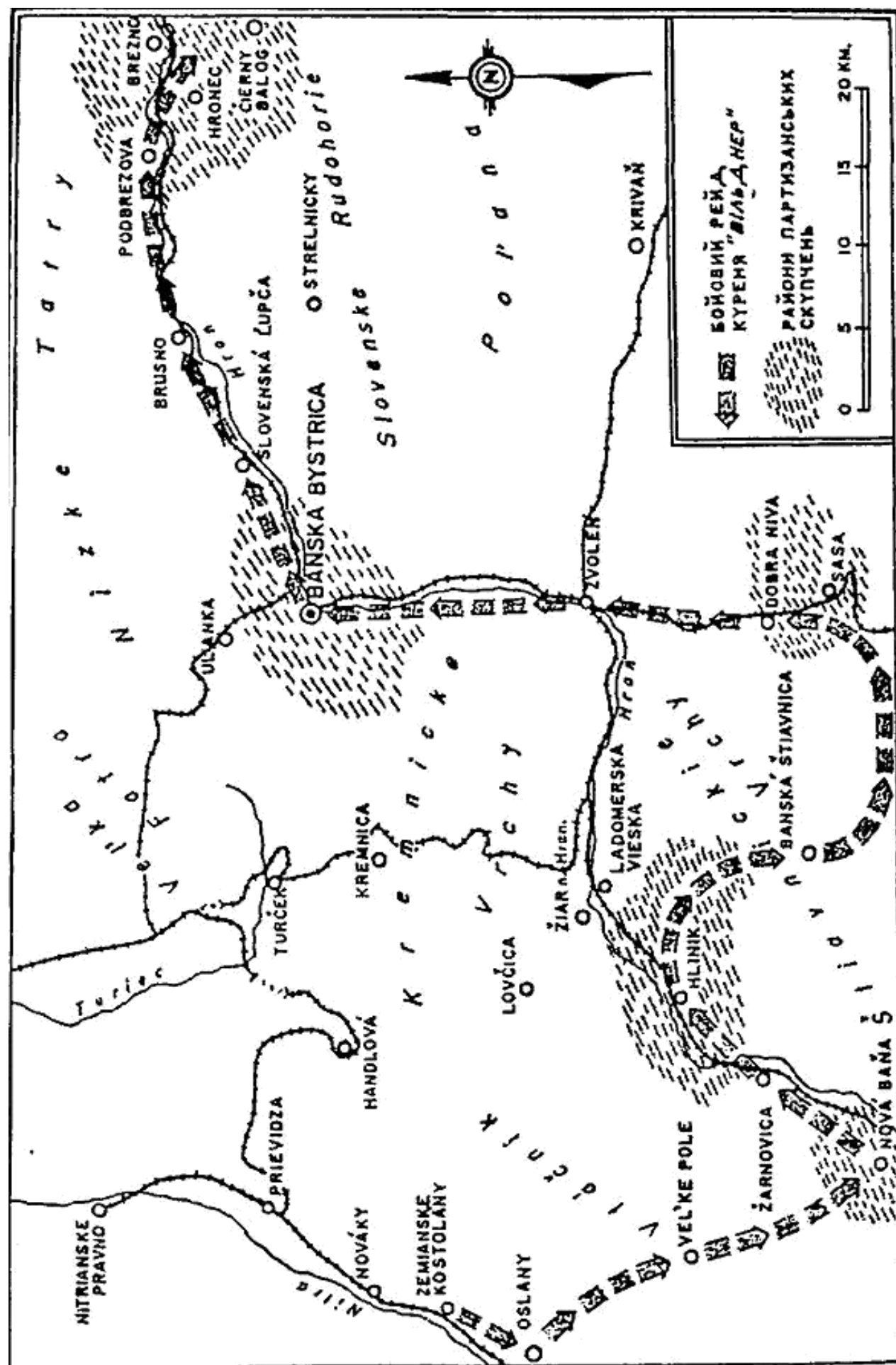
У той самий час друга бойова група Дивізії — III курінь 30-го полку, командир — сотник Віттенмаєр (Wittenmeyer) — відкрила залізничний шлях і шосе з Ружомберку на схід. Ця друга група, один піхотний курінь, підсилений відділами артилерії, саперів, протитанкової оборони, зв'язку і постачання, вступила у 4-тижневі бої з партизанами, відкрила для комунікації обидва шляхи, відтиснула партизанські загони у неприступні гори (Високі й Низькі Татри) і продовжувала їх переслідування. У глибоких снігах і важкопрохідних горах ця група проявила високу боєздатність. Вона також знайшла великі криївки партизанської зброї, з яких походили майже всі польові гаубиці гарматного полку. Треба зазначити, що командирами обох бойових груп були здібні й відповідальні старшини, які знали українців і вміли підібрати «ключ» до їхніх душ. Обидва вони користалися пошаною і довір'ям серед українців і з ними досягли добрих успіхів.

У Дивізії було сформовано ще третю бойову групу, яка провела військову операцію на південь від Ружомберку, але вона не зустріла жодного опору, бо повстанські загони почали розбігатися.

Словацьке повстання, правдоподібно інспіроване комуністичними елементами і підтримане лише нечисленними словацькими націоналістами, було з самого початку приречене на невдачу. Його було придушено впродовж короткого часу при дуже малих власних втратах. Повстанці здавалися в полон цілими формаціями. Лише деякі малі групи пробивалися крізь німецьке кільце оточення і продовжували боротьбу самотійно. Але й ці групи за короткий час вдалося розбити, розпорошити або взяти в полон.

Під час тих боїв у районі міст Зволень і Банська Бистриця частини Дивізії проводили військові операції проти тих партизанських загонів, які вирвалися з оточення, щоб вступати з ними в бої і не дати їм змоги для перепочинку. Переслідування тих загонів вело

війська СС — 14-та СС-дивізія з Галичини, 18-та СС-дивізія «Горст Вессель», бригада Дірлеванґер, бойова група «Шіль» (бригада), Мусульманський полк (Армія Власова); вермахт — 178-ма дивізія «Татра», 208 і 209-та дивізія «Фольксгренадирів». Joseph A. Mikus, J.D. Slovakia. A political history 1918–1950 (ст. 147).

аж в райони гір Низьких Татр і Фатра, де багато партизанських загонів, опинившись без жодних засобів до існування, здавалися добровільно в полон.

Розуміючи, що в боротьбі з партизанами може легко дійти до зайвих жорстокостей чи надуживання щодо цивільного населення, командування Дивізії весь час звертало увагу на коректне ведення боїв. Суворо заборонялися розстріли заручників чи полонених. Заборонено було нищити будинки, хоч часто партизанські позиції змушували до таких заходів. Очевидно, що в діях, коли цивільне населення сприяло партизанам, часом було дуже важко уникнути прикрих інцидентів. За всі проступки завжди суворо каралося. Але і тут українцям також почали приписувати вчинки, яких Дивізія ніколи не робила. Командування Дивізії дуже рішуче виступало проти таких неправдивих обвинувачень.

Після придушення повстання Дивізія або сама здобула, або одержала від німецького командувача стільки зброї, коней, возів, автомашин та іншого устаткування, що вона стала повністю озброєною і боєздатною. Її устаткування було майже на 100 відсотків чеське, а добрі чеські легкі автомобілі виявилися дуже практичними.

У придушенні повстання брала участь також так звана «Бригада Дірлеванґер» (SS-Dirlewanger Brigade), спеціальна карна формація військ СС, де вояки, покарані за проступки проти військових законів, мали себе виправдати. У цій бригаді перебувало багато старшин і вояків із різних частин вермахту. Всі старшини, підстаршини і стрільці були понижені до найнижчого рангу ґренадира. На жаль, так як у німецьких концентраційних таборах, а спочатку і в таборах інтернованих альянтів у Німеччині, у бригаді не відокремлено звичайного кримінального елемента від людей, які з моральними злочинами не мали нічого спільного. Наприклад, у бригаді було багато старшин, яких було понижено й покарано за «невиконання наказу», якого за певних обставин постійного змінного становища на фронтах не можливо було виконати. Командиром цієї бригади був бригаденфюрер військ СС О. Дірлеванґер (Dr. Otto Dirlewanger), протеже начальника головного управління СС оберґруппенфюрера Г. Берґера (Gottlob Berger)¹. Дірлеванґер не був ні-

¹ Берґер Г., оберґруппенфюрер, начальник головного управління СС, був кілька місяців адміністратором міністерства для окупованих східних земель, в 1945 засуджений в Західній Німеччині на 25 років тюрми, звільнений наприкінці 1951 р.

Дірлеванґер О., бригаденфюрер, нагороджений лицарським залізним хрестом (Ritterkreuz), командир карної бригади, згодом 26. Waffen-Grenadier-Division der SS; помер у 1945 р. в будинку для людей похилого віку в Німеччині.

яким бойовим старшиною. Він відзначався брутальністю і безглуз-
дим керуванням бригади. Під час бойових дій він часто пиячив но-
чами, а спав удень. Через його безглузді тактичні помилки, брига-
да зазнала чималих втрати. У цій бригаді ледве чи існувала змога
реабілітації її вояків, наприклад, двох понижених старшин вермах-
ту, які проявили неабияку хоробрість у боях з ворогом, німецький
командувач Словаччини порекомендував до підвищення, але у ві-
дповідь на це, з головного управління СС чи також головної кан-
целярії Гімлера дістав відмову з доганою за те, що нібито він про-
тегує членів вермахту. Обидва ті старшини не одержали жодного
визнання за свої заслуги.

Недовго під час однієї бойової дії Дірлеванґер був підпоряд-
кований Дивізії. Він тільки тим відзначився, що не виконував жод-
них наказів Дивізії, а у вирішальний момент бою лежав у ліжку,
зовсім не цікавлячись долею своєї частини. Дірлеванґер не мав ні-
якого контролю над тим, що робилося в його бригаді, яка була
охоплена кримінальним елементом. Вони допускалися різних зло-
живання супроти цивільного населення і всюди після себе зали-
шали неславу. Такі проступки ця бригада пізніше намагалася ви-
дати за проступки Дивізії, мовляв, чужинцям можна все припису-
вати. На жаль, на наказ Гімлера і головного управління СС, бри-
гаду постійно переміщали так, що вона залишила по собі цілі
сплюндровані місцевості. Дірлеванґер також не дотримував жод-
них приписів щодо зберігання військових таємниць. Наприклад,
він видрукував у цивільній словацькій друкарні весь склад, чисе-
льність та озброєння своєї частини. Про цю велику помилку ко-
мандування Дивізії негайно повідомило вищому командування,
вважаючи, що таке порушення приписів врешті призведе до усу-
нення Дірлеванґера з його посади. Однак сподівання були марни-
ми — Дірлеванґера ніхто не притягнув до відповідальності і він за-
лишився на своєму посту.

У той самий час на західній Словаччині у так званій «охорон-
ній області» перебувала також так звана «східнотурецька» війсь-
кова частина (Osttürkischer Waffenverband), яка воювала по німе-
цькому боці. Своєрідною персоною цієї частини був її командир,
який з гордістю називав себе принцом Гарун аль Рашид чи щось
подібне. Насправді це був, мабуть, німець, який добре говорив по-
німецьки і раніше мав звичайне німецьке прізвище. Він мав при-
йняти іслам і за великі пожертви для своєї нової віри був нагоро-
джений титулом «принца» і численними медалями, які завжди
прикрашали його елегантно пошиту уніформу. Його поява завжди
справляла дивовижне враження. Та ким би він не був, проте, на
командира бойової частини він зовсім не підходив.

Відділ цього «принца» також зробив чимало проступків супроти цивільного населення (хоч не такою значною мірою, як бригада Дірлеванґера) і також намагався перекласти провину за це на Дивізію. Треба зазначити, що німецький командувач на Словаччині добре знав, що командування Української Дивізії робило все можливе для чесного ведення боротьби, і саме тому треба особливо відзначити поведінку згаданих вище частин, особливо бригади Дірлеванґера, бо вони завжди приписували власні провини українцям.

Усі підрозділи Дивізії часто брали участь у діях проти партизанів та у їх переслідуванні. Частково в цьому брали участь великі суцільні з'єднання, частково малі ударні групи. Несподівані наскоки на партизанські загони у перемарші були успішними. За короткий час Дивізія досягла наміченої мети — очищення і забезпечення від партизанів визначеного району. Партизани або залишили район Дивізії або відступили у важкопрохідні терени, віддалені від шляхів сполучення.

Для успішного забезпечення свого району Дивізія розташувалася по окремих, навіть найдалі розташованих, місцевостях поодинокими сотнями, а нерідко чотами, які деколи одні від одних були значно віддалені. Таке розташування покрило район Дивізії густою мережею пунктів постю, що, своєю чергою, сприяло охороні населення, яке працювало на фабриках, полегшувало вести боротьбу із партизанами та дозволяло постійно прочищати терен. Розвідка, викривання, захоплення партизанських маршрутів та переслідування партизанських загонів були прийнятою тактикою боротьби.

У таких діях українські вояки проявляли витривалість, уміння використовувати терен і спритність під час маскування. Але полишені сам-на-сам у непроглядній місцевості, вони часом не виконували своїх обов'язків, занедбуючи звичайні військові обов'язки і недопильовуючи дрібних деталей. При обшуках терену їм бракувало доброго зв'язку між собою. Тому деякі дії не можна було успішно завершити.

Наприклад, під час операції на північний схід від Жіліни було оточено близько 200 партизанів, які намагалися пробитися з кільця ворожих військ у східному напрямі. Але кільце щільно замкнене так, що всі їхні спроби прориву відбито. Крім того, за потреби, наготові стояв резерв. Партизани були в русі з півдня на північ і шукали найбільш вразливе місце в позиціях Дивізії. Наступного ранку частини вирушили на планове прочищення місцевості, але, на диво, партизани зникли. Що скоїлося? Адже ж вся операція проходила згідно із планом. Ще того самого передполудня таєм-

ницю було розгадано. Незважаючи на рішучий наказ, щоб усі старшини постійно контролювали свої відтинки застави й були в полі, один сотенний-українець, який був високо оцінюваний, примістився на ніч на квартирі в домі одного господарства. Слідом за ним його підстаршини також зійшли з позицій і влаштувалися на сусідньому господарстві. Завдяки добрій розвідці партизани негайно виявили цю прогалину і форсованим маршем вибралися з оточення. Командир Дивізії відразу усунув сотенного з його посту і зажадав, щоб його поставили під суд.

Командування Дивізії завжди брало до уваги ці слабкості українців і під час різних дій використовувало чисельніше військо, ніж на це було потрібно. З тієї причини втрачався важливий момент у боротьбі із партизанами — несподіваність дії. Щоб цього уникнути, треба було в центр дії якнайшвидше перекидати частини. Із тією метою в Дивізії стояла наготові одна автоколона, за допомогою якої дуже швидко перекидали потрібні сили в район дії. У крайніх випадках Дивізія брала для своїх потреб цивільні автомобілі.

Дивізія налагодила також співпрацю з організованими з німецького боку протипартизанськими загонами. Ці своєрідні партизанські загони часто натрапляли на слід переслідуваних партизанів. Вони мали завдання не так втручатися в сутички з ворожими партизанами, як збирати про них інформації. Ці партизани мали наказ за всяку ціну уникати збройних сутичок і входили в бої з ворожими загонами тільки у крайніх випадках для своєї оборони. Їхні розвідувальні дії завжди були успішними, а співпраця з Дивізією добра. Щоб мати повну картину партизанського руху, Дивізія підтримувала зв'язок з допомогою сильних розвідувальних патрулів з сусідніми німецькими пунктами постою за кордонами Словаччини. Та через важкопрохідну місцевість, особливо на словацько-чеському кордоні, такі зв'язки були радше спорадичним явищем і довели до спільних протипартизанських дій лише в кількох випадках.

У поборюванні партизанів участь брали не тільки бойові частини Дивізії, але також її відділи постачання. Вигідним виявився також літак «Фізелер-Шторх». Його використовували на розвідувальних польотів. Крім цього, він був неодноразово найкращим засобом передавання наказів, бо під час дій в горах часто звичайний зв'язок був неможливий, а радіоапаратів або не можна було з собою взяти, або через велику різницю висот у районі дії не можна було між ними встановити контакт.

Ставлення вояків до цивільного населення було добре. У цьому майже не було труднощів. Як пізніше в Югославії, так на

Словаччині, українці швидко встановили добрі взаємини з населенням, мабуть, завдяки спільному слов'янському походженню та зближенню мов. Та це легке порозуміння мало свої небажані наслідки, бо незабаром між вояками Дивізії і цивільним населенням розгорнулася жвава торгівля. Ця прикмета, мабуть, притаманна всім слов'янським народам. Цей факт може служити ще одним доказом, що українці не чинили кривди супроти словацького населення.

Вміла пропаганда спритних большевицьких пропагандистів із партизанських загонів мала деякі наслідки серед вояків Дивізії. Зокрема під її вплив потрапляли відділи, що були далеко розташовані від центрів. Як не диво, але ворожа пропаганда мала перші успіхи в санітарній сотні, розташованій в районі Раєцьких Тепліц. Дивно, що командиром цієї сотні був німець, який довірливо ставився до українців і йшов їм назустріч. Одного ранку близько 20 осіб з його сотні зникли і, як вказували сліди на снігу, перейшли до партизанів. На ворожий бік переходили вояки Дивізії також в інших частинах. Зокрема успішним виявився один партизанський загін під командуванням советського старшини, який діяв у районі на схід від Жіліни.

Щоб не допустити до тісніших зв'язків між вояками Дивізії та цивільним населенням і щоб не давати їм змоги докладно ознайомитися з тереном, підрозділи Дивізії були часто перекидали з однієї місцевості до іншої. Такі переміщення були пов'язані з великим фізичним напруженням, що, своєю чергою, зменшувало можливий вплив ворожої пропаганди. Траплялося, що під час бойових дій пропадали окремі вояки. За таких обставин важко було встановити, чи вони переходили до партизан з власної волі, чи їх партизани захоплювали й забирали з собою силоміць. На останнє припущення вказував ще й той факт, що через певний час деякі зниклі вояки знову з'являлися в Дивізії. Проте кінцевою метою майже всіх перебіжчиків була УПА в Галичині. За весь час перебування Дивізії на Словаччині з неї дезертирувало близько 200 вояків — дуже незначне число у відносно великої кількості вояків у Дивізії (разом з запасним полком).

Під час перебування Дивізії на Словаччині настало Різдво 1945 року. Його відсвяткували всі частини Дивізії за традиційним українським звичаєм. Професор о. Лаба поділився проскурою з українським вояцтвом і командиром Дивізії. Усі частини Дивізії отримали також кутю і рибу. В усіх підрозділах відсвяткували Різдво спільно і врочисто. На Різдво до Дивізії прибули делегації Українського Центрального Комітету з професором В. Кубійовичем і Військової Управи з полковником Бізанцем. Гості малими групами

відвідали окремі частини Дивізії і передавали в своїх промовах вітання з Батьківщини. Полковник Бізанц, користаючи з нагоди перебування в Дивізії, разом з комендантом призовного пункту у Львові, сотником Шульцем, мав довшу розмову з начальником штабу Дивізії в Раєцьких Тепліцах. Крім звичайних організаційних справ, питання дальшої долі Дивізії і трактування українців, обговорено ще політику Фрайтаґа щодо особового складу Дивізії. При цьому він повідомив, що губернатор Вехтер і він вживають усіх можливих заходів, щоб усунути Фрайтаґа з командного посту і замінити його більш відповідною людиною. Бізанц радився з начальником відділу Ia, кого він рекомендував б на пост командира, або чи він сам не погодився би зайняти цей пост. Очевидно, що на ці обидва запитання начальник відділу Ia змушений дати негативну відповідь.

Під час пізнішої розмови з Фрайтаґом Бізанц нічого не домігся. Фрайтаґ змінював тему розмови, коли Бізанц починав говорити про те, що йому наболіло. Ця зустріч закінчилася явними розбіжностями у поглядах між Фрайтаґом і Бізанцем. Начальник штабу Дивізії був докладно ознайомлений із планами та побажаннями Бізанца і зі свого боку міг йому багато допомогти. Бізанц спонукував начальника штабу встановити якнайтісніші зв'язки з українцями і в штабі Дивізії рекомендував сотника Макарушку довіреною особою. Макарушка часто користувався цим довір'ям, але він міг ще більше ним скористатися. Помітивши розбіжності, начальник штабу часто просив його про інформацію та не одноразово міг би прийти на допомогу. Щоправда, Макарушка спочатку наполягав на тому, що начальника штабу, надмірно зайнятого організаційною і тактичною роботою, не треба непокоїти маловажливими, дрібними справами. Це зрозуміло, але воно не мало жодного стосунку до інтересу загальної справи. До того ж, на самому початку Фрайтаґ дав Макарушці чіткі інструкції, щоб начальника штабу, як його тактичного співробітника, не обтяжувати іншими справами. Справи, які були в компетенції Макарушки, мали бути обговорювані тільки з командиром Дивізії. Подібне розпорядження Макарушці дав Цогляуер, також начальник відділу VI. У тій ситуації при надто великій зайнятості, начальник відділу Ia міг розуміти такі розпорядження, як намагання полегшити йому роботу. Але при докладнішому розгляді справи можна було запити, що тут радше йшлося про добре обдумані наміри обмежити вже не так маловпливового генерального штабу 1-го старшину, який до того був старшиною вермахту, до суто тактичних справ, і не допустити його до вирішення жодних питань у справах української політики. Тому не диво, що Фрайтаґ найменше говорив начальникові відділу Ia про справи,

про які звітував Макарушка.

Полковник Бізанц передусім просив, щоб якнайбільше українців взяти на відповідальніші пости в Дивізії на навчання. Його підтримували начальник штабу, Макарушка та ад'ютант Дивізії. При цьому вони вважали, що такі заходи необхідні, коли брати до уваги майбутнє українців. Було навіть помітне деяке поліпшення в заміщенні становищ на користь українців. Однак при тупоумстві командира Дивізії нічого не змінилося. Насамперед він відмовився брати українців на більш впливові пости в штабі Дивізії, при цьому посилаючись на колишнє розпорядження, що штаб Дивізії має бути заміщений тільки німцями. До штабу не було прийнято навіть майора Побігущого.

Тим часом полковник Бізанц приніс звістку, що незабаром буде проголошено визнаний німецьким урядом Український Національний Комітет — українська установа, подібна до «Власовського руху». Його має очолити український генерал Павло Шандрук, який рівночасно стане командувачем усіх українських військових частин. Полковник Бізанц далі заявив, що українські політичні кола ніколи не погодяться на те, щоб Фрайтаґ очолив українську армію.

У районі Української Дивізії всі частини Дивізії коректно ставилися до словацької Глінківської партії та Глінківської гвардії. В Жіліні командир Дивізії ставився до цих організацій із застереженням. Він обмежувався тільки діловими справами, які стосувалися суто адміністративного порядку. Глінківська партія сама простягала руку для дружби, яку однак Фрайтаґ у цій формі не прийняв. В глінківських організаціях, крім ідеалістичного членства і чесних провідників, були також різні поплентачі, які походили з поганого елемента. Своєю поведінкою вони завдавали багато шкоди цим організаціям, подібно як це було в Націонал-соціалістичній німецькій партії (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei). Такий різношерстий склад проводу глінківських організацій був причиною холодного ставлення до них Фрайтаґа. Не відбувалися спільні імпрези ані взаємні візити. Такі відносини існували тільки в Жіліні, бо командири по інших місцевостях підтримували добрі взаємини з Глінківською партією та її осередками.

У зв'язку із повстанням, до якого приєдналася майже вся словацька армія, і для заохоти пожвавлення загального життя в тилах, особливо по містах, та врешті на основі численних наказів райхсфюрера СС, введено суворе відмежування взаємин війська з цивільним населенням поза службовими справами. Тому німецький командувач у Братиславі видав низку різких наказів. Накази подекуди надто суворі, правдоподібно з доручення Гімлера, який

прибув на неочікувану інспекцію до Братислави. Фрайтаґ видав низку наказів і розпоряджень у такому ж різкому тоні, з яких більшість треба було впродовж 24 годин скасувати навіть тому, що їх було неможливо виконати. Начальник відділу Ia мав застереження майже до кожного Фрайтаґового наказу, що нерідко призводило до бурхливих сцен. Але Фрайтаґ наполягав на своєму і пробував розбивати мур своєю головою. Для прикладу можна взяти один з його наказів, який дуже скоро довів би усі готелі й ресторани в районі Дивізії до банкрутства, якщо його вчасно не було б скасовано. Від його методів ішов поліцейний дух, вони не мали практичного застосування і не виявляли ніякої гнучкості, ні розуміння, ні великодушності.

Велике незадоволення серед вояцтва Дивізії викликав наказ, згідно з яким військову платню виплачували б наполовину в словацьких коронах і німецьких марках. За корони можна було без карток купити багато товарів, наприклад, шкіряних, туалетних, першокласних речей і багато дечого. Саме тепер українці, які втратили батьківщину, і німці, батьківщина яких перебувала під важким бомбардуванням, мали добру нагоду зробити потрібні покупки. Та на це було надто мало корон. Прохання на продовження виплати тільки в коронах було відкинуто, як і треба було сподіватися, бо йшлося про загальні заходи, спричинені тогочасною господарською політикою щодо девіз, і нікому не робилося винятків. Проте українці радили собі інакше: вони продавали цивільному населенню за корони неймовірну кількість військових уніформ та устаткування.

Бойове навчання і нове формування Дивізії добігало кінця. Командування знову підготувало докладний меморандум, у якому обговорювало можливість введення Дивізії в бої. Його відписи Дивізія надіслала до різних німецьких політичних і військових установ та до відповідної групи армій. Після розгляду можливостей Дивізію пропонувалося вислати у західні частини Галичини, ще не зайняті більшовиками, де вона могла б бути використана для боротьби проти партизанів в тилах німецького фронту. Зверталось особливу увагу на політичне значення Дивізії і ще раз підкреслювалося, що після стількох промахів у загальній німецькій політиці в Україні, використання Дивізії має бути докладно обмірковане, щоб принести якнайбільше користі.

Група армій у Кракові виявила зацікавлення Дивізією, і туди поїхав Фрайтаґ для ділового обговорення справ. При цій нагоді він намагався поліпшити службу опіки над родинами членів Дивізії, яка ще до того часу не працювала задовільно. З Кракова Фрайтаґ поїхав у будинок відпочинку в Закопаному. Про погане ставлення

у ньому до українців було багато скарг, і Фрайтаґ на місці переві-
рив їхню правдивість. Він виявив значні надуживання в адмініст-
руванні будинком і домогся негайного усунення німецького завіду-
вача.

У Дивізії Фрайтаґ намагався різними методами підтримувати
дисципліну і порядок. Він суворо карав за найменший проступок
проти населення, а винних віддавав під польовий суд. Така доля
спіткала також 20-річного українського хорунжого, який служив у
Фрайтаґовому почті. Фрайтаґ хотів його покарати найвищою ка-
рою і тільки під натиском усіх найближчих співробітників він пос-
тупився. Через відділ VI Фрайтаґ часто звертався до українців, не
забуваючи нагадати їм їхні провини і подати для прикладу найгір-
ші випадки, щоправда, він також згадував і їхні заслуги.

Попри те, життя на Словаччині мало свої приємні переживан-
ня. Природа обдарувала Словаччину чудовою красою. Район роз-
ташування Дивізії охоплював долину річок Вагу, Кісуци, Турчі, з
чепурними селами, гарними містами, курортами, руїнами старо-
винних замків; поміж долинами простягаються високі й мальовничі
масиви гір Татра, Фатра та ін. Тут природа однаково чарівна будь-
якої пори року. До того ж, приязне і завжди готове допомогти сло-
вацьке населення прихильно ставилося до вояків Дивізії. В окре-
мих господарствах вояки Дивізії провели не одну приємну хвилину
за келихом доброго угорського чи словацького вина і під звуки
жвавої музики.

До кінця 1944 року майже не було видно слідів війни. У крам-
ницях можна було все купити; в готелях і ресторанах — дістати
все з'їсти і випити. Звичайно, нічне затемнення, часті протиповіт-
ряні тривоги і звук ворожих бомбовозів, що летіли бомбардувати
важку промисловість на Сілезії, нагадували про воєнні часи. Тут і
там падала бомба, не завдаючи великої шкоди.

Внаслідок зимового наступу 1944–1945 рр., Червона армія пі-
дсунулася під словацькі кордони як зі сходу, так і з півдня — з
Угорщини. На сході її стримувала німецька 1-ша танкова армія, а
на півдні 6-та армія. З 1-ою танковою армією Дивізія підтримувала
безпосередній зв'язок через зв'язкового старшину. Звідти коман-
дування Дивізії одержувало інформацію про фронтове становище,
яке передавало далі до німецького командувача у Братиславі,
який зі свого боку підтримував зв'язок із 6-ою армією й інформу-
вав Дивізію про становище на півдні.

Уздовж долини Кісуца–Ваг, від міста Чадці через Жіліну до
Братислави, німці приступили до розбудови оперативних оборон-
них позицій. Усіма роботами керували спеціальні штаби вермахту,
які ретельно обстежували місцевість і проводили планування. У

розбудові оборонних ліній брали участь фронтові й запасні військові частини, співпрацювали партійні установи і цивільні адміністративна влада. На відтинку Дивізії — сама Дивізія допомагала в розбудові мостового причілка біля Жіліни і давала вози й робочу силу. Крім того, за наказом німецького командувача в Братиславі, розбудовувалися допоміжні оборонні позиції на якихось 10 кілометрів далі на схід, у північному продовженні «лінії Нітра», в долині річки Турчі. Ці позиції проходили від Св. Мартіна, через Врутки й далі на північ.

Роботи велися поспішно, щоб якнайшвидше заблокувати долину річки Вагу зі сходу і річки Нітри із півдня і в такий спосіб усунути будь-яку загрозу флангового оточення фронту в Польщі. У цих роботах відзначився 31-й піхотний полк, розташований у Св. Мартіні, і курінь саперів. 31-й полк дуже швидко укріпив долину річки Турчі фронтом на схід з центром оборонних позицій, звернених на південь. Сапери розбудували у більших і менших долинах різного роду застави, переважно протитанкові. Крім того, вони мінували поля, блокували річки і переїзди, на комунікаційних шляхах готували до висадження в повітря мости і тунелі. Саперний курінь також відбудував у Врутках міст, який було висаджено у повітря перед приходом Дивізії на Словаччину. Очевидно, що всі ці роботи виконували поза нормальною службою охорони та забезпечення.

Тим часом Червона армія посилила свої атаки проти 1-ої і 6-ої армій зі сходу й півдня. 1-ша танкова армія відступала поступово на захід на визначені позиції. На словацько-угорському пограниччі ворогові вдалося прорвати лінію фронту. Ворожі частини з неймовірною швидкістю блискавично підійшли аж під Банську Штявницю. Це був грізний сигнал для Дивізії, і тому вона готувалася до боїв як всієї одиниці, так і окремих бойових груп.

Кожна бойова група складалася з одного піхотного полку, підсиленого артилерією, саперами, винищувально-протитанковою зброєю та відділами зв'язку й постачання. Опрацьовувався докладний план для формування та охоплення бойовою готовністю таких груп. Дивізія передбачала створення трьох бойових груп, одної з кожного полку. Перша бойова група була готова до вимаршу впродовж 24 годин. Для швидкого перекидання Дивізія організувала потрібну автоколонну. Ці заходи, які Дивізія вжила з власної ініціативи, без наказу вищого командування, вона повідомила німецькому командувачеві в Братиславі та арміям на фронті.

З відступом фронту частини постачання 1-ї армії переміщено в район Жіліни. Вся місцевість забита обозами. Єдиний шлях зі сходу на захід перетворився у безконечну змію транспорту, яка

повзла без упину вдень і вночі. Очевидно, що за наявності такої кількості війська дії партизанів зовсім притихли. Тому для Дивізії призначено додаткові терени для охорони, що поширилися на південь в долину Нітри і збільшилися майже вдвічі.

У кінці грудня 1944 року Дивізія одержала наказ вислати на фронт до Південної Словаччини одну бойову групу для відбиття пролomu Червоної армії в районі Банської Штявниці. Бойова група в складі 29-го полку і допоміжних частин без жодних труднощів сформувалася і від'їхала на фронт автомашинами. Про всяк випадок друга бойова група (30-й полк) перебувала у маршовій готовності. Бойова група 29-го полку, під командуванням підполковника Дерна (Deern) виконала всі покладені на неї завдання. Вона відзначилася в боях з Червоною армією як у наступі, так і в обороні, і дістала визнання всіх командирів, які з нею мали справу. Особливо відзначилася її артилерія. Деякі вояки групи — українці і німці — одержали нагороди за хоробрість. У січні бойова група повернулася до Дивізії.

Тим часом фронт, як із півдня, так і зі сходу, просувався щоразу вглиб Словаччини. Штаб 1-ї танкової армії планував переїхати до Великої Битчі, що лежала у районі Дивізії. Це викликало нові труднощі з приміщенням для війська. Завдання, які досі виконувала Дивізія — охорона свого великого району і боротьба з партизанами, — стали неактуальними. З ходу подій видно, що перед Дивізією постав вибір: фронт або переміщення. На випадок введення Дивізії у фронтові бої, штаб мав готові плани, розроблені до найменших деталей. Тепер командування враховувало можливість переміщення Дивізії в новий район пішим маршем і робило всі потрібні приготування. Для транспорту всього запасу зброї, устаткування, обмундирування, аmunіції і харчів потрібно ще близько 400 додаткових коней. Цих додаткових коней і возів потрібно не так для самої Дивізії, яка повністю боєздатна і оперативна, як для переміщення запасного полку, який був маломобільний у перемаршах. На випадок перемаршу було підготовлено докладний календарний план. До фронтових боїв Дивізія готова, але при введенні її у бої треба брати до уваги обставини. Тепер треба добре подумати, чи варто таку цінну бойову одиницю, як новітню піхотну дивізію, кидати без вагань у ризиковану гру.

І, насамкінець, треба згадати, що Дивізія прийшла на допомогу українським втікачам на Словаччині. За допомогою дивізійного транспорту й вояцтва проведено евакуацію українських родин із прифронтової смуги. Таким чином, українські вояки безпосередньо допомогли своїм земляками у їхньому скрутному становищі.

Розділ восьмий

ПЕРЕМІЩЕННЯ У ШТІРІЮ

У середині січня 1945 року Дивізія готувалася до переміщення або до фронтових боїв. Для неї існували тільки ці дві можливості.

21 січня 1945 року прийшов наказ про переміщення: «Українська Дивізія переміщується негайно, у пішому марші, у Штірію. Там вона має за якнайшвидше закінчити переформування і навчання та досягнути бойову готовість. Докладний район розташування буде вказаний на місці вищим фюрером СС і поліції у Любляні. Під час навчання Дивізія приступить до боротьби проти численних партизанських загонів у своєму районі. Запасний полк залишається підпорядкований Дивізії і разом з нею переміщується пішим маршем. Залізничного транспорту для посадки Дивізії в ешелони немає. Дивізія буде аж до часу вступу її у фронтові бої під місцевою командою тилу». У додатковому наказі німецький командувач Словаччини заборонив Дивізії маршувати по головному битому шляху Братислава — Жіліна, який призначено виключно для пересування і постачання фронтових військ. До нового місця призначення маршрут Дивізії становив понад 500 кілометрів. Він проходив крізь гірські масиви, засніжені бічні шляхи, подекуди ще навіть не прочищені.

Хоч командування Дивізії було готове до переміщення, проте вибраний для неї район дещо його здивував. Дивізія була готова до маршу. Тепер треба було заздалегідь накреслений план втілити

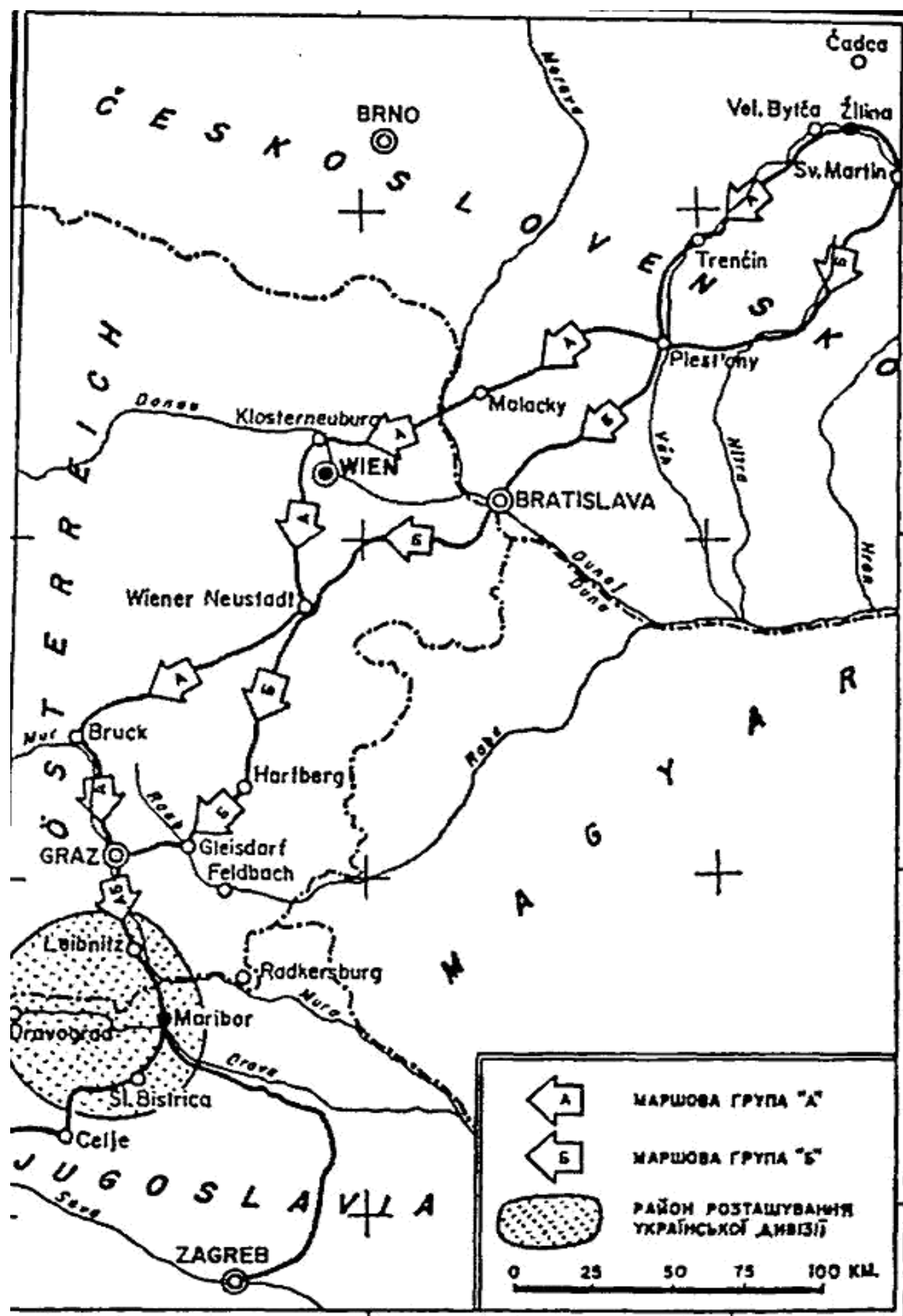
в життя і маршувати.

Для маршу Дивізія потребувала ще близько 400 коней, бо деяких хворих та непридатних треба було залишити в Жіліні. Крім того, потрібно додаткових коней і возів для перевезення запасів обмундирування, харчів й амуніції, а також ввести вдію запасний полк. За підрахунками штабу, потрібно 800–900 коней і близько 100 возів.

Від німецького командувача Словаччини Дивізія одержала дозвіл на реквізицію потрібних коней і возів. Також до реквізиції штаб Дивізії був готовий, включно з готовими наказами, які треба було тільки розіслати до окремих командирів. Заготівля коней і возів не мала б відбуватися як конфіскація, а тільки як найм на підставі виданих посвідчень з поданням оцінки вартості коня або воза. Таким чином, командувач Словаччини мав підставу, за якою він зможе заплатити за найом коней і возів, або якщо їх не можна буде віддати, тоді він заплатить повну їхню вартість.

Для всіх підрозділів було видано накази з докладними вказівками, як і скільки треба реквізувати коней і возів. Для проведення реквізиції підрозділи мали створити спеціальні комісії у складі одного старшини й обліковця. Додатково Дивізія видала окремі розпорядження, бо з досвіду з німецькими частинами знала, що при проведенні такого роду заходів завжди бувають надуживання. Якщо таке було з німцями, то годі сподіватися чогось іншого від українців. Але ніхто не сподівався, що майже кожна сотня робитиме свавільні реквізиції. Негайно до штабу Дивізії надійшло багато скарг, переважно від частин, зайнятих зведенням укріплень у долині ріки Вага, у яких забрали майже всіх коней і вози. Дивізія перевірила справу й встановила, що реквізовано близько 1 600 коней і понад 300 возів, отже, близько 800 коней і 150 возів понад встановлену норму. Таке велике число реквізовано не через великі потреби, а з перебільшеної запопадливості окремих підрозділів. Деяким виправданням було й те, що дивізійний інтендант видав у той час окремим підрозділам більше харчів, ніж це було передбачено, а запасний полк одержав перед самим вимаршем велику кількість обмундирування.

Проте Дивізія повернула близько 200 коней і 100 возів, а командир Дивізії виніс сувору догану всім підрозділам за порушення під час виконання розпоряджень. Командувач у Братиславі взяв до уваги виправдання Дивізії і тільки зажадав, щоб йому якнайшвидше прислали списки реквізованих коней і возів для негайної виплати населенню відшкодування. Начальник відділу IVc і дивізійний ветеринар витратили багато часу на складання потрібних списків, бо в багатьох випадках ані німецькі, ані українські стар-

11. Марш Дивізії із Словаччини на Словенію

шини не видавали населенню жодних посвідок за забрані коні чи вози.

Для переїзду дивізійної автоколони потрібно було чимало пального, а його ніде не можна було дістати. Тому було вирішено перевезти залізницею всі автомашини, за винятком деяких автомобілів, призначених для підтримання зв'язку. Залізницею перевезено також устаткування, що не було придатне до кінського запрягу. Проте потрібних вагонів також не було, і тому дивізійний старшина для доручень змушений був залишитися з ліквідаційною командою в Жіліні для відтранспортування автоколони.

31 січня 1945 року Дивізія виступила в марш двома маршрутами. Марш заборонено по магістралі Жіліна — Братислава — Відень. Після кількох змін призначено перехід через Дунай мостами біля Братислави і Клостер Нойбург. Усе інше було передано для вирішення командуванню Дивізії. На Словаччині залишилися командир винищувально-протитанкового дивізіону як керівник усіх залишених для транспорту залізницею автомашин та 1-й старшина для доручень як керівник ліквідаційної команди.

Для маршу Дивізію розподілено в такому порядку (див. схему ч. 11):

Маршова група «А»

Керівник: командир Дивізії.

Частини: 29-й піхотний полк, 30-й піхотний полк, вишкільно-запасний полк, дивізіон зв'язку, частина винищувально-протитанкового дивізіону, гарматний полк, постачання, дивізійний штаб.

Маршрут: Чадца — Жіліна — Поважська Бистриця — Тренчін — Нове Місто над Вагом (Nove Mesto n. V.) — Нойштадт (Neustadt) — Малі Карпати — Маляцки — Клостер Нойбург (Kloster Neuburg) — Віденський Ліс (Wiener Wald) — Земмерінг (Semmering) — Грац — Марібор (Maribor, нім. Marburg/Drau).

Маршова група «В»

Керівник: командир 31-го піхотного полку.

Частини: 31-й піхотний полк, фюзилерський курінь, саперний курінь, польово-запасний курінь.

Маршрут: Врутки — Св. Мартін — Піщани (Piščany) — Малі Карпати — Братислава — Вінер Нойштадт (Wiener Neustadt) — Гартберг — Гляйсдорф (Gleisdorf) — Грац — Марібор.

Маршова група «С»

Керівник: командир винищувально-протитанкового дивізіону.

Частини: автоколони.

Маршрут: переїзд залізницею.

Цей маршрут був остаточний. Однак через великі сніги та поганий стан шляхів командувач Словаччини все ж таки дозволив важкому дивізіонові гарматного полку й деяким відділам саперів переїхати Малі Карпати головним шляхом від Піщан до Братислави.

Усі частини Дивізії щодня одержували у планшетах денний маршрут з докладною дорогою та місцем постою. Такий марш вимагав великої фізичної витривалості. Він був розподілений так, що марш відбувався 3–4 дні поспіль, по 30–40 кілометрів щоденно, а потім давався один день на відпочинок. Сніги та нерозчищені шляхи важко було долати воякам. Це може лише зрозуміти той, хто такий марш сам переніс. Найважчий шлях мала група «Б» від Св. Мартіна до Піщан, далі через Малі Карпати і в кінці від Вінер Нойштадт через Гартберг до Гляйсдорфу. Група «А» мала подолати найбільші труднощі в Малих Карпатах і Віденському Лісі. В районі Грац (Graz) — Брук (Bruck) Дивізія зупинилася на 8-денний відпочинок, щоб набратися сил для проходження без зупинки останнього етапу маршу та негайного заселення у своїх квартирах у районі призначення. Незважаючи на різні перешкоди, Дивізія виконувала свою денну маршову норму. Перед кожною частиною напередодні маршувала команда квартир'єрів із завданням підшукати відповідні приміщення на нічліг.

По дорозі начальник відділу Ia і командир Дивізії зголосилися до німецького командувача в Братиславі. Його не застали, але начальник відділу Ia від імені командувача висловив визнання Дивізії за виконання усіх на неї покладених завдань на Словаччині.

Постій на Словаччині виявився для Дивізії корисним з кожного погляду. Там вона озброїлася, в першу чергу здобуваючи собі зброю в партизанів; також вона підтримувала спокій і порядок у своєму районі охорони; вона набралася досвіду у протипартизанських діях і набула високої фізичної вправності завдяки маршеві і діям у гористій місцевості; там вона набула досвіду у фронтових боях з Червоною армією; одне слово, вона не могла мати кращого бойового навчання. Наслідків на Словаччині Дивізія могла бути цілком задоволена. Зі Словаччини вона вийшла як боєздатна та оперативна одиниця.

Перемарш Дивізії через Братиславу відбувся за планом й залишив по собі добре враження.

При відмарші знову близько 100 вояків залишило Дивізію і змішалася з населенням Словаччини. Деякі з них не бачили жодної перспективи у продовженні боротьби на німецькому боці і залишилися на Словаччині, щоб після переходу фронту повернутися

додому. Деякі воліли продовжувати боротьбу проти большевизму в лавах Української Повстанської Армії. Але і ці вояки — на 20 000 чоловік Дивізії — це незначне число.

В районі Відня була ще одна добра нагода покинути Дивізію, бо там існувало багато переходових таборів для українських втікачів. Тому командування Дивізії зв'язалося з командою XVII-ої військової округи у Відні й заборонило вступ воякам Дивізії до Відня. У марші Дивізія обійшла місто на схід і захід. Військова жандармерія і військова влада Відня подбали, щоб вояків Дивізії до нього не впустити.

За допомогою команд військових округ у Відні (XVII) і Зальцбурґу (XVIII) вздовж маршрутів обох груп Дивізії було організовано пункти харчового постачання. Деякі труднощі виникли в районі міста Брук, який сам не мав достатньо харчів через простоту у транспорті і брак харчів у тому районі.

Для приготування квартир у новому районі призначення Дивізії виїхав з командою квартир'єрів начальник відділу Ib. Насправді цю команду мав очолити начальник відділу Ia, але він повинен був керувати початковим етапом маршу, бо командир Дивізії захворів і повернувся до служби лише через 10 днів. Під час відпочинку Дивізії у Бруку начальник відділу Ia поїхав наперед, щоб підготувати остаточне розташування частин у новому районі.

Через сильну дію ворожих літаків, від Грацу — Бруку Дивізія мусила маршувати тільки вночі. Шлях від Грацу — Бруку аж до Марібору, а далі до Целе (Celje, нім. Cilly) та Любляни (Ljubljana, нім. Leibach) був під контролем англійських літаків, які діяли з аеродромів в Італії. До ранку всі частини мусили зайняти свої квартири. Незважаючи на обережність, Дивізія зазнала деяких людських втрат, конях і матеріалі, не так від бомб, як від бортового обстрілу з літаків.

Перед прибуттям начальника штабу в новий район начальник відділу Ic вжив усіх необхідних заходів для розміщення частин Дивізії. Деякі труднощі виникли через те, що новий район Дивізії був надто малий. Також постачання ще не було належно налагоджено, тому що цей район потребував постійного довозення сільськогосподарських продуктів для цивільного населення, а бомбардування завдавало великої шкоди комунікаційним засобам. Не весь транспорт доходив до цього терену і він, зрозуміло, повинен був іти далі на фронт.

Начальник відділу Ia негайно поїхав до гауляйтера З. Уібєррайтера (Gauleiter Dr. Siegfried Uiberreither) до Грацу, щоб добитися в нього поширення району для розташування Дивізії. На нещастя, він прибув до Грацу під час повітряної тривоги і гауляй-

тер прийняв його у своєму бункері. Замість того щоб почати ділове обговорення, гауляйтер напав на начальника відділу Іа з лайкою, мовляв, пощо він привіз Дивізію в його область. Для Дивізії не мав жодних харчових запасів, дотепер лише в його області панував лад і спокій, а прибуття Дивізії спричинить голод цивільного населення. Начальник відділу Іа відповів гауляйтерові, що Дивізія не прибула в його район самочинно, а згідно з наказом вищого командування. А щодо безпеки в його районі, то можна сказати ось що: дорогою від Марібору до Целе вдень не можна безпечно їхати автомобілем. Дивізія — це бойове військове з'єднання, яке підпорядковується своєму вищому командуванню і від гауляйтера незалежне. У цій розмові гауляйтер не забув ще додати, що він особистий приятель Гітлера. Але його лють мала іншу причину. Дивізія прибула в його область без його відома, на вимогу вищого фюрера поліції в Любляні, який відповідав за боротьбу із партизанами. А втім, начальник відділу Іа таки домогся затвердження збільшення району для розташування Дивізії. У дальшому ході подій гауляйтер змінив свою думку щодо Дивізії та прихильно ставився до неї. Пізніше в одній суперечці між Дивізією та підпорядкованим йому начальником округи (Landersrat) він став по боці Дивізії.

Розташування Дивізії залежало від планів вищого поліцейного командування у Любляні і кілька разів змінювалося. Також робота команди квартир'єрів була утруднена через велику кількість партизанів. Хоч команди були чисельно великі, проте в сутичках із більшими загонами партизанів вони часто змушені були відступати, і тому в деяких місцевостях зовсім не вдалося підготувати квартири для війська. Часто частини прибували до місця призначення у бойовій готовності. Також на головному шляху Марібор — Целе, у районі Словенске Коніце, Дивізія маршувала у бойовому порядку з охороною боків маршової колони. Загалом дії партизанів були набагато сильніші в Югославії, ніж на Словаччині. Весь терен досі був не достатньо зайнятий поліцейними відділами, розміщеними в сильно укріплених пунктах, і їм доводилося вести важкі оборонні бої з сильними партизанськими групами. Партизанські загони, озброєні устаткуванням, що скидали його з англійських або Тітовських літаків, мали добрий командний склад і могли легко і швидко пересуватися з місця на місце. Про встановлення якоїсь належної адміністрації не було й мови.

При плануванні розташування командування Дивізії спочатку керувалося суто тактичними міркуваннями, беручи до уваги близькість Східного фронту. Два піхотні полки мали стояти поруч у районі на схід від Марібору, розтягнені з півночі на південь. Як підкріплення з ними мав перебувати дивізіон легкої артилерії. Уся

важка зброя, особливо винищувально-протитанкового дивізіону, мала бути скупчена в районі Марібору, щоб її легко було перекидати у всіх напрямках.

Зате вищий фюрер поліції, беручи до уваги боротьбу проти партизанів, наказав Дивізії розташуватися у районі: Дойч-Ляндсберг — Ляйбніц — Марібор — Сл. Бистріця — Сл. Коніце — Словеньґрадец — Дравоґрад. У Маріборі заборонено було займати квартири. Центр розташування знаходився в опанованих партизанами лісистих горах Погор'є (Pohorje, нім. Bachern), розміщених на південь від річки Драви. Після кількох змін Дивізія зайняла такі місцевості (їх треба було ще кілька разів міняти):

Штаб Дивізії: Сельніца (Selnica, нім. Zellnitz/Drau).

29-й піхотний полк: район на південь і південний захід від Марібору; командний пункт у Сл. Коніце (Sl. Konjice, нім. Gonobitz).

30-й піхотний полк: район на південний схід від Словеньґрадцу (Slovenjgradec, нім. Windisch-Graz); командний пункт у Веленьє (Velenje, нім. Wöllan).

31-й піхотний полк: долина Драви, Руше (Ruše, нім. Reiffing), Фала (Fala, нім. Fall), Радльє (Radlje, нім. Radl); командний пункт у Св. Ловренц (Lovrenc, нім. St. Lorenzen).

Фюзилерський курінь: район Сл. Бистріці (Sl. Bistriča, нім. Windisch Feistritz); командний пункт у Зґ. Польскава (Zg. Polskava, нім. Ob. Pulsgau).

Гарматний полк: командні пункти: штаб полку, 1-й і IV дивізіони — Сл. Бистріця; II дивізіон при 30-му полку; III дивізіон при 31-му полку.

Винищувально-протитанковий дивізіон: Сл. Бистріця (Sl. Bistriča).

Дивізіон зв'язку: Руше.

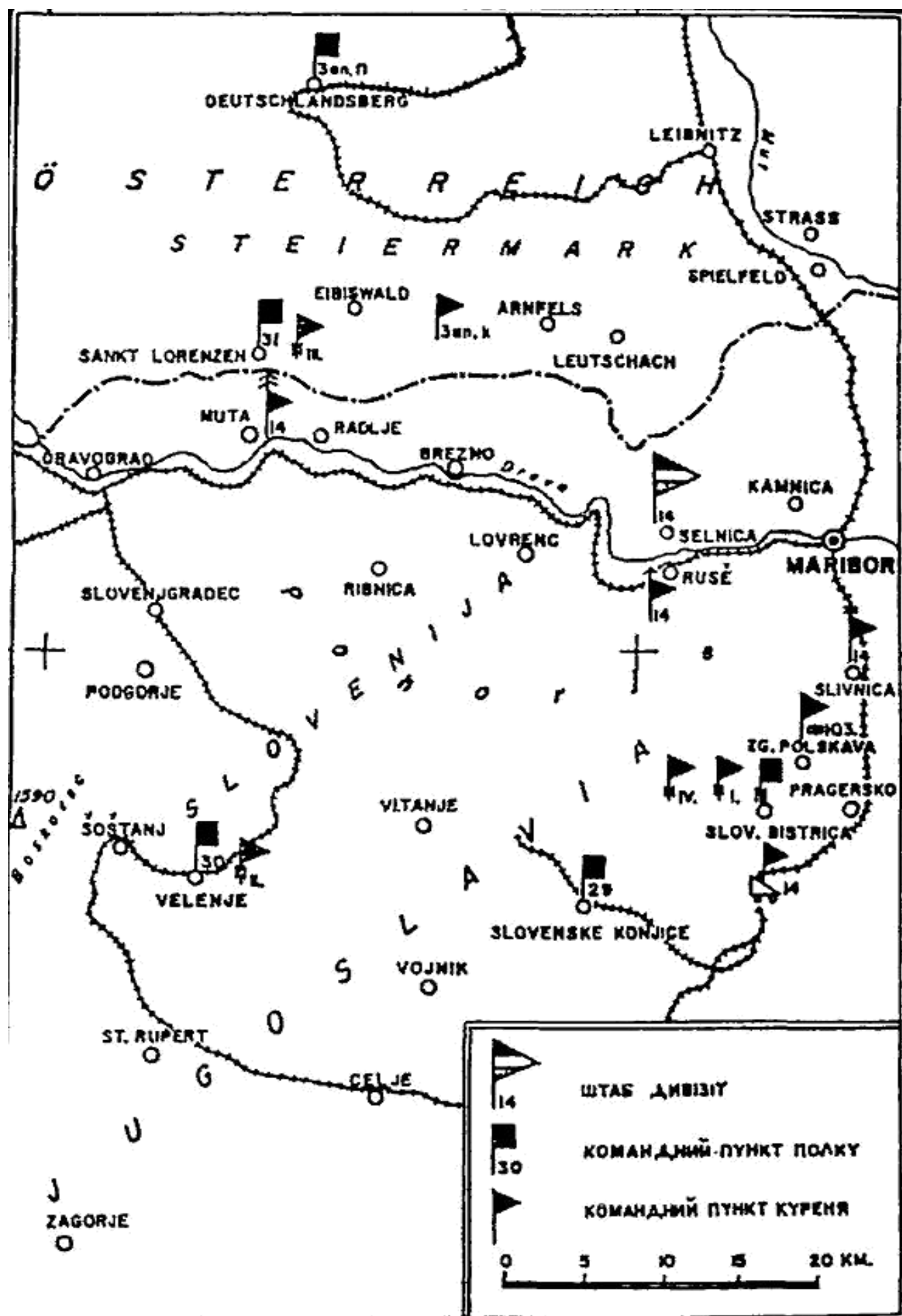
Саперний курінь: Радльє, Мута (Muta, нім. Hohenmauthen).

Постачання: район Ляйбніцу (Leibnitz).

Обози: район на південь від Марібору; командний пункт у Слівніци (Slivnica, нім. Schleinitz).

Польово-запасний курінь: район Посруку (Possruck) — Айбісвальд (Eibiswald) — Арнфельс (Arnfels) — Лойчах (Leutschach).

Вишкільно-запасний полк: район Дойч-Ляндсберґу (Deutsch-Landsberg); командний пункт у Дойч-Ляндсберґу.

12. Розташування Дивізії в районі Марібору

У кінці лютого Дивізія ввійшла у свій район розташування. 28 лютого 1945 року офіційно завершено марш окремим наказом. Дивізія розташувалася по обох боках колишнього кордону між Австрією та Югославією, переважно по югославському боці, на території, заселеній словенцями (див. схему ч. 12)¹.

Дивізія пройшла пішим маршем сотні кілометрів. Вона подолати маршові перешкоди і гідно проявила себе. Вояки ввійшли в марш добре. Проте через важкопрохідну місцевість та зимові погодні умови Дивізія зазнала досить великих втрат у конях. Маршова дисципліна була бездоганна. Також добре проходив розтягнений марш. Упродовж маршу частини швидко й вправно займали свої квартири та залишали їх також швидко для наступного маршу. Взаємини з населенням були назагал добрі. До штабу Дивізії підійшла лише одна скарга, що в одній молочарні вкрадено більшу кількість масла. Проведене слідство не виявило винних у Дивізії. Можливо, що інша сторона вкрала масло або крадіжку просто було вигадано.

¹ Словенія, що до неї було переміщено Українську Дивізію, населена південнослов'янським народом — словенцями, до 1918 р. входила до складу Австро-Угорської монархії (вона охоплювала коронні краї — всю Істрію й частини Карінтії та Штірії). Після розпаду Австро-Угорщини Словенія входила до складу Югославії. У квітні 1941 року, після капітуляції Югославії, більшу частину Словенії окупували італійці, меншу — німці; 1943 р. всю Словенію зайняли німці й включили її безпосередньо до райху. Ця частина Словенії, до якої була переміщена Українська Дивізія, входила до складу «ґав» Штірія.

Під час німецької та італійської окупацій югославський полковник Дража Міхайлович, прихильник монархії, з групою офіцерів організував партизанський рух, т.зв. четників. Югославський еміграційний уряд короля Петра в Лондоні підвищив Міхайловича до рангу генерала та призначив його міністром оборони. Із початком німецько-совєтської війни на території Югославії почали набувати сили партизани-комуністи під проводом Тіто (Йосип Броз), пізніше маршал. Спочатку вони мали тимчасову домовленість з четниками, але згодом між цими двома групами виникли явні розходження і збройні сутички. Врешті англійці, які допомагали цим рухам, визнали тільки партизанів Тіто, а четники пішли на співпрацю з німцями й у деяких діях брали участь на німецькому боці у боротьбі проти партизанів Тіто.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ДИВІЗІЯ У ШТІРІЇ

Після облаштування частин Дивізії на нових квартирах виникли труднощі з адміністрацією. Цивільні урядовці, з одного боку, жили в тіні свого надто стурбованого гауляйтера, а із другого, — як переважно колишні урядовці Австрії, — були дуже вразливі. Тому Дивізія наказувала своїм командирам тісно співпрацювати з цивільними установами, проте в околиці Дойч-Ляндсберґу виникли непорозуміння, що аж сам гауляйтер втрутився у спір і став на бік Дивізії.

На жаль, деякі сотні самовільно почали реквізувати від цивільного населення харчі для поповнення зменшених порцій, встановлених для війська на території Німеччини. Такі заходи зовсім не були обґрунтовані, бо Дивізія одержувала більший харчовий раціон, ніж цивільне населення чи німецькі військові залоги; вона вивезла із Словаччини деякі запаси і ними доповнювала порції, що видавали, а крім того, вона подала заяву на одержування харчових норм для фронтових частин, й оскільки вона перебувала в боях з партизанами, такий приділ одержала.

Області Штірія (Steiermark) і Карінтія (Kärnten) були поділені на охоронні зони, й одну таку зону також приєднали до Дивізії. На півдні Дивізія сусідувала із зоною поліції, під командуванням одного поліційного полковника, на південному сході — із зоною вермахту, а на півночі і заході не було жодних охоронних відділів.

Як на Словаччині, так і в Штірії весь район Дивізії було поді-

лено на охоронні ділянки, у яких окремі підрозділи відповідали за спокій, охорону важливих об'єктів та боротьбу із партизанів. Найстарший командир був автоматично місцевим комендантом і йому підлягали всі в його ділянці розміщені дивізійні та чужі відділи.

Взаємини між українцями і словенцями були від самого початку доброзичливими. Як на Словаччині, так і тут між ними процвітала торгівля. Майже не існувало проступків проти цивільного населення. Якщо якісь були, то під час бойових дій з партизанами, коли часто важко розрізнити винних від невинних серед цивільного населення. Як на Словаччині, так і тут деякі німецькі частини хотіли приписати свої проступки Дивізії лише тому, що це було українське, а не німецьке, з'єднання.

На терені Дивізії діяли два роди партизанів: одні, яких було більшість, — це комуністичні партизани з табору маршала Тіто, другі — «четники». Тітовські партизани постійно були в русі. Вони одержували постачання з літаків, і тому збиралися в неприступних горах у кількості 20–30 000 чоловік, а іноді навіть більше. Незважаючи на свою численність, вони не мали ані достатньої зброї, ані не виявляли великого бажання вести бої. При своїй силі вони мали досягти значно ліпших результатів. А втім, з їх силою таки треба було рахуватися.

Зате четники, хоч чисельно менші, були добре організовані. Ці загони діяли в районі на схід від Марібору. Вони добре озброєні, всі обмундировані й дисципліновані. У своєму районі вони не допускали ані тітовців, ані німців. Попри те, вони ставилися до німців лояльно. У їхньому терені панував лад і спокій.

У частині Штірії, на південь від річки Драва, яка перед війною належала до Югославії, не було організованої Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Її функції виконувала організація «Гайматсбунд» (Heimatsbund — Вітчизняний союз), створена на зразок гітлерівської партії. Її очолював д-р Штайндль (Steindl), який підлягав гауляйтерові Уіберрайтерові в Грацу. Розумна людина Штайндль мав деяких добрих окружних фюрерів, серед яких, зокрема, близько до Дивізії був керівник «Гайматсбунду» з округи Марібор. Як у Націонал-соціалістичній партії, так і в «Гайматсбунді», крім ідеалістично налаштованих людей, опинилися також різні поплентачі й поганий елемент.

У районі Дивізії діяли численні Тітовські загони. Головним завданням Дивізії була боротьба проти партизанів. Бойове навчання мало відійти на задній план, але бойові дії чи не найвдаліший досвід для війська. Від першого дня всі частини Дивізії приступили до бойових дій. Спочатку Дивізія взялася до очищення місцевості поблизу місць розташування її відділів та до усунення партизанів

від потрібних для комунікації шляхів. Досі на головному шляху небезпечно було їхати не тільки вночі, але й удень, особливо для поодиноких автомобілів. До поборювання партизанів взялися у малих діях, у середніх діях з участю сусідніх частин і врешті у великих, у яких участь брала вся Дивізія, спільно з чужими частинами. Впродовж десятих днів рішучих дій у районі Дивізії панував спокій. Найважливіше завдання виконано і тепер магістраль Марібор — Целе була відкрита для сполучення. Траплялося, що вояки Дивізії їхали цією дорогою одинцем навіть уночі і не було повідомлено жодного випадку нападу.

Очевидно, партизанів не знищено. Але з досвіду на Словаччині та Штірії виявилось, що в опанованих партизанами місцевостях можна за короткий час навести лад і спокій. У боях з партизанами дуже важливо — не давати партизанам часу на відпочинок, а постійно наступати їм на п'яти. У такому положенні вони змушені до оборонних дій, почуваються непевно і переходять в інші райони. Складнішим завдання було оточення і знищення партизанів. До того ж, потрібна більша кількість війська, яке швидко пересувалося б, було б вправне і мало б досвідчений підстаршинський склад. Також потрібен був добрий радіозв'язок.

З уваги на загальне становище, Дивізія змушена була вести бойові дії, які дивізійне командування не завжди вважало за доцільні. Вищий фюрер поліції в Любляні, обергруппенфюрер Роснер (Rosner), ставився до Дивізії прихильно, але водночас висував до неї дуже вимоги. Він дав їй усе необхідне постачання, але рівночасно кидав її без розбору в бої проти партизанів. Проте командування Дивізії не завжди серйозно сприймало його розпорядження, бо він не був військовиком і не знав бойової тактики. Роснер багато вимагав від Дивізії, але вона справлялася з важкими завданнями у важкопрохідній місцевості. Успіхи Дивізії спричинилися до того, що Роснер почав жадати рішучіших дій від розташованих у його районі поліційних батальйонів, які діяли повільно, без жодної ініціативи. Прикладом пасивності був комендант поліційного охоронного району, добра й пильна людина, яка не виходила поза рамки бюрократії. Через обережність і нерішучість, його дії закінчувалися тим, що партизани знали наперед його плани та залишали свої пості ще поки поліційні відділи туди доходили.

Роснер висував великі вимоги до своїх частин і сам провадив численні бойові дії проти партизанів. Перша дія, у якій брала участь Дивізія і два німецькі полки, відбулася в районі на північ від міста Любляни, в горах Меніна Планіна. Там опинилися сильні відділи партизанів для збору бойових припасів, скинутих з літаків. Дивізії випало найважче завдання. Вона мала форсованим маршем

подолати відстань близько 100 кілометрів, а відтак, після кількох годин перепочинку, вирушати в гори, що сягали до 2 000 метрів висоти і були вкриті глибокими снігами. У тих горах Дивізія мала відтіснити партизанів Тіто на оборонні застави, щоб їх оточити і знищити. Це, мабуть, було найважче завдання Дивізії проти партизанів. Успіх залежав від швидкості і несподіванки дії. Маршуючи горами, у яких не було ні шляхів, ні хат, після безупинного 100-кілометрового маршу, без теплої страви, ночуючи просто неба на морозі, залишаючи в долинах усі вози, коні й радіозв'язок, вояки виявили небувалу витривалість. Єдиним зв'язком між полками в такій місцевості могли бути радіоапарати, але тому, що їх на плечах годі нести, бо треба було забрати з собою амуніцію та харчі, дальша боротьба мала проходити за заздалегідь визначеним планом. Дивізія наступала у призначеному напрямі на південний захід, але не натрапила на більші загони партизанів, які використали вигідний терен, щоб уникнути бою. Через три дні дія завершилася безуспішно. Щоправда, партизани залишили після себе дещо з боєприпасів. Було кілька вбитих і полонених партизанів. Дивізія зазнала незначних втрат: кілька поранених і один убитий вояк. Хоч бойова дія закінчилася безуспішно, під час акції виявилось, що Дивізія здібна на великі досягнення навіть у найважчих кліматичних умовах. Бо сам форсований марш і бойова дія у високих непрохідних горах були великим досягненням вояків. Після закінчення завдання Дивізія повернулася до своїх квартир охоронних районів і далі вела місцеву боротьбу з партизанами.

Найбільшою трудностю у боях із партизанами був зв'язок. Для нього потрібно було відповідні радіоапарати, яких Дивізія не мала. Тому кожна дія мусила проходити за заздалегідь усталеним планом, а після вирушення в похід уже не було змоги змінити план. У більшості випадків також і дивізійний літак не був придатний для зв'язку.

У той час Дивізія мала також групу собак, які були дуже корисними, зокрема на окремих вартових постах. Однак собаки потребували доброго догляду, а після кількогадинного маршу — бодай одну-дві години відпочинку. Пізніше зроблено відповідний віз, яким перевозили собак на місце призначення.

За 10 днів уся Дивізія знову вирушила, щоб оточити та знищити партизанів Тіто, скупчених для повітряного постачання на південно-західній межі дивізійного району охорони. Дивізія мала оточити та прочистити район Мозіря (Mozirje, нім. Prassberg) — Любна (Ljubno, нім. Laufen) — Сольчави (Solčava, нім. Sultzbach) і гірський масив Босковець (Boskovec), заввишки 1 500 метрів. Деякі частини йшли довгим маршем на вихідні позиції, а найвіддале-

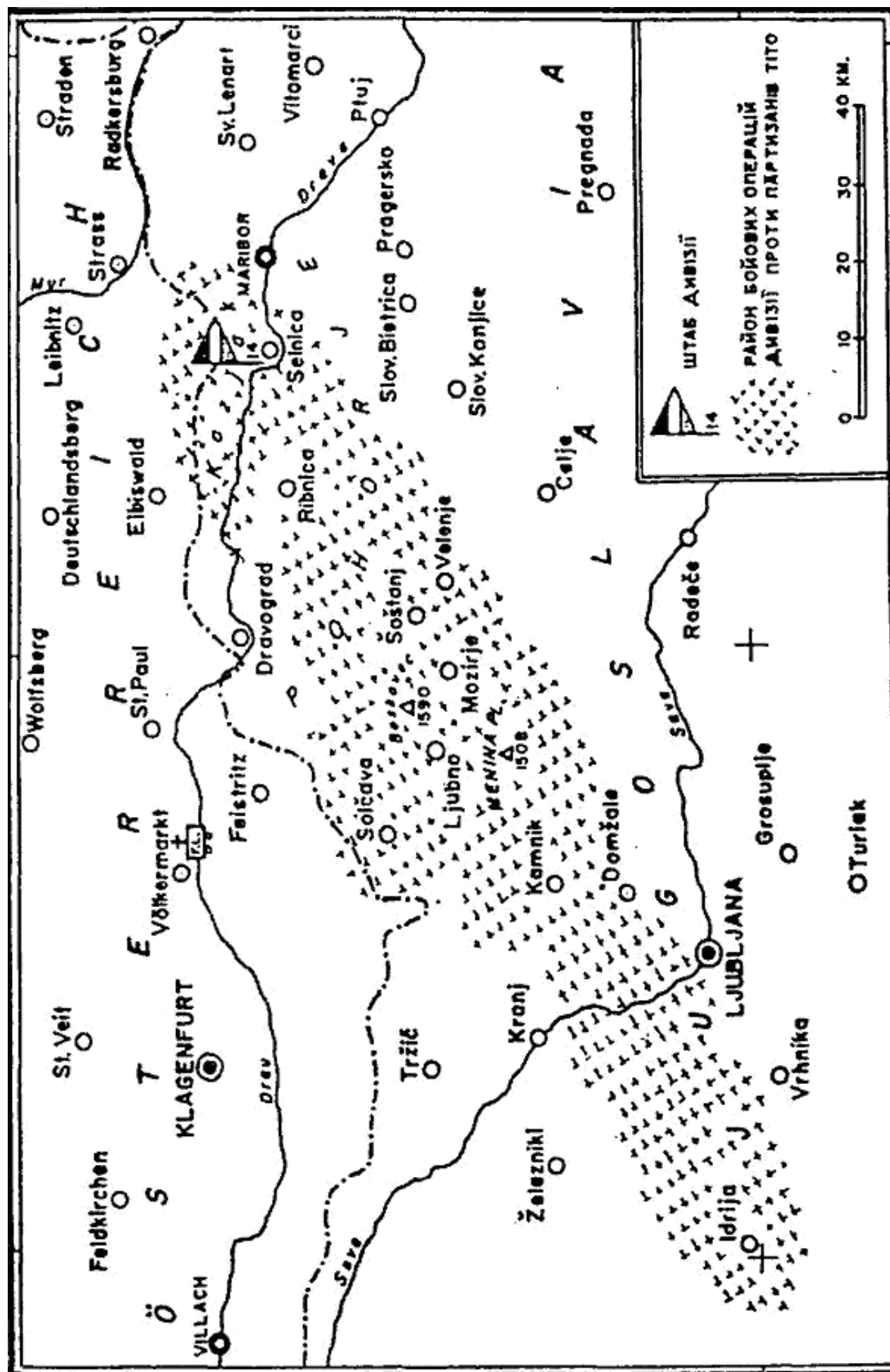
ніші їхали потягами. Потяги йшли вдень і потрапляли під обстріл ворожих літаків, що знищили два паротяги та завдали частинам втрат убитими й пораненими. Ця дія проходила подібно, як попередня в районі Меніна Планіна. Гірська місцевість, покрита глибокими снігами, вимагала від вояків чималих зусиль. Проте головного завдання — знищення партизанів — не вдалося досягти (див. схему ч. 13).

Під час таких великих дій виявилось, що боротьба із партизанами великими військовими з'єднаннями не може мати успіху, бо концентрація сил та зайняття вихідних позицій завжди буде відоме партизанам. У критичний момент партизанські загони об'єднувалися у малі групки та ховалися в кущах і нетрях або вночі пробиралися через застави. Щоправда, вони не мали обозів, ні важкого лаштунку, але їхній маршовій здатності, що досягала 75 кілометрів упродовж однієї ночі, треба було дивуватися. З досвіду Дивізії виявилось, що найуспішніші в боротьбі з партизанами були малі відділи та штурмові групи, які мали значно ліпші досягнення ніж ризиковані великі дії.

Дивізія не могла довести до кінця жодних більших дій, бо під час боїв партизани нападали на оголений від війська терен, палили села, забирали худобу, висаджували в повітря мости, будували по шляхах застави та атакували слабкі залоги Дивізії. Ще добре дія не розвинулася, а Дивізія змушена була поспішати назад, щоб знову навести у своєму районі порядок і спокій. Тільки гарматний полк і курінь фюзилерів залишився на півдні для продовжування боротьби з партизанами. Вони вели успішні бої в районі річки Сава.

На південь від річки Драва Дивізія вела бої з партизанською бригадою «Бахерн» (німецька назва гірської височини Погор'є) і навела там порядок. Але до найбільшої дії, яку планував Роснер, не дійшло через зміну становища на Східному фронті. Роснер планував повести наступ на центр Тітовського партизанського руху. Дивізія мала бути стрижнем того наступу, керованого з району обабіч Люблян в південно-західному напрямі аж до Трієсту. Це була б цікава, але ризикована дія.

Крім боротьби з партизанами та з нею пов'язаним бойовим гартуванням, інші роди навчання тривали далі за планом. Найбільше уваги приділялося влучній стрільбі і вправам зі зброєю. Для зміцнення дисципліни раз на тиждень відбувалася муштра, бо зрозуміло, що старшини не могли мати великого дисциплінарного впливу на своїх підлеглих у бойових обставинах. Планово відбувалися курси для підстаршин. Тільки тактичного навчання старшин не можна було продовжувати через велику розпорошеність

13. Бойові дії Дивізії у Словенії

підрозділів Дивізії та постійну боротьбу із партизанами.

У всій області Штірія–Карінтія помітна була велика активність альянтського літунства. Як винищувачі, так і бойові літаки, що вилітали із летовищ в Італії, постійно перебували в повітрі. У погідні дні видно було, як важкі бомбовози летіли бомбардувати промислові центри в районі Відня. У районі Дивізії під час дня всі рухомі об'єкти на шляхах були під постійним обстрілом поприземних літаків, що спричиняли значні людські втрати, а також коней і матеріалів. У всьому районі на південь від Грацу будь-який залізничний рух був неможливий у погідні дні, бо літаки негайно атакували та ушкоджували паротяги. Головні залізничні центри, такі, як Грац і Марібор, були постійними пунктами сильних повітряних нападів, які на деякий час зупиняли рух. Простір залізничної станції у Маріборі було цілком знищено. Для Дивізії призначено як накладну станцію Праґерско (Pragersko, нім. Prager Hof), на південь від Марібору, яка також була під постійним сильним ворожим бомбардуванням. В ясні ночі альянтські літаки скидали бойові припаси для партизанів Тіто.

В лютому 1945 року, згідно з планом з'єднання всіх дрібних українських військових частин в Українську Національну Армію, до Дивізії прибув один охоронний курінь, сформований з українців із Волині, який раніше діяв на Волині й Холмщині. Його дотеперішній командир, штурмбанфюрер військ СС, проявляв ознаки психічної хвороби, був фантастом і на командира військової частини не підходив. Поки що цей курінь не включено до Дивізії, а лиш зачислено його як окрему одиницю. У той час сотник Макарушка мав докладно з'ясувати для вояків характер Української Дивізії та пояснити їм, що вони включаються до української формації, щоб разом далі боротися. Але командир куреня прохав, щоб він сам провів таку підготовку, на що командування Дивізії погодилося. На жаль, сталося інакше, як було заплановано. У день, коли було заплановано урочисте перебрання куреня Дивізією у супроводі оркестру та з національним українським прапором, до куреня поїхали найстаріший командир полку і начальник відділу Іа штабу. Проте на квартирах куреня волиняків не застали. Дві третини куреня, разом з усією зброєю, спорядженням, кіньми і возами, дезертирували. Виявилося, що командир куреня зовсім не поінформував своїх вояків про характер Дивізії та майбутні плани щодо куреня. Між вояками ширилися різні чутки, тому в них сформувалося зовсім неправильне уявлення про Дивізію. До ширення неприхильних настроїв у Дивізії, мабуть, спричинилися також деякі українські старшини, які були звільнені з Дивізії через брак відповідної кваліфікації, а згодом вони опинилися в курені. Проте, з другого боку,

зневажливе ставлення німців до українських старшин зміцнило недовір'я вояків куреня до Дивізії. Проте їхній командир нічого не зробив, щоб виявити характер і завдання Дивізії, чим викликав таку ситуацію. Ще один яскравий приклад, коли невідповідними людьми німці заміщали керівні пости у чужинецьких частинах.

Не орієнтуючись у ситуації, курінь волиняків¹ пішов у ліси на схід від Марібору, в район Ленарт (Lenart, нім. St. Leonard) — Вітомарці (Vitomarci, нім. St. Andrä), який був охоплений четниками. Четники хотіли позбутися зі своєї місцевості непроханого гостя, в якому вони не мали жодного зацікавлення і від якого не сподіва-

¹ На підставі статті Ореста Городиського «Два дні в партизанці». «Самостійна Україна» ч. 7 (161), липень 1962. Чікаґо — Нью-Йорк та його неопублікованих матеріалів, Волинський леґіон постав як партизанський загін в березні 1943 року на Крем'янецьчині на Волині під командою хорунжого Миколи Медвецького «Хріна». Леґіон належав до організаційної системи ОУН під проводом полковника А. Мельника і мав завдання охороняти українське населення від німців та польських й советських партизанів. Коли в червні 1943 року дійшло до сутичок між партизанами ОУН під проводом С. Бандери та Леґіоном, «Хрін» прийняв пропозицію німців припинити з ними боротьбу. Тоді Леґіон дістав назву Український Леґіон Самооборони; його німецьким командиром став штурмбанфюрер Луцького СД — Асмус.

На початку 1944 р. командування Леґіоном перебрав полковник Армії УНР Квітка й незабаром зробив з нього добру бойову частину, однак він у червні відійшов. На його місце ОУН прислала полковника Армії УНР Володимира Герасименка, але німці в бойових діях співпрацювали з полковником Петром Дяченком, колишнім командиром Чорних Запорожців і контрактовим старшиною польської армії. З наступом Червоної армії в липні 1944 р. Леґіон перейшов на польську територію, де в засідці згинув Асмус. На його місце прийшов штурмбанфюрер Люблінського СД Бігельмаєр. Тоді німці почали посилати Леґіон в дії проти польських партизанів, чому опирався провід Леґіону. Тому німці арештували політичного провідника Леґіону «Солтиса». Під час дальшого відступу на захід до Леґіону приєдналися деякі частини різних українських відділів, серед інших деякі старшини з дивізії «Галичина».

В лютому 1945 р. Леґіон було перевезено потягом на станцію Праґерско біля Марібору, де він розташувався в селах Шпільфельд, Обершварц і Унтершварц. Там на початку березня було заплановано включити його до Української Дивізії. Однак для вояків Леґіону найпершим бажанням була боротьба на рідних землях і напередодні урочистого включення близько 250 вояків під проводом хорунжого Романа Кивелюка — «Ворона» та хорунжого «Коваля» подалися в ліси, щоб за допомогою югославських партизанів-четників повернутися в Україну. Проте четники співпрацювали з німцями й донесли їм про наміри Леґіону. Врешті після переговорів і з'ясувань вони погодилися на включення їх до Дивізії. Хоч німці пообіцяли нікого не карати, проте хорунжого Кивелюка, який їхав до штабу Дивізії, вбили, мовляв, він утік.

Леґіон налічував близько 600 чоловік і складався з чотирьох сотень. Його озброєння становили переважно советські рушниці, кільканадцять легких та два важких кулемети. Він мав також одну протитанкову гарматку й підрводи з кіньми.

лися великої користі. Через ад'ютанта крайсфюрера штірського «Гайматсбунду» в Маріборі Дивізія налагодила зв'язок з четниками, які постійно інформували її про рух волинського куреня.

Наступного дня Дивізія вислала навздогін за волинським куренем свій курінь під командою начальника відділу Іа. Незабаром наздогнали волиняків. Зупинили їх без жодного пострілу. Від волинського куреня вимагалось зібратися на призначеному місці і в означений час. Зброю дозволялося йому залишити. Це розпорядження начальник відділу Іа пояснював тим, що насправді курінь не винен за втечу в ліси, а найбільше винен німецький командир куреня. Курінь виконав наказ. До зібраних вояків виголосив коротку промову начальник відділу Іа. Його промову перекладав сотник Макарушка. Начальник відділу Іа вказав на характер Дивізії й на те, що її німці офіційно визнали як єдину військову одиницю, до якої заплановано влити всі існуючі українські відділи; він також указав на дозвіл користуватися в Дивізії національними відзнаками. Про це ніхто з волинського куреня нічого не знав. Після цього курінь під проводом сотника Макарушки повернувся до Дивізії, де його було розподілено по різних частинах. Вояки куреня воювали в лавах Дивізії і багато з них були нагороджені медалями. Волиняки, високі і стрункі, у вояцькому хисті перевершували своїх земляків-галичан. На жаль, українського командира куреня Ворона (Романа Кивелюка) за деякий час розстріляно за наказом Фрайтаґа за грабунок. Начальник відділу Іа довідався про це пізно, коли схвилюваний сотник Макарушка подав йому рапорт. Начальник відділу Іа цінував Ворона за його військову поведінку і завжди за нього заступався. За Ворона можна було — при правильному ставленні — поручатися. А ця подія була ще тим трагічніша, бо всі волиняки були переконані, що розстріл Ворона був пов'язаний з утечею куреня. А їм було обіцяно, що за це нікого не каратимуть.

Під час перебування Дивізії в Штірії знову близько 150 вояків Дивізії дезертирувало. Одні потрапили під вплив Тітовської пропаганди, інші змішалися з населенням, а ще інші потрапили у полон під час бойових дій. Від початку створення Дивізії в 1943 році доти близько 600 вояків дезертирувало, це було незначне число, якщо взяти до уваги обставини та велику кількість вояків у Дивізії і в запасному полку.

Як на Словаччині, так і Штірії Дивізія була розташована у чудовій гірській околиці. Північну частину району Дивізії перетинала річка Драва зі своїм казковим замком Фала. На півдні маєстатично височів гірський масив Меніна Планіна. Розташований на південь від долини Драви масив Погор'є вкритий смерековими лісами і покрайний глибоко врізаними долинами. Тут і там лежали поодинокі

господарства. На сонячних узбіччях Драви росли виноградники.

Тим часом становище на Східному фронті — в Угорщині — погіршилося. Червона армія прорвалася з обох берегів озера Балатон і перейшла в районі Фельдбаху (на схід від Грацу) австрійський кордон. Безглуздий протинаступ на особистий наказ Гітлера, попри відраджувань генерального штабу, для здобуття Будапешту та утримання фронту над Дунаєм у гирлі Драви, закінчився поразкою.

Близькість фронту означала для Дивізії постійну бойову готовість. Від початку березня усі плани введення Дивізії у фронтові бої були докладно розроблені. Голова штірійського «Гайматсбунду» Штайндль був добре ознайомлений зі становищем на фронтах і всі відомості передавав Дивізії. Фронтowa армія також інформувала Дивізію про становище. У березні Штайндль загинув під час перебування в районі Фельдбаху. Відтоді командування Дивізії тримало тісний зв'язок з фюрером «Гайматсбунду» округи Марібору.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ВАЖКІ ДНІ ДИВІЗІЇ

Середина березня 1945 року. Гарматний полк і фюзилерський курінь перебували у протипартизанських діях на південь від Сави і повідомили про бойовий контакт із тітовськими партизанами, серед яких також діяв «приятель Дивізії», так звана «Бригада Бахерн» в горах Погор'є. Незважаючи на близькість фронту, командування Дивізії ще раз запланувало 4-денну більшу дію проти партизанів. Воно хотіло заатакувати партизанські скупчення, щоб зламати їм «хребет» або бодай відтиснути їх з дивізійного району та з тилів фронту, який наближався. Такі заходи ще й тому потрібні, бо зі зближенням фронту Дивізію буде кинуто у фронтові бої і таким чином вона не змогла би боротися із партизанами.

Як заплановано, Дивізія разом з усім запасним полком вступила в дію, прочистила район Коз'як (Kozjak, нім. Possruck) і перейшла річку Драву в Погор'є, де всі сили Дивізії взяли участь у замиканні кільця навколо партизанів. Дія проходила успішно, партизанів оточено, а тут, як грім з ясного неба, надійшов наказ із групи армій «Південь», щоб Дивізія здала всю зброю і все устаткування виряд для новостворених німецьких частин. Наказ видав райхсфюрер Гімлер. Усю зброю та устаткування Дивізія має зібрати на станціях, навантажити у залізничні вагони і доставити до Нюрнбергу. Групі армій «Південь» варто стежити за виконанням наказу.

Командування Дивізії остовпіло. Це суто політичний наказ,

виданий вищими політичними колами «за зеленим столом». Створювалося враження, що вони зовсім не орієнтувалися у фронтовому становищі в Австрії. Цей наказ надійшов до Дивізії в кінці березня 1945 року.

Виходячи з нього, Дивізія не мала бути роззброєна, а повинна була тільки тимчасово передати зброю, а за найкоротший час вона мала одержати нову зброю. Яким було становище на фронті? Альянтські сили стояли неподалік Нюрнберґу і тому транспорти зі зброєю не міг досягти призначеної мети. Залізничний транспорт в Австрії цілком спаралізований. Залізничного рухомого складу майже не було в розпорядженні, а те, що було, використовувалося лише для постачання фронту. Про придбання потрібних вагонів не могло бути й мови, як про це повідомили транспортні управління. Ситуація на Східному фронті в Австрії ставала щоразу критичнішою. Большевицькі танкові колони стояли за 40 кілометрів перед Марібором, тобто перед Дивізією. А сама Дивізія перебувала в місцевості із сильними й численними партизанськими загонами. Навіть якщо б виконати цей божевільний наказ, то все-таки зброя й устаткування ніколи не доїдуть до свого місця призначення. А Дивізія налічувала 20 000 осіб. Якщо її роззброять, вона стане німечиною жертвою для кожного нападу — вона не зможе зробити жодного пострілу на свій захист. Роззброєння, до якого українці мали б мати найгірші підозри, практично спричинить негайну ліквідацію Дивізії. У власному інтересі багато українців перейде на бік партизанів. Єдиний вихід — це домогтися скасування наказу.

Наступного дня командир Дивізії поїхав до польового командного пункту Гімлера в Зальцбургґу. Тим часом боротьба проти партизанів на Погор'ї не припинилася й очікували особливого розпорядження генерала Фрайтаґа із Зальцбургґу. В Зальцбургґу нічого про цей наказ не знали. Але після перевірки з головною квартирою Гімлера його підтвердили. Дивізія дуже обережно ставилася до всіх наказів, особливо тих, що надходили від влади СС, бо вони дуже часто й радо користувалися так званими «наказами фюрера» або «наказами райхсфюрера». Очевидно, що до наказу про здачу зброї треба було ставитися з найбільшою обережністю. Все ж таки Дивізія мусила тоді зупинити успішну дію проти партизанів і приступити до приготувань здачі зброї та придбання засобів для її відтранспортування. Начальник штабу командного пункту Гімлера в Зальцбургґу мав тим часом попросити самого Гімлера про скасування наказу¹.

¹ Найправдоподібніше, що наказ про роззброєння Дивізії було видано на особисте розпорядження Гітлера після обговорення ситуації на конференції в його квартирі у Берліні 23–24 березня 1945 року. На ній Гітлер довідався про

Командування Дивізії намагалося всіма засобами виграти час. Воно робило все можливе для зволікання виконання наказу. Однак при тому воно не думало про якийсь саботаж чи навіть відмову виконання наказу. Воно бажало домогтися скасування наказу, який було видано на основі неправильних даних про становище в Австрії, а поспішне виконання його могло призвести до трагічних наслідків. Дивізія все ж таки сильна бойова одиниця, готова до боїв на фронті, що віддалений тільки на 40 кілометрів від її посади. Через фронтове становище зброя і спорядження Дивізії і так не досягнуть свого місця призначення, а сама вона залишиться на партизанському терені, здана на ласку долі. Командування Дивізії також відчувало обов'язок обстоювати інтереси українського вояцтва та оберігати його перед суворими заходами у такому скрутному становищі.

На натиск головного квартирмейстра групи армій «Південь» Дивізія підкреслювала, що вона зброю здасть, але за умови, коли на станції будуть стояти потрібні вагони для її вантаження. На зброю і спорядження потрібно 38 потягів, а досі немає жодного. Щойно тоді головний квартирмейстер побачив справжню картину

існування Української Дивізії і сказав:

— Ніхто не знає, що навколо робиться. На моє здивування, я щойно почув, що несподівано з'явилася українська СС-дивізія. Я абсолютно нічого не знав про цю українську СС-дивізію. Або ця частина є надійна, або ні. Тепер я навіть не можу створювати нові формації в Німеччині через брак озброєння. Тому це ідіотизм давати озброєння українській дивізії, яка не є зовсім надійною. Я радше волів би забрати в неї зброю і створити нову німецьку дивізію. Я припускаю, що вона є першокласно озброєна, правдоподібно значно краще, ніж німецькі дивізії, які ми тепер творимо. [...]

— Якщо вона складена з австрійських рутенців (Ruthenians), нічого не можна зробити, як тільки забрати у них зброю. Австрійські рутенці були пацифістами. Вони були вівцями, не вовками. Вони були нещасливі навіть в австрійській армії. Вся ця справа — це помилка. [...]

— Я не хочу твердити, що з цих чужинців нічого не можна зробити. Справді, з них щось можна зробити. Але на це потрібен час. Якщо б мати їх впродовж шістьох чи десятих років та мати контроль над їхньою батьківщиною, як це мала стара монархія, очевидно, вони стали б добрими вояками. Але якщо їх взяти в час, коли їхня батьківщина є десь там далеко, — за що вони мають воювати? [...]

— Завтра вранці я мушу найперше поговорити з райхсфюрером (Гімлером). Він і так перебуває тепер у Берліні. Треба по-фаховому встановити, що можна докладно очікувати від такої формації. Якщо від неї не можна нічого сподіватися, тоді вона не має сенсу. Такі формації — це розкіш, якої ми не можемо собі дозволити. — *Hitler's Lagebesprechungen. Abendslage vom 23. März 1945 in Berlin (Führerwohnung)*. Подано за George H. Stein. *Hitler's Elite Guard at War 1939–1945 the Waffen SS*; Cornell University Press — Ithaca, N.Y. (ст. 185–7).

речей і пообіцяв, що він цей наказ ще раз намагатиметься обговорити у головній квартирі сухопутних військ. Досі він думав, що тут ішлося тільки про один транспорт зброї.

Дивізія негайно повідомила телеграфом про свої застереження — у дуже виразній формі — все відповідне начальство, включно з Гімлером. Адже Дивізію можна виставити на неминучу загибель. Часткові виправдання, що це лише тимчасова задача зброї і що подібні заходи зроблено в усіх чужонаціональних частинах, не відповідали правді.

За кілька днів із групи армій «Південь» прибула до Дивізії спеціальна команда для проведення роззброєння. На її вимогу Дивізія була змушена здати частину ручної зброї. Українці, як і німці, з жахом вислухали такі розпорядження, але врешті мовчки, зі сльозами на очах у деяких вояків, здали свої рушниці й кулемети.

Тим часом становище на фронті загострилося. Большевики наближалися щоразу ближче під Марібор. В тилах не було жодних резервів, і якщо Червона армія прорве фронт на цьому відтинку, вона займе важливі комунікаційні та постачальні магістралі Грац — Марібор і таким чином припинить постачання на південь і південний схід. Цього не можна було допустити. Тому командування Дивізії самовільно зробило деякі заходи для оборони Марібору. Дивізія стягнула свої полки ближче Марібору з наміром розбудувати оборонні позиції по обох боках міста, у загальному напрямі на схід, які у разі потреби можна було б посунути ще далі на схід. Із зближенням кризи артилерія і винищувально-протитанкові відділи зайняли позиції в Марібору. Курінь саперів розбудовував позиції в місті. Командир піхотного полку, який творив мостовий причілок перед Марібором, став комендантом Марібору, бо діючий комендант не підходив на пост бойового командира.

Самостійні заходи Дивізії принесли заспокоєння в районі Марібору. Про них вона повідомила 2-гу та 6-ту армії, які тримали фронт. Очевидно, з погляду тактичної доцільності, коли Дивізія справді мала би боронити Марібор, позиції її неправильно розміщені, їх треба було б висунути далі на схід. Але Дивізія мала здавати зброю і змушена була знаходитися поблизу залізничної станції. Проте вона могла вирушити на нові позиції на схід упродовж дуже короткого часу. Поки що два піхотні полки вкопалися біля Марібору, а 31-й полк ще перебував у південному відтинку району Дивізії. Тому що Дивізія ще далі перебувала у стадії переформування, вона підпорядковувалася безпосередньо команді тилу.

А щодо наказу про здачу зброї, то до Дивізії з великим поспіхом прийшов цілий ряд додаткових наказів від таких командувань:

1. Райхсфюрер СС.

2. Польовий командний пункт райхсфюрера СС.
3. Головне командування сухопутних військ (Оперативний відділ).
4. Головне командування сухопутних військ (Генеральний квартирмайстер).
5. Група армій «Південь».
6. Група армій «Південний схід».
7. Команда XVIII військової округи.
8. Головне командування 2-ої армії.
9. Головне командування 6-ої армії.

У цій метушні окремі накази суперечили один одному. Деякі вищі військові командування вимагали перебрання зброї та спорядження для себе. Було видно спекулятивні розпорядження деяких командувань, і зовсім не було сумніву про заплутаність усієї справи. А втім, тепер Дивізії дозволялося залишити у себе 20 % ручної зброї та 20 % спорядження. На зауваження, що 20 % спорядження у різницькій і пекарській сотнях не вистачить для заготівлі м'яса і хліба, вище командування коротко вирішило, що Дивізія має здати все устаткування. А ніхто не подумав, як саме можна прохарчувати 20 000 вояків Дивізії. Командування Дивізії навіть не думало виконувати такий безглуздий наказ. Воно відповідало за долю українців у Дивізії й від цього обов'язку ніхто його не звільнив.

Скупчення частин Дивізії навколо Марібору та розбудова оборонних позицій тривала. Ці самостійні оборонні заходи вітають 2-га та 6-та армії. Курінь фюзилерів перекинено до міста Шпільфельд, де він мав завдання боронити перехід річки Муру. Штаб Дивізії тримав постійний зв'язок зі своїми командирами частин на випадок несподіваного введення Дивізії в бої. Командири полків, своєю чергою, інформували про зміну становища всіх своїх старшин. Курінь саперів зайнятий розбудовою різних застав.

Опір проти здачі зброї тривав. Дивізія вимагала, щоб найвищі чинники вирішили цю справу. Через загрозливе становище на фронті вона повернула здану ручну зброю воякам, які прийняли її з великим задоволенням. Перебуваючи на оборонних позиціях, командування Дивізії вважало, що таке розпорядження було не тільки доцільне, але й також необхідне.

Якраз у той час несподівано до Дивізії заїхали Вехтер, колишній губернатор Галичини, та полковник Бізанц, керівник Військової Управи. Вони приїхали пізно ввечері, але Фрайтаґ не волів особливо улаштувати їх у своєму штабі й обговорити з ними всі подробиці ситуації, в якій опинилася Дивізія. Однак під тиском начальника штабу він на це погодився. Ця подія трапилася

26 березня 1945 року. Вехтер і Бізанц були ознайомлені із фронтовим становищем, але нічого не знали про роззброєння Дивізії. Як виявилось, після втрати Галичини Вехтера приділено на спеціальний пост у головному управлінні СС із завданням опікуватися над усіма чужонаціональними частинами. Отже, саме у відповідний час прибула до Дивізії людина, яка мала всі дані обстоювати її інтереси.

Вехтер негайно почав діяти. Він зв'язався з усіма вищими інстанціями, включно з Гімлером. Він переконував гауляйтера Уіберрайтера, що це буде в інтересі його області, яка під загрозою, домогтися скасування наказу, а Уіберрайтер мав безпосередній зв'язок з Гітлером. Проте все було даремно. Однак Дивізія не зда-ла зброї, бо для перевезення було лише кілька вагонів, а сильне бомбардування станції в Маріборі затримало залізничний рух на кілька днів.

Вехтер поїхав найближчого дня до головнокомандувача групи армій «Південь», генерал-полковника А. Лера (Alexander Löhr), щоб з'ясувати справу. Вехтер твердив, якщо Дивізія мала бути знищена без зброї, тоді її доцільніше буде ввести у фронтові бої, до яких вона цілком готова. Вехтера супроводив 1-й старшина для доручень як фаховий дорадник. Через великий обсяг роботи у штабі, Фрайтаґ не погодився, щоб із Вехтером їхав начальник відділу Ia, хоч про це його просили Вехтер і сам начальник відділу.

У штабах усіх частин Дивізії, не говорячи вже про дивізійний штаб, день і ніч тривала жвава діяльність. У зв'язку із загостренням фронтового становища, накази, розпорядження, запити про здачу зброї та оборонні позиції чергувалися у швидкому темпі.

Тим часом Дивізія просувала свої оборонні позиції далі на схід і північ до річки Муру, щоб бути поблизу фронту 2-ої та 6-ої армій. У розвідувальних діях ворог відкрив найбільш вразливе місце стику обох армій і, спритно використовуючи його, прорвався через фронтову лінію. Дивізія не могла посунутися далі на схід самовільно, але вона зайняла такі позиції, з яких легко було розпочати дії для замкнення прориву. Командири всіх підрозділів одержали накази розпочати розвідувальні дії, особливо про шляхи підходу до району Гляйхенберґу та Фельдбаху, в якому виникла фронтова прогалина. Вехтер повернувся зі штабу групи армій з доброю звісткою, що головнокомандувач пообіцяв поклопотатися про введення Дивізії у фронтові бої. Впродовж цього короткого часу Дивізія провела здачу деякої кількості ручної зброї, яку згодом знову було повернено воякам.

На початку квітня 1945 року біля штабу дивізійного постачання впав підбитий ворожими літаками німецький літак «Фізелер

Шторх». У ньому летів генерал авіації, який вцілів і, як виявилось, мав справу до штабу Дивізії. Від вищого командування він одержав доручення перебрати зброю та спорядження Дивізії і створити нову парашутну дивізію ч. 10. Під своєю командою він мав близько 1 000 вояків, які, однак, не мали піхотинського вишколу. Тому він мав уповноваження підпорядкувати собі дивізійний персонал, і в такому разі Дивізія не мала б здавати зброї. Для командування Дивізії це була нова загадка. Вище командування уповноважило якогось генерала авіації з 1 000 вояків літунства сформувати парашутну дивізію, яка буде озброєна зброєю і спорядженням Дивізії. Наступного дня надійшло телеграфне повідомлення з команди XVIII військової округи із Зальцбурґу, із якою Дивізія нічого не мала, щоб негайно прийняла назву 10-ї парашутно-винищувальної дивізії. При найкращій волі, командування Дивізії не було в стані розібратися у таких розпорядженнях. Важко повірити, щоб такий безглуздий наказ видало вище командування. Однак для Дивізії — це певний знак, що вона мусить затримати зброю, здану зброю знову видати воякам і наготові чекати на ворога, що наступає. Командування Дивізії також не думало перетворюватися у парашутну дивізію, а спокійно очікувало з'ясування ситуації¹.

Врешті протести Дивізії та заходи Вехтера уваінчалися успіхом. 28 березня 1945 року ввечері з польового командного пункту із Зальцбурґу прийшов наказ не здавати зброї, а чекати на дальші розпорядження.

Тим часом Дивізія розбудувала позиції вздовж ріки Муру. Бракувало ще 31-го полку, який поспішав до Дивізії з району Коніце у форсованому марші. Через те, що Дивізія вживала всіх оборонних заходів самовільно, без наказу вищого командування, вона не одержувала поповнень пального й аmunіції. Попри деяку допомогу з боку крайсфюрера штірського «Гайматсбунду», дивізійні запаси вичерпалися. Обози були порожні, а на поповнення не можна було розраховувати, бо Дивізія ще не була підпорядкована жодній армії. Щоб якось врятувати ситуацію, Дивізія отримала доручення зупиняти німецькі, а особливо угорські частини, які втікали з фронту, і від них реkvізувати для себе пальне та аmunіцію. Але таке розпорядження не легко було виконати. Всі шляхи з фронту заповнили частини, які відступали. Дисципліна у них по-

¹ Клітманн також згадує про роззброєння Дивізії: «Коло 30 березня 1945 року Дивізія змушена була віддати велику частину своєї зброї, щоби нею озброїти з Італії відступаючі німецькі парашутні з'єднання. 3–4 квітня 1945 р. «наказом фюрера» було вирішено, що 14. Waffen-Grenadier-Div. der SS має стати основою для 10-ї парашутної дивізії (10. Fallschirmjäger-Div.)» — Kurt Georg Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (ст. 195).

гана, а ставлення до Дивізії — вороже. Деяким частинам Дивізії вдалося реквізувати пального та боєприпасів, але врешті треба було перейти від реквізиції до купівлі боєприпасів у частин від відступаючих що відступали. Реквізиції могли робити лише в особливих випадках, окремо для цього вибрані старшини. З угорських частин, які відступали, вдалося також сформувати один дивізіон артилерії, який підпорядковано Дивізії. У пізніших боях Дивізії він добре виконував свої завдання, але за наказом вищого командування його із Дивізії забрали.

Розділ одинадцятий

ОСТАННІ ФРОНТОВІ БОЇ

Нарешті закінчився нервозний стан непевності, що загрожував Дивізії роззброєнням чи переформуванням її у парашутну дивізію. 30 березня 1945 року начальник відділу Іа за дорученням генерала Фрайтаґа поїхав до начальника штабу 2-ї танкової армії, якого ознайомив зі станом Дивізії, її готовістю до боїв та прохав про підпорядкування її 2-й армії. Начальник штабу армії схвалив усі дотеперішні заходи Дивізії та негайно підтримав пропозицію на включення її до 2-ї армії. Його армія давно вже не мала такої чисельно сильної і добре озброєної частини, як Українська Дивізія. Він повідомив, що при прийнятті пропозиції Дивізія отримає завдання закрити прорив фронту між 2-ю і 6-ю арміями в районі Гляйхенберґу (Gleichenberg) та Фельдбаху (Feldbach). З великим полегшенням начальник відділу Іа повернувся до свого командного пункту. Ситуація прояснилася, і доля українців не була цілком безнадійною.

Наказом групи армій «Південь» від 31 березня 1945 року Українську Дивізію підпорядковано 2-й армії. Згідно з цим наказом, Дивізія мала розпочати 1 квітня 1945 року наступ з метою закриття прориву. 2-га армія підпорядкувала Дивізію 1-му кавалерійському корпусові.

Таким чином, Дивізія уникла небезпеки ліквідації; її введено у фронтові бої, у яких вона зможе відзначитися. Дивізія не звертала уваги на накази, які все ще надходили, у справі роззброєння чи

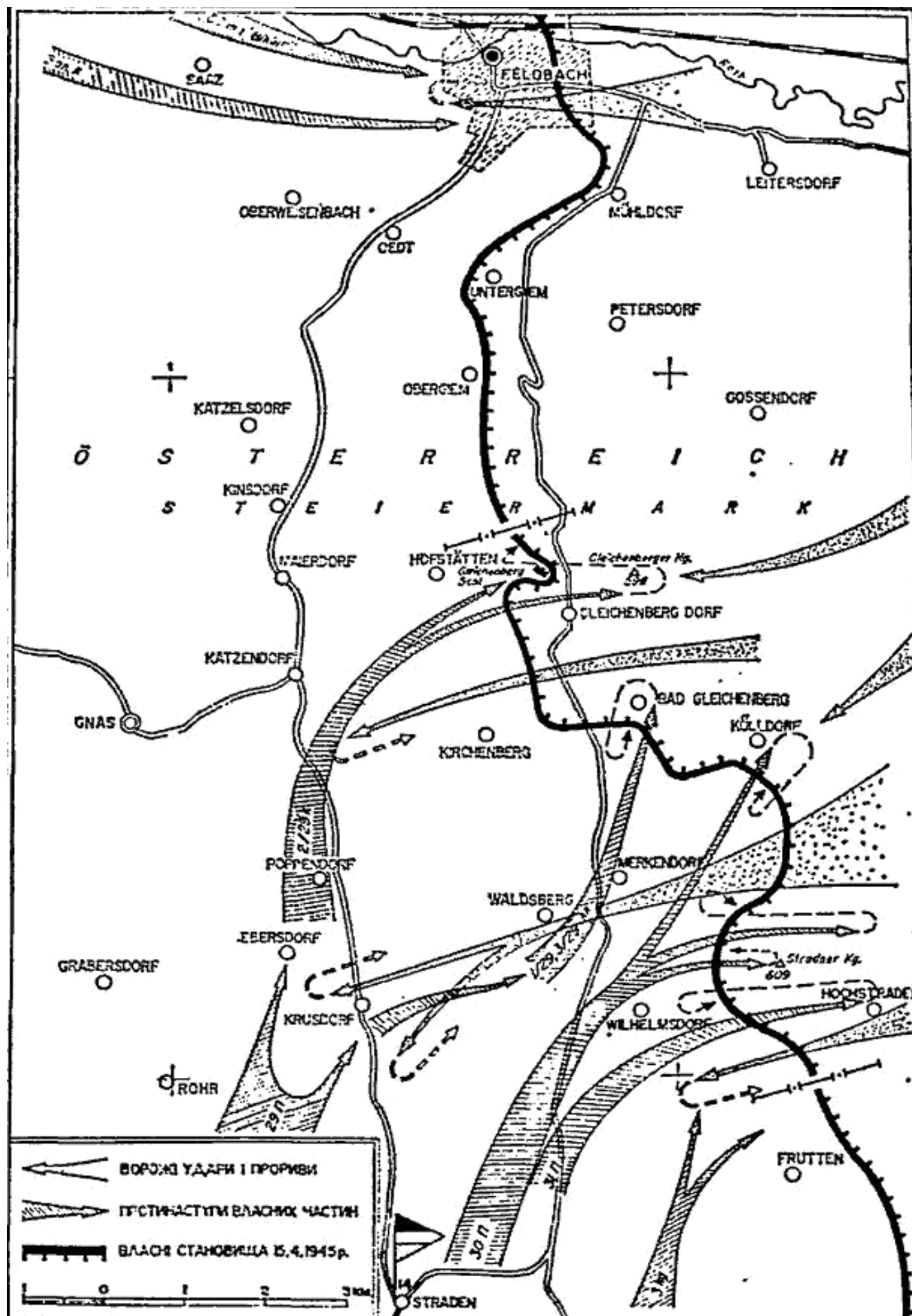
переформування її на парашутну дивізію. Їх Дивізія пересилала до вищого командування, щоб воно із ними справлялося. Генерал авіації, який постійно домагався зброї, отримав дещо із запасів Дивізії і відїхав задоволений. Очевидно, Дивізія відкинула його пропозицію перетворитися у парашутну дивізію. Багато клопотів, хвилювань, даремної праці закінчилося. Командування Дивізії задоволене, бо завдяки тверезому мисленню та спокійній настанові йому вдалося уникнути передчасного й безславного кінця Дивізії.

У той час до оперативного відділу штабу Дивізії прибув із польового командного пункту райхсфюрера Гімmlера один фюрер військ СС. Він був в штабі 10 днів із завданням підшукати відповідного старшину на зв'язкового для свого командного пункту. Судячи з його поведінки, він ще мав додаткове завдання, якого, однак, не виявив. У начальника відділу Іа склалося враження, що цей старшина прибув, щоб перевірити його настрої і роботу, бо він був єдиним старшиною з вермахту в усьому штабі Дивізії.

У наступі для закриття фронтового прориву Гляйхенберг — Фельдбах брали участь два полки (29-й і 30-й), кожен підсилений дивізіоном легкої артилерії. 31-й полк було підтягнуто як резерв. Курінь саперів був ще зайнятий укріпленням Марібору, а курінь фюзилерів знаходився в районі Радкерсбург (Radkersburg) і був підпорядкований 23-й танковій дивізії. На лівому крилі наступу йшов польово-запасний курінь, з границею ліворуч вздовж шляху Гляйсдорф — Фельдбах. Праворуч наступали частини 3-ї кавалерійської дивізії, а ліворуч — зведені рештки розбитої СС-танкової дивізії «Вікінг» (5. SS-Panzer-Division «Wiking»). Запасний полк залишився на своєму місці постою в районі Дойч-Лянсберг (Deutsch-Landsberg) і мав за завдання поборювати партизанські загони (див. схему ч. 14).

Наступ почався 1 квітня 1945 року о 6.30 ранку і відразу ж було досягнуто добрих результатів. Частини окрилені тому, що їм було залишено зброю, виказали велику бойову готовість і рішучість. На всій лінії наступ просувався вперед, всюди ламаючи слабкий опір ворога. Вже незабаром Дивізія зайняла висоту і село Штраден (Straden). Штаб Дивізії перенісся з Санкт Петера (St. Peter) до Гнасу (Gnas), а далі до Штрадену, звідки добре проглядалося поле бою. Після завятих боїв Дивізія здобула панівні висоти «Штраднер Коґель» (Stradner Kogel) і «Гляйхенберґер Коґель» (Gleichenberger Kogel) разом із замком Гляйхенберг. Важкі і тривалі бої велися за село Гляйхенберг. На короткий час виникла критична ситуація на відтинку 29-го полку, якого ворог відкинув назад, але негайно проведений наступ при підтримці легкої та важкої артилерії здобув втрачений терен.

Таким чином, Українська Дивізія закрила фронтовий прорив

14. Введення Дивізії у фронтові бої в районі Фельдбах-Гляйхенберг

поміж двома арміями й виконала своє завдання. Завдяки введенню Дивізії в дію, 1-й кавалерійський корпус міг вивести свою 3-тю кавалерійську дивізію із фронтової лінії і залишити її в резерві. Всі частини Дивізії, що брали участь у цьому наступі, включно з польово-запасним куrenom, виконали належно своє завдання. Щоправда, на цьому відтинку фронту ворог не чинив сильного опору, проте втрати тих й тих були великі. У бої не втручалися — з обох боків — ні танки, ні літаки. Успіх Дивізії у перших боях підніс духом та зміцнив у неї самовпевненість. Українці наступали в бою вперто й добре.

Але відразу ж після успішного наступу прийшло значно важче завдання — утримати здобутий терен. Це завдання гостро відчула Дивізія. Від самого початку було зрозуміло, що ворог старатиметься відібрати втрачений терен. І справді, большевики негайно почали протинаступи, які, однак, вдалося відбити. Тоді почалася планова підготовка ворога до наступу на панівні висоти «Гляйхенберґер Коґель» і «Штраднер Коґель», супроводжувана сильним артилерійським бомбардуванням. Перші наступи вдалося відбити, а поодинокі вломи замкнути у протинаступах. При тому виявилось, що український вояк, порівняно з німецьким, дуже вразливий на сильний вогонь і його легко витіснити з оборонних позицій. Зате у протинаступах він виявляв свою перевагу й майже завжди здобував утрачений терен. На таких якостях українського вояка командування Дивізії планувало свої оборонні дії. Воно слабо обсаджувало позиції першої лінії, проте тримало великі резерви поблизу фронту. Така тактика також заощаджувала великі втрати від сильного ворожого вогню. Очевидно, що застосування такої тактики вимагало частин з великою кількістю вояків, а Дивізія була чисельно сильна.

Тим часом наступи ворога посилилися. Артилерійська підготовка посилилася. Під сильним натиском виникли прориви крізь фронт на відтинку Дивізії. Дивізія не мала сили прочистити прориви власними частинами. В дію, залишену в резерві, ввели 3-тю кавалерійську дивізію. Під час однієї такої критичної ситуації на командному пункті Дивізії перебував командуючий генерал 1-го кавалерійського корпусу. Невтішні повідомлення, які надходили із фронтової лінії, так вплинули на Фрайтаґа, що він так само, як у критичний момент під Бродами, заявив командуючому генералові, що відмовляється від командування Дивізією і відповідальності за її подальшу долю. Командуючий генерал не взяв до уваги відставки Фрайтаґа і наказав йому залишитися на своєму посту. За кілька годин ситуація на фронті поліпшилася, і ворожі прориви було очищено без особливих труднощів.

За кілька днів ворог знову прорвався на відтинку одного полку, але становище вже не було таким складним. Проте Фрайтаґ покликав до себе Макарушку і різко скаржився на українців. Цього разу Макарушка, у відповідь на закиди Фрайтаґа, перейшов у протинаступ і пропонував командирові Дивізії дати доручення Військовій Управі негайно ліквідувати Дивізію. Крім цього, Макарушка сумнівався у правдивості повідомлень щодо сили боєздатних вояків у Дивізії. Він просив дозволу на перевірку стану частин на місцях. При перевірці він зустрів деякі відділи, що перебували в русі, і тому вони зголосили лише половину свого справжнього стану. З такими відомостями він повернувся до Фрайтаґа, який тоді відкидав дальший тиск Макарушки ліквідувати Дивізію.

Висоти «Штраднер» і «Гляйхенберґер» кілька разів переходили з рук у руки. Також 3-тя кавалерійська дивізія була змушена кілька разів відсуватися назад. Бої за здобуття цих двох висот коштували обом сторонам багатьох втрат, однак більших втрати зазнала німецька сторона, бо ворог переважав чисельно в 4–5 разів. Особливо його артилерійський обстріл був дуже сильним. У його розпорядженні були також танки, проте літаків не було видно. По німецькому боці не було ні танків, ні літаків. До того ж, бракувало амуніції для артилерії та важкої піхотної зброї.

Також на південному відтинку корпусу в районі Радкерсбургґу розгорнулися важкі оборонні бої, у яких брав участь курінь фюзилерів Дивізії в складі 23-ї танкової дивізії. У цих боях він відзначився, що підкреслив командир цієї дивізії.

Ще раз виявилось, що у випадку українського вояка найважливішу роль відіграють командири: там, де вправний і здібний командир, який уміє завоювати собі авторитет серед вояцтва, там український вояк виявляє найкращі бойові досягнення у витривалості та рішучість у наступі.

Внаслідок постійної зміни у фронтовому становищі, були потрібні деякі перегрупування, які перемістили Дивізію на ліве крило корпусу. У ході боїв чималих втрат зазнав 29-й полк, який відзначився при захопленні Гляйхенберґу, та 30-й полк. Обидва полки треба було витягнути з передової лінії для відпочинку та поповнення. Поповнення прибуло з польово-запасного куреня, але все ж таки кожен полк треба було зменшити з трьох до двох бойових куренів. Гірша справа була з вибулими командирами. В боях загинули два курінні командири — Кухта (Kuchta) і Подлеш (Podlesch), а кілька інших поранено. Крім того, командири 29-го і 31-го полків Дєрн (Deern) і Панієр (Pannier) змушені були відійти до дивізійного шпиталю у Фелькермаркті. Замінити двох полкових командирів було нелегко, але після відправлення їх обох до шпиталю, треба

було з тим погодитися. Призначені на місце вибулих нові полкові командири (Вільднер і Віттенмаєр) повністю виконали свої завдання і досягли добрих успіхів зі своїми полками.

Після втрати висот «Гляйхенбергер Коґель» і «Штраднер Коґель», їх не намагалися відбивати, щоб уникнути зайвих втрат. Загалом здобуття цих двох висот не мало жодного значення. Зате було втримано розміщений на горбі замок Гляйхенберґ, що розривав ворожу лінію і становив головний пункт опору в оборонній лінії Дивізії.

Врешті фронт стабілізувався і Дивізія отримала свій докладно визначений оборонний відтинок, який на правому крилі включав замок і село Гляйхенберґ, а на лівому доходив до Фельдбаху (не включаючи міста). Головним оборонним пунктом Дивізії був замок Гляйхенберґ, розміщений на горі, підніжжя якої вкривав густий ліс. Цей відтинок Дивізія успішно обороняла впродовж усіх боїв. Вона розмістилася на своєму відтинку так, що всі три полки стояли поруч, з чималим резервом позаду. Резерв Дивізії становив курінь фюзилерів та курінь саперів. До резерви можна було залічувати також польово-запасний курінь, який був розміщений поблизу дивізійного штабу. Таким чином, поступово заводиться порядок на відтинку Дивізії, та розчленовується його вглиб. Докладно був опрацьований вогневий план з узгодженням обширу дії всієї важкої зброї. Сусідом праворуч була спершу 3-тя, а згодом 4-та кавалерійська дивізія, а ліворуч — СС-танкова дивізія «Вікінґ». Курінь саперів розбудував оборонні позиції вглиб і забезпечив їх численними мінними полями і різного роду заставами. Згідно із центральним планом, поживавлено роботу всіх частин над розбудовою оборонних позицій, різних застав, а далі — другої та третьої ліній оборони. Попри те, всі населені пункти готувалися до кільцевої оборони, а дивізійні відділи постачання також реорганізувалися і залучилися до оборонних робіт.

Українська Дивізія успішно обороняла призначений їй відтинок фронту. Всі ворожі наступи, що все далі слабшали, були відбиті, тут і там посталі проломи були прочищені у протинаступах. Усі частини зжилися з фронтовими обставинами і спокійно вичікували дальшого розвитку подій. Щоночі ночі у передпілля виходили розвідувальні групи, щоб розвідати ворожі позиції і привести полонених. Штурмові групи нищили висунені вперед ворожі пункти опору, захоплювали зброю і амуніцію чи приводили полонених. У такі дії вояки йшли радо і з бойовим запалом. На своєму відтинку штаб Дивізії мав чітку картину ворожих дій.

Навпроти Української Дивізії були розташовані частини так званого 3-го Українського фронту. Одні навпроти одних стояли

східні й західні українці. Співвідношення сил було приблизно 3:1 на користь ворога, але співвідношення важкої зброї та артилерії були ще гірші для нас. Танки й літаки не вступали в бої. На боці большевиків було багато українців. Цю обставину намагалися використати пропагандивно обидві сторони. У жвавій пропаганді большевики використовували гучномовці, «летючки» і перешіптування для того, щоб до них переходили українські вояки Української Дивізії. Деякі сотні піддавалися впливам цієї пропаганди і з них перейшли вночі до ворога кілька роїв. У протизаходах командування Дивізії часто змінювало частини на фронті резервами або пересувало їх з одного відтинку на інші, щоб у такий спосіб перешкодити воякам у докладному ознайомленні з місцевістю. За весь час оборонних боїв аж до дня капітуляції в Дивізії було зафіксовано 98 випадків переходу до ворога. Це незначне число, якщо взяти до уваги велику кількість вояків у Дивізії, критичні моменти загального розкладу та дезертирство і в німецьких дивізіях корпусу.

Після введення Дивізії у фронтові бої Вехтер від'їхав з Дивізії, щоб відвідати козаці частини та головнокомандувача німецьких військ в Італії генерал-полковника Гайнріха фон Фітtingгоффа (Heinrich Freiherr von Vittinghoff). Бізанц знову поїхав до запасного полку в Фелькермаркті.

Ще перед своїм від'їздом Вехтер натякав на можливість капітуляції. Він, що був відповідальний за всі чужонаціональні частини в німецькій армії — козацький корпус, Українську Дивізію і східно-турецькі частини, — планував стягнути їх усіх до Північної Італії через Тольмеццо і там передати західнім державам. Ба більше, Вехтер ще планував приєднати Українську Дивізію до польської армії генерала В. Андерса, виходячи з того, що українці в Дивізії — це з юридичного погляду колишні громадяни Польщі. Тому він вважав за доцільне відновити давнішу назву Дивізії «Галицька ч. I», щоб підкреслити її територіальне походження. На його думку, Дивізію потрібно було вдосталь забезпечитися харчами, особливо живою худобою, бо треба буде переходити Альпи. Для цього плану дуже підходило розташування запасного полку в Фелькермаркті, через який вона мала б переходити до Італії, а в ньому можна б поповнити харчами і худобою. У всякому разі Дивізія не сміє потрапити до руки большевиків, а повинна перейти до англійців або американців. Ці справи Вехтер хотів обговорити з головнокомандувачем німецьких військ в Італії. Перед виїздом Вехтер ще попередив про прибуття до Дивізії генерала Павла Шандрука, голови Українського Національного Комітету і головнокомандувача всіх українських частин¹.

¹ Наприкінці 1944 року німці запропонували українцям створити Україн-

Десь у середині квітня 1945 року з повітряних збройних сил прибуло до Дивізії 2 500 вояків, які не мали жодного піхотного вишколу. В цій групі було близько 70 старшин — від хорунжого до сотника, — а решта були переважно підстаршини, в рангах старшого десятника й бунчужного. Це були техніки обслуговування летовищ та деякі літуни, які в цю останню стадію війни вже тривалий час не мали жодного застосування і врешті були передані в

ський Національний Комітет як представника українського народу. Проте вони наполягали, щоб УНК був складовою російського «Комітета Освобождения Народов России», який очолював російський совєтський генерал Андрей Власов і був командувачем так званої Російської Визвольної Армії, від чого українці категорично відмовилися. Тому лише 12 березня 1945 року Альфред Розенберг, райхсміністер східних земель, підтвердив рішення німецького уряду щодо створення Українського Комітету «як єдиного представника українського народу». У тій декларації він також обстоював думку, «щоб українські військові частини зібрати разом в українську визвольну армію». Головою Українського Комітету (УНК), на пропозицію президента УНР А. Лівицького та інших провідних українських діячів, став генерал Павло Шандрук (заступниками — професор В. Кубійович і адвокат Олександр Семененко), якого президія УНК призначила 17 березня 1945 року командувачем Української Національної Армії. Президія УНК видала свою декларацію до громадянства (див. додаток ч. 5), а генерал Шандрук видав окрему відозву до українських вояків.

Генерал Шандрук вважав своїм найпершим обов'язком перевести 14-ту ґренадирську дивізію військ СС (українську ч. 1) в Українську Національну Армію. Він також вживав заходи для створення 2-ї української дивізії, командиром якої призначив полковника Петра Дяченка. Вже 28 березня відбулася присяга близько 1 900 її вояків в Німеку під Берліном.

До Української Дивізії генерал Шандрук прибув разом з д-ром Фріцом Арльтом, референтом східних справ у головному управлінні СС, 17 квітня до запасного полку у Фелькермаркті, а 19 квітня — до штабу Дивізії на фронті.

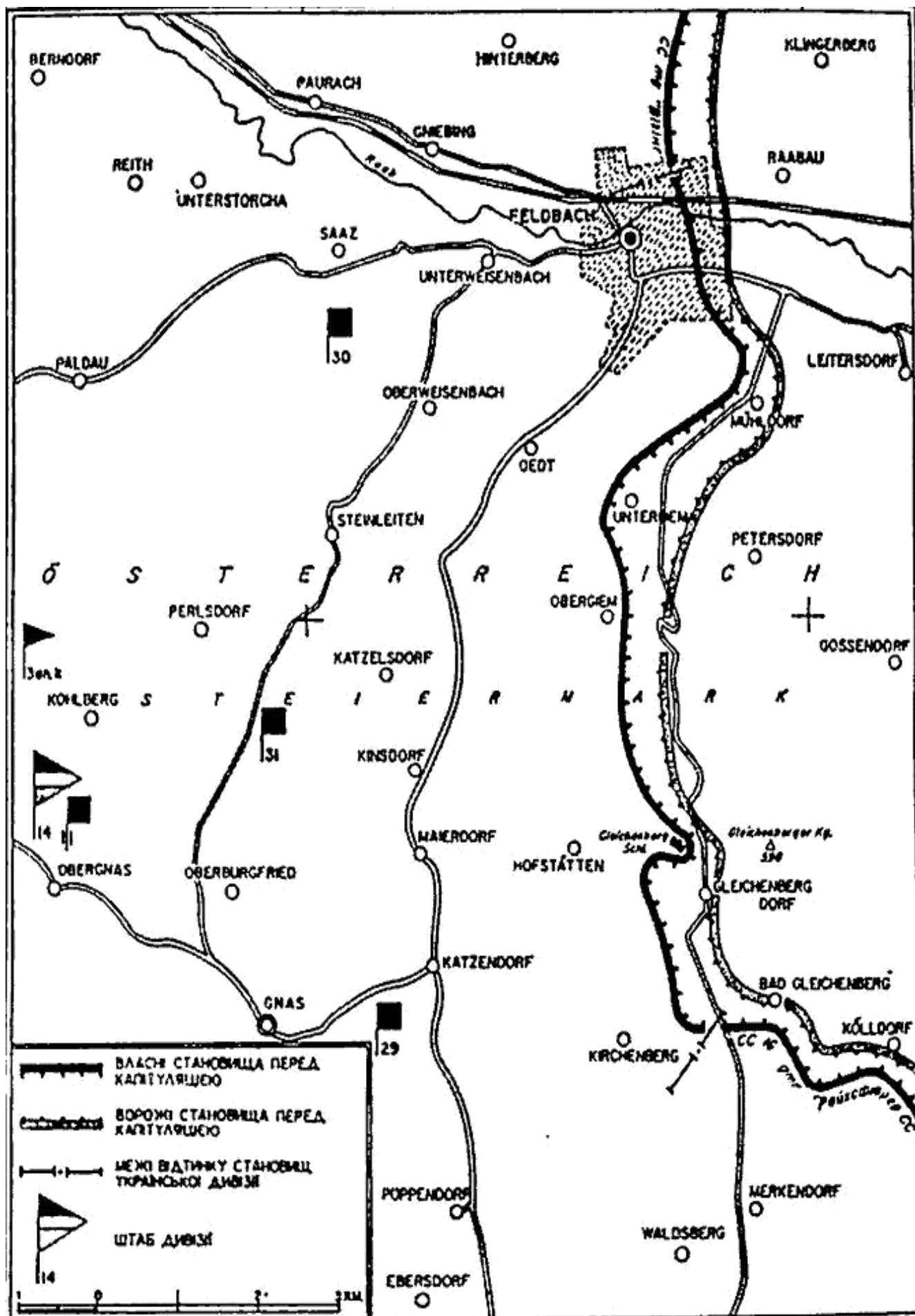
Попереджений д-ром Вехтером та д-ром Арльтом, командир Дивізії генерал Фрайтаґ зустрів генерала як свого начальника та прийняв і виконав формально його розпорядження щодо зміни назви Дивізії на «1-шу Українську Дивізію». Під час перебування в Дивізії генерал Шандрук упеше провів присягу вояків Дивізії «на вірність Українському Народові й Українській Державі», яку в його присутності здійснив о. М. Левенець. При настоюванні генерала Шандрука та підтримці Вехтера і Арльта, генерал Фрайтаґ видав 27 квітня розпорядження, в якому говорилося, що «на випадок офіційної капітуляції Німеччини... коли Східній фронт буде передано більшовикам, Дивізія негайно пробивається якнайшвидше в тил до англо-американців».

За два дні перед капітуляцією за доручення генерала Шандрука сотник Макарушка разом з д-ром Арльтом, який добре говорив по-англійськи, виїхав назустріч англійцям і передав їм листа від генерала Шандрука у справі переходу Дивізії до західних альянтів.

Pavlo Shandruk. *Arms of Valor*. Translated by Roman Olesnicki. Robert Speller & Sons Publisher, New York, 1959. П. Шандрук. *Спомини про Дивізію «Галичина»*. «Вісті», червень 1963, ч. 110, Мюнхен. К. Паньківський. Від Комітету до Державного Центру. «Життя і мислі», Нью-Йорк — Торонто, 1968.

розпорядження фронтових частин. Очевидно, що тепер важко було цих вояків будь-як використати, бо вони не мали ані піхотного вишколу, ані бойового досвіду. Раніше Фрайтаґ був би радий з такого зміцнення німецьким елементом, а тепер вони прийшли надто пізно і стали радше зайвим тягарем, ніж допомогою. До того ж, вони ще не мали зброї. Дивізія мала обмаль зброї для своїх вояків, а в запасному полку бракувало зброї. Та для Фрайтаґа кожен німецький вояк був добрий вояк, і він за всяку ціну хотів їх затримати у Дивізії. Щоб їх включити до Дивізії, треба було б спершу відібрати зброю у 2 500 українців, загартованих у боях, і відправити їх до робочих батальйонів. На їхнє місце, особливо на пости ройових і чотових, прийшли б у боях незагартовані, невишколені вояки, але німці. Очевидно, таке вирішення справи в останній стадії війни дуже принизило б українців. Після довгих нарад Фрайтаґ врешті залишив цей план і вирішив, що всі новоприбулі вояки мусять спершу пройти піхотне бойове навчання. А через те, що недавно поповнений польово-запасний курінь міг прийняти на навчання тільки 1 200 вояків, решту було розподілено між іншими частинами Дивізії на навчання. Деяку частину, переважно радистів, телефоністів та інших техніків, відразу було включено до відповідних відділів Дивізії. Що мало б статися з іншими вояками після 3–4 тижнів бойового навчання, ніхто не знав. Усе залежало від дальшого перебігу подій. Також командири окремих полків не були одностайні щодо включення цих вояків до їхніх частин. Командир 29-го полку відразу відкинув пропозицію включення цих вояків до його частини. Подібну думку обстоював начальник оперативного відділу. Зате командир 30-го полку був іншої думки. Він бажав якнайшвидшого й найчисленнішого включення цих вояків до його частини. Його бажання було задоволене як експеримент, і в такий спосіб створено третій курінь у 30-му полку. Два інші полки вже перед тим одержали поповнення і створили треті курені. Варто ще згадати і про інший план Фрайтаґа. Він хотів через перегрупування створити у кожному полку один повністю німецький курінь, але через незвичайні організаційні труднощі (адже всі частини перебували на першій лінії фронту) цей план було відхилено. Капітуляція унеможливила будь-яке застосування цих вояків з повітряних збройних сил. Крім включення більшої кількості до 30-го полку, решта їх перебувала останні дні війни на бойових вправах у запасному курені чи в окремих частинах Дивізії. Добре, що так склалося, бо таким чином уникли ще одного нового напруження між українцями й німцями.

Тим часом розбудова укріплень відбувалася далі. Їх будувалося на накази армії, корпусу й самої Дивізії. Розбудова укріплень

15. Дивізійний відтинок фронту перед капітуляцією в травні 1945 року

вимагала великого числа робітників, і тому було вирішено зменшити вишкільно-запасний полк, а частину вояків перевести з нього в робітничі батальйони. Цей план пізніше схвалив також генерал Шандрук, як головнокомандувач усіх українських частин. Ці заходи не мали наміру приниження вояцької гідності, але тут ішлося про практичну потребу ведення дальшої боротьби навіть з лопатою в руках замість зброї. Однак через брак знаряддя та будівельного матеріалу цей план не можна було зреалізувати.

У середині квітня 1945 року Дивізія була підпорядкована 6-й армії, якою командував генерал танкових військ Г. Бальк (Herman Balck). 6-та армія передала її у розпорядження IV СС-танковому корпусові, під командування обергруппенфюрера військ СС Г. Гілле (Herbert Gille). Таким чином, Українська Дивізія стала правим крилом 6-ї армії і дістала додатковий відтинок аж по Фельдбах, включно зі шляхом і залізничною лінією, які проходили із заходу на схід. На новому відтинку Дивізія мала два головні оборонні пункти: один — в замку Гляйхенберг, а другий, стратегічно важливіший, — під Фельдбахом (див. схему ч. 15). На устabilізованому фронті частини Дивізії виконували свої завдання дуже добре. Постачання функціонувало нормально, харчування було аж до останнього дня війни дуже добре, бо Дивізія мала ще багато додаткових харчових запасів. Натомість через поганий транспорт, стан амуніції був прямо катастрофічний, переважно бракувало набоїв для артилерії та важкої зброї. Дивізія, що на початку мала досить амуніції, була вимушена пізніше поділитися з іншими частинами, які залишилися без неї. А втім, у день капітуляції на кожну гармату в Дивізії припадало в середньому 10–15 набоїв. З огляду на це, Дивізія також посідала перше місце серед усіх дивізій армії. Попри те, Дивізія ще віддала іншим частинам деякі запаси харчів. Начальник відділу Ib та дивізійний інтендант добре виконували свої завдання.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

ОБОРОНА ГЛЯЙХЕНБЕРГУ

Сонячний, теплий весняний день добігав кінця. Глибока тиша панувала серед вкритих зеленню горбів. Із Фельдбаху навіть було чути, як годинник на башті вибивав години. Селяни поверталися з поля додому. Тут і там торохкотів мотоцикл. Це полкові зв'язкові. Під пасмом узгір'я дивізійний почет влаштував командний пункт штабу Дивізії. Командир і начальник оперативного відділу жили і працювали в переробленому автобусі. Інші відділи штабу Дивізії розмістилися у кількох будинках у долині. Робота кипіла як вдень, так і вночі.

Старшина для доручень саме передав свій вечірній звіт до штабу кавалерійського корпусу. За винятком деякого взаємного артилерійського обстрілу, день минув спокійно. На ніч було встановлено поля для загороджувального, турбувального й алярмового вогнів. Ще раз перевірено завдання розвідників. Треба також в останній момент змінити світляні знаки, бо їх на іншому відтинку фронту вислідили. Повідомлення надходять; накази дають у розпорядження. Вузол радіозв'язку приносить розшифровані повідомлення та одержує наказ, який треба зашифрувати і передати далі. Начальник штабу корпусу телефоном обговорює становище з начальником оперативного відділу Дивізії. Начальники штабів сусідніх дивізій прислуховуються до розмови біля телефону в себе і повідомляють про заплановану діяльність своїх частин. Тим часом має відбутися довша розмова з начальником відділу Іb, передусім

у справі поповнення амуніції. Саме прийшов начальник відділу Іс і повідомив про останні події на фронті. Праця — концентрація — вирішення — наказ. Робота додається для начальника оперативного відділу. Тим часом дивізійний ад'ютант повідомив про стан особового складу підрозділів і пропонував план, за яким частини мали б одержати поповнення з новоприбулих резервів. Сотник Макарушка також чекав на розмову із Фрайтаґом, у якій він збирався обстоювати інтереси вояків-українців. Так і той день, повний праці, добігав кінця. Десь о 21.00 командир і начальник оперативного відділу Дивізії мали трохи часу на відпочинок і вечерю за робочими столами. Українські хлопці доклали чимало зусиль для приготування звичайної, але смачної страви. Ми ніколи не забудемо вас, щирих і довірених помічників, за вашу опіку та заподливість! Але навіть тепер дзвонить телефон. Звичайно, телефонують командири полків, які хочуть обговорити тактичні питання з начальником відділу Іа. Десь спереду тріщать сухі постріли рушниць. Час від часу грає кулемет. Це роздратовані вартові. Тут і там вибух гранатометної чи артилерійської шрапнелі. Це буденний слабкий обмін вогнем з обох сторін. З командного пункту Дивізії видно, як угору летять сигнальні ракети. Терен тоді стає освітлений як вдень. Яскраві шнури світляних куль перерізують повітря. Після них чути тріскіт. А потім знову глибока тиша. Впродовж години небо затягують хмари. Не видно ні місяця, ні зірки, тільки час від часу сіре світло освітлювальної ракети пронизує нічну темряву. Починають падати великі рідкі дощові краплі. На заході, де кілька годин тому зайшло сонце, небо прояснюється.

На правому крилі фронту Дивізії, десь упродовж п'яти хвилин клекотить, ніби розгулявся диявол. Барабанний вогонь важкої зброї, час від часу прорізаний дзвінками чергами кулемета, десятикратною силою відбивається луною від узбіч гір. У неба летить світлова ракета за ракетою. Уже тріщить телефон. Наш сусід, що праворуч, хоче знати, що коїться, бо на його відтинку спокійно. Радимо йому зачекати, бо ще не маємо звідомлень із передової лінії. Там командири зайняті і їх не треба передчасно турбувати запитаннями. Вони мають свій зв'язок: полкові командири до курінних, а курінні — до сотенних. Та вже знову чути телефон. Тепер на зв'язку командир правого полку. Він повідомляв, що сильна ворожа штурмова група наступає біля замку Гляйхенберг. Ще ситуація не зовсім прояснилася. Він дав сигнал тривоги для полкового резерву, що розташований вглиб поза фронтовою лінією. Також командир Дивізії залярмував свої дивізійні резерви. На основі попереднього досвіду командування Дивізії прийняло для оборонних боїв такий принцип: головну фронтову лінію заміщають слабими

силами, а головні сили відтягують у резерв; таку тактику застосовується тому, що українці дуже вразливі на сильний вогонь важкої зброї та артилерії, зате сміливі й завзяті у протинаступах.

Тим часом командир лівого полку повідомляє, що на його відтинку ворог також заатакував сильною штурмовою групою, але його відбито. Зате на його правому крилі ситуація незрозуміла, бо там крайня сотня справді залишила позиції, коли потрапила під сильний обстріл. Наступні звідомлення від нього виявляють, що його зв'язок з правим курунем перервано. Але вже говорить командир правого полку і повідомляє, що ворог увірвався в наші позиції неподалік замку Гляйхенберґ. Замок був у наших руках. Командир негайно послав свої полкові резерви у протинаступ, але одночасно просив, щоб у долину під Гляйхенберґ підсунути одну сотню з дивізійного резерву. Його прохання задовольнили. Старшина для доручень видав наказ командирові сотні в резерві про його завдання. Вже зголошуються командири гарматного полку і винищувально-протитанкового дивізіону. Вони мають власні лінії зв'язку. З усіх цих повідомлень оперативний відділ дивізійного штабу складає таку картину: ворог, силою приблизно сотня, вламався обабіч замку Гляйхенберґ при добрій артилерійській підготовці важкої піхотної зброї та артилерії. Через сильний ворожий вогонь наші сотні залишили окопи. Залога замку утримується. Ліворуч від замку відтинок однієї сотні залишився без охорони. Ізстрілянини, що знову почалася, можна припустити, що полковий резерв пішов у протинаступ. Незважаючи на те, Дивізія посилає на відтинок фронту дві сотні з дивізійного резерву, бо складається враження, що ворожі сили надто сильні, щоб відбити їх у протинаступі тільки полковим резервом.

Тим часом старшина для доручень інформує «правого» сусіда Дивізії про ситуацію на нашому відтинку. Звідти оголошують про сильні розвідувальні дії ворога. Подібні повідомлення надходять з інших відтинків фронту Дивізії. Ці всі дії мали замаскувати головну мету наступу — замок Гляйхенберґ як важливий пункт фронту. Цей замок, розміщений на стрімкій гірці, залишився сіллю в оці ворога, попри те, що в його руках опинилися дві панівні висоти: «Гляйхенберґер Коґель» і «Штраднер Коґель», бо із замку добре проглядається вся місцевість.

Від командира правого полку штаб одержує повідомлення, що його протинаступ не мав успіху та що сили ворога треба оцінювати на підсилену сотню. Такої самої думки раніше було командування Дивізії і тепер вирішає перебрати керівництво протинаступом. На командира протинаступу призначає командира куруня, що перебував у резерві Дивізії. Він мав у розпорядженні дві сотні з

дивізійного резерву та один рій саперних вогнеметів. Крім того, йому підпорядковуються усіх вояків, які відступили із шанців. Два спостерігачі артилерії супроводжатимуть наступ. Інші подробиці узгодять між собою командири куреня і гарматного дивізіону на місці дії. Через брак аmunіції, артилерії дозволено вистріляти 60 набоїв. Також польова піхотна артилерія, особливо чота 15-см гармат правого полку, підтримає протинаступ. Їй також дозволено вистріляти певну кількість аmunіції. Тепер розпочнеться запланований і підготовлений протинаступ. Треба зважити на те, що втрата часу дасть змогу ворогові підкріпити свої сили. Якраз було 0.30. О 23.15 почався бій. Об 1.30 починається наш протинаступ при артпідготовці від години 1.28. Під прикриттям артилерійського вогню наші сили наступають на обидва крила ворожого прориву. Ворог чинить опір. Ще два рази змушена входити в дію наша артилерія. Тепер вона замовкла, щоб не завдати втрат своїм частинам, які наступали. Далі завдання перебрала на себе піхота, яка в рукопашному бою при допомозі багнетів, ручних гранат і вогнеметів мусить заново здобути шанці. О 2.00 командир оголошує, що ворога вибито і весь відтинок знову в наших руках. Наші втрати: один убитий, четверо поранених; ворожі втрати знайдені у шанцях: троє вбитих і троє полонених, з них два поранені. Виконавши своє завдання, курінь знову повертається у дивізійний резерв. Полк перебирає свій відтинок. Дивізія повідомляє про наслідки дій корпус і сусідні дивізії. Поранених полонених перев'язали і передали начальникові Іс для допиту. Начальник відділу Іb поповнює вистріляну аmunіцію. В оперативному відділі штабу знову настав спокій. На годиннику 2.45.

Бій цієї ночі завершено. Можна лягати на короткий нічний відпочинок. Цей наступ для Дивізії — нічого нового. Можливо, що через два дні ворог знову почне завзяті бої за цей замок. Проте так само, як цієї ночі, під час якої українські вояки хоробро й мужньо билися, вони впораються зі своїми завданнями і в майбутньому. Останній успішний протинаступ підбадьорив і дав воякам упевненість у їх силах.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

КІНЕЦЬ БОЇВ

Наприкінці квітня 1945 року до Дивізії прибув генерал Павло Шандрук, голова Українського Національного Комітету і головнокомандувач усіх українських з'єднань. Разом з ним прибули д-р Вехтер, полковник Бізанц та д-р Арльт (Fritz Rudolf Arlt). Генерал Шандрук привіз тризуби, що їх з того часу українські вояки носили на шапках. Його всюди щиро вітали. Генерал Шандрук — це колишній старшина царської російської армії. Пізніше він був в Українській Армії, а поміж двома світовими війнами служив контрактним старшиною в польській армії, в якій закінчив Академію генерального штабу.

Генерал Шандрук цікавився всіма справами Дивізії і просив командира і начальника штабу докладно йому про все звітувати. Він був зразком коректного старшини, а при тому відзначався щирістю. Він відвідав усі фронтові частини, які його спонтанно вітали. Відвідини генерала були на часі, бо ворог саме пожвавив пропаганду за перехід українців на большевицький бік. Генерал звертався до сумління і честі українських вояків, і, вказуючи на складену присягу¹, закликав їх саме тепер виконувати вояцькі обов'яз-

¹ Текст присяги, яку ввів генерал Шандрук для вояків Української Дивізії: «Присягаю всемогучому Богові перед Святою Його Євангелією та Животворящим Хрестом, не шкодуючи ні життя, ні здоров'я, скрізь та повсякчас під Українським Національним Прапором боротися зі зброєю в руках за свій Народ і свою Батьківщину, — Україну. Свідомий великої відповідальности, присягаю як вояк Українського Національного Війська виконувати всі накази сво-

ки. Присутність генерала, до того ж в українській уніформі, справила велике враження на українців Дивізії і піднесла дух вояцтва.

Вехтер незабаром залишив Дивізію, а генерал Шандрук за кілька днів також відправився до вишкільно-запасного полку, де створив свою квартиру. Це був вдалий задум генерала Шандрука, бо його постійне перебування у безпосередній близькості генерала Фрайтаґа не принесло б йому задоволення. Загалом, під кінець взаємини між генералом Шандруком та командиром Дивізії не були приятні, що не було дивним, якщо взяти до уваги їхні різні характери.

Тим часом на фронті не спостерігалось жодних помітних подій. Поза діями розвідувальних та штурмових груп і пожвавленням ворожим артилерійським вогнем, дні на фронті проходили спокійно. Ані німці, ані большевики не вводили в дію своїх танків чи літаків. Головною турботою командування Дивізії було найближче майбутнє — повний розвал Німеччини. Перед командуванням постало питання: як саме німці й українці могли б уникнути захоплення в полон Червоною армією? В усіх частинах проведено «чистку» всього зайвого матеріалу, щоб таким чином зробити Дивізію якнайрухливішою і здатною до гірських маршів під час загального відступу. Ці заходи велися за наказом вищого командування. З цього можна було зробити висновок, що вищі урядові чинники збиралися продовжувати боротьбу в Альпах, згідно з планами найвищого управління райху. При такому відступі можна з собою забрати тільки найпотрібніше спорядження для ведення боїв, але й воно мусило бути придатне до перевезення навіть на найтяжчих і найстрімкіших гірських перевалах, щоб часом ним не заблокувати вузьких гірських шляхів. Це означало, що легкі гармати мусили мати 10-кінний, а важкі — 12-кінний запряги. Все інше спорядження мало бути звезене на один парк і звідти, наскільки це було можливо, залізницею відтранспортоване до запасного полку. Вся робота відбувалася поспіхом, і незабаром парк зі спорядженням розрісся до велетенських розмірів. Дивізія вже перед тим звільнялася поступово від непотрібних речей, але ще тоді виявилось дуже багато такого, що було лише зайвим тягарем для неї.

2 або 3 травня 1945 року було скликано всіх начальників, вищих ад'ютантів та начальників штабів вищих командувань до армії на нараду. Її проводив головнокомандуючий генерал танкових військ Бальк. Він вірив у сприятливий розвиток дальших подій і просив сповістити про це вояків. Потім дав вказівки щодо ведення бойових дій, при чому доручив посилити активність розвідува-

їх начальників слухняно й беззастережно, а службові доручення тримати в таємниці. Так нехай мені в цьому допоможе Бог і Пречиста Мати — амінь».

льних груп, що мали б іти рейдами у глибокий тил ворога, тривалий час перебувати поза його лініями, вести розвідку і знищувати військові об'єкти. У таких діях неабияку участь мали би брати й українці, особливо їх найхоробріші старшини. Далі головнокомандувач твердив, що постачання бойовими припасами забезпечене на майбутнє і що в складах поблизу фронту ще досить пального та спорядження, потрібних для відбиття ворожого наступу. Крім того, армія вжила заходів для перебрання у своєму районі важливих складів зі спорядженням. Присутнім було важко повірити в таку оцінку ситуації і тому вони сприйняли її скептично. Проте старшини роз'їхалися до своїх частин, сподіваючись на ліпше, хоч не вірили в те, що говорив генерал Бальк, а бачили недалеке закінчення війни при повному розвалі Німеччини.

Тим часом праворуч від Дивізії відбулося нове перегрупування, внаслідок якого правим сусідом Української Дивізії стала 16-та СС-дивізія танкових гренадирів «Райхсфюрер СС» (16. SS-Panzer Grenadier-Division «Reichsführer SS»).

Водночас із заходу й північного заходу на територію Австрії вступили війська західних альянтів. За згодою командира Дивізії сотник Макарушка виїхав в район Фелькермаркт (Völkermarkt) — Кляґенфурт (Klagenfurt), щоб вступити в контакт із західними альянтами і оголосити їм про існування Української Дивізії. 5 або 6 травня 1945 року Макарушка зустрівся з однією англійською частиною, командир якої прийняв його коректно й ввічливо. Макарушка просив командира призначити район Фелькермаркту для збірного пункту Дивізії. Таке прохання англійський командир схвалив, бо в тому районі вже стояли запасний полк і деякі інші підрозділи Дивізії. Але ці околиці ще не були зайняті англійськими військами, які щойно охопили Кляґенфурт. Саме місто англійці ще не зайняли, лише тому, що в ньому урядували станиці партизанів Тіто, з якими передові відділи англійців тільки що вступили у зв'язок. На заввагу Макарушки, що партизани Тіто не терпітимуть Дивізію в районі Фелькермаркту, якщо альянти туди не ввійдуть, англійський командир сказав, щоб українці утримували Фелькермаркт аж до часу приходу альянтів. А на заввагу, що Тіто все ж таки союзник альянтів, він тільки повторив своє доручення. З таким розпорядженням Макарушка поїхав до Фелькермаркту, де незабаром отримав виклик телефоном від управління партизанів Тіто. Макарушка заявив партизанам, що англійці наказали Українській Дивізії збиратися в районі Фелькермаркту, на що отримав відповідь, що це неможливо, бо Фелькермаркт лежить у сфері впливів Югославії, а не Англії. Після тривалих переговорів, Макарушка вирішив під натиском партизанів Тіто видати наступного ранку на-

каз на відмарш у північному напрямі. Під час маршу вишкільно-запасний полк потрапив у важкі бої з партизанами й розпорошився на малі відділи. Оскільки Макарушка вже не мав зв'язку з Дивізією, але знав про її наміри, він відрядив на розгалуження шляхів при Твімбергу вартового, який мав спрямувати маршуючі частини Дивізії на північ у напрямі Радштедських Таврів.

Про перехід у Північну Італію через Тольмеццо до західних альянтів, згідно з планом Вехтера, годі було думати. По-перше, англійські частини вже вступили в район Фелькермаркт — Клягенфурт, по-друге, партизани Тіто й інші большевицькі загони вже так зросли в силі чисельно, що перехід через Тольмеццо був неможливий, по-третє, передчасний відхід Української Дивізії з фронту був також неможливий без значної загрози для всього фронту.

6 травня 1945 року відбулося обговорення начальників штабів усіх дивізій у командному пункті IV-го СС-танкового корпусу. Обговоренням керував сам командуючий генерал. Він сказав, що Німеччина стоїть перед неминучою капітуляцією. Треба подумати про заходи, що мали б зберегти німецькі та чужонаціональні частини перед захопленням Червоною армією. Весь фронт мав, починаючи від 7 травня 1945 року, відірватися від большевиків і, залишивши все спорядження, відійти на територію, окуповану англійцями чи американцями. 7 травня будуть відтягнені тільки наперед висунені дуги фронту IV-го СС-танкового корпусу. Відступ Української Дивізії почнеться на 24 годин пізніше, тобто 8 травня, тоді, коли всі частини корпусу піл час відступу займуть однакову лінію. Пізніше обговорено технічні подробиці відступу.

Пополудні 6 травня 1945 року було запрошено всіх дивізійних командирів і командуючих генералів на нараду з головнокомандувачем 6-ї армії Бальком. Той повідомив їх, що Німеччина стоїть перед беззастережною капітуляцією і що весь Східній фронт має швидким маршем податися на захід, щоб насамперед не допустити до захоплення військ Червоною армією у полон. На пропозицію самої Дивізії їй призначено Фелькермаркт як збірний пункт.

Для всіх частин IV-го корпусу, як також для правого сусіда Дивізії, 1-го кавалерійського корпусу, відступ утруднений через невелику кількість мостів на річці Мур, яка проходить відразу за фронтовою лінією. А для Дивізії становище ще настільки погане, що вона, як піхотна дивізія, може відступати значно повільніше, ніж її обидва сусіди — моторизовані й швидкорухливі. Особливо треба залежати за тим, щоб українці не потрапили до рук большевиків. Та, на жаль, незважаючи на кількаразові з'ясування становища Дивізії в армії і домагання дозволити їй першій почати відступ, командування армії не ухвалило жодного рішення. Того само-

го дня пополудні до штабу Дивізії прибули генерал Шандрук, д-р Вехтер, полковник Бізанц і д-р Арльт. Вехтер негайно поїхав до штабу армії, щоб пришвидшити відступ Дивізії з фронту.

Ще кілька днів перед тим командирів усіх підрозділів Дивізії було поінформовано про становище та різні можливості дальшого розгортання подій. У кінці цього обговорення полковник Бізанц попросив слова і в палкій промові закликав усіх командирів сумлінно виконувати свої обов'язки в ці найважчі часи для Дивізії. Наказ про відступ не здивував Дивізію, бо вона завчасно опрацювала докладний план відступу. Маршрут відступу для Дивізії був призначений по так званому шляху «Пак» (Parkstrasse) з Грацу через Вольфсберг (Wolfsberg) до Фелькермаркту.

Тим часом курінь саперів Дивізії збудував 12-тонний допоміжний міст через річку Мур, трохи південніше Грацу, щоб уможливити швидкий перехід Дивізії під час відступу.

7 травня 1945 року, о 11.00 почався відступ висунутих уперед дуг фронту лівого сусіда Дивізії. Про точний час відступу Дивізії мало ще надійти повідомлення. Проте вже 7 травня командування Дивізії відіслало на захід усі свої обози й бойові валки. Всі шляхи на захід забиті німецькими військами, але рух, керований численними старшинами й польовими жандармами, проходив справно. Майже всі частини 6-ї армії, в тому числі й IV СС-танковий корпус та Дивізія, відступали шляхом «Пак». Одночасно цим шляхом маршуватимуть численні з'єднання 2-ї армії з південного сходу, з Вольфсбергу, на північ, у напрямі Радштедських Таверів, тобто у протилежному напрямі до руху 6-ї армії. Найгіршим пунктом буде перехрестя біля Вольфсбергу, де зустрінуться обидві маршові колони.

На жаль, не встановлено часу відступу поміж 1-ю і 6-ю арміями й тому постала різниця у часі відступу поміж Дивізією і сусіднім кавалерійським корпусом. Цей корпус замінив тим часом СС-дивізію «Райхсфюрер СС», яку перекинено в район Відня. Згідно з попередніми наказами, Дивізія мала б почати відступ 8 травня об 11.00. Кавалерійський корпус хотів відступати аж увечері того дня, бо вдень йому неможливо відірватися від ворога. Також відступ лівого крила Дивізії з-під Фельдбаху натрапляв на деякі труднощі. Проте Дивізія мусила погодитися з тим, що її лівий сусід відступатиме вдень, а Дивізія не зможе втриматися на відкритому крилі. Важко було домовитися з 1-им кавалерійським корпусом щодо користування шляхом відступу.

Ані IV-й СС-танковий корпус, ані 6-та армія не виявляли бажання втручатися у ці суперечки. Врешті-решт, усі ці розмови при тодішньому загальному егоїзмі всіх частин, закінчилися безуспіш-

но. А потім на практиці виявилося, що спільне користування шляхом відступу не натрапляло на жодні труднощі чи затримки.

Упродовж цілого дня 7 травня 1945 року як командир, так і його начальник оперативного відділу часто ставили запитання IV СС-танковому корпусові про наказ з точним встановленням часу для відступу Дивізії. На всі свої запитання вони одержували стереотипну відповідь: «Зачекайте. Накази прийдуть!» Ще ввечері й вночі начальник штабу намагався добитися наказу, але даремно. 8 травня 1945 року, о 2.00 годині вранці зателефонував Вехтер, що йому в дорозі з 6-ї армії автомобіль зазнав аварії. Він викликав начальника штабу і дивувався, що на відтинку Дивізії панував спокій. Як він зрозумів, то армія вже видала наказ про негайний відступ. Тим часом із Дивізії все відійшло, а тільки залишилися бойові частини. Начальник штабу знову запитав танковий корпус про наказ, але й цього разу не одержав жодного наказу. Аж врешті, о 6.00 8 травня 1945 року телефонував начальник штабу IV корпусу і дав наказ до негайного відступу. Частини тилового забезпечення мали залишитися на бойовій лінії аж до 11.00 перед полуднем. Дивізія мала маршувати шляхом «Пак» у напрямі Фелькермаркту. Дивізія вийшла зі складу IV корпусу і дальших наказів уже не могло бути. Після цього зв'язок було перервано. Не було жодного особистого прощання, навіть хоч би поміж командуючим генералом і командиром Дивізії. Це був дивний спосіб звільнювати Дивізію зі складу IV СС-танкового корпусу. Зрозуміло, що для нього Українська Дивізія була тільки якась там «чужонаціональна», а не німецька, дивізія.

Дивізія негайно передала накази до своїх частин, які нетерпляче його очікували. Серед пожвавлених бойових дій штаб Дивізії залишився на своєму командному пункті до 10.00, а пізніше одним стрибком переїхав поза річку Мур. Ворожі дії пожвавилися, бо він помітив наш відступ. Проте відрив від ворога й відступ із фронту відбувалися планово. Також команди тилового забезпечення виконали своє завдання згідно з наказом. Лише на лівому крилі під Фельдбахом у 30-го полку виникли труднощі і він зазнав деяких втрат. Поки що ворог вів дії місцевого характеру і не наступав цілим фронтом. Усі шляхи переповнені, проте відступ відбувався справно. Власних літаків для охорони маршових колон не було, зате в пополудневі години з'явилися випадково большевицькі літаки та атакували маршові колони бомбами та бортовою зброєю, не завдаючи більших втрат. Частини забрали з собою лише необхідну зброю і припаси, а всю важку зброю, головне гармати й важке спорядження, було залишено згідно з наказом. Частину важкої зброї залишено у стані, не придатну для використання.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

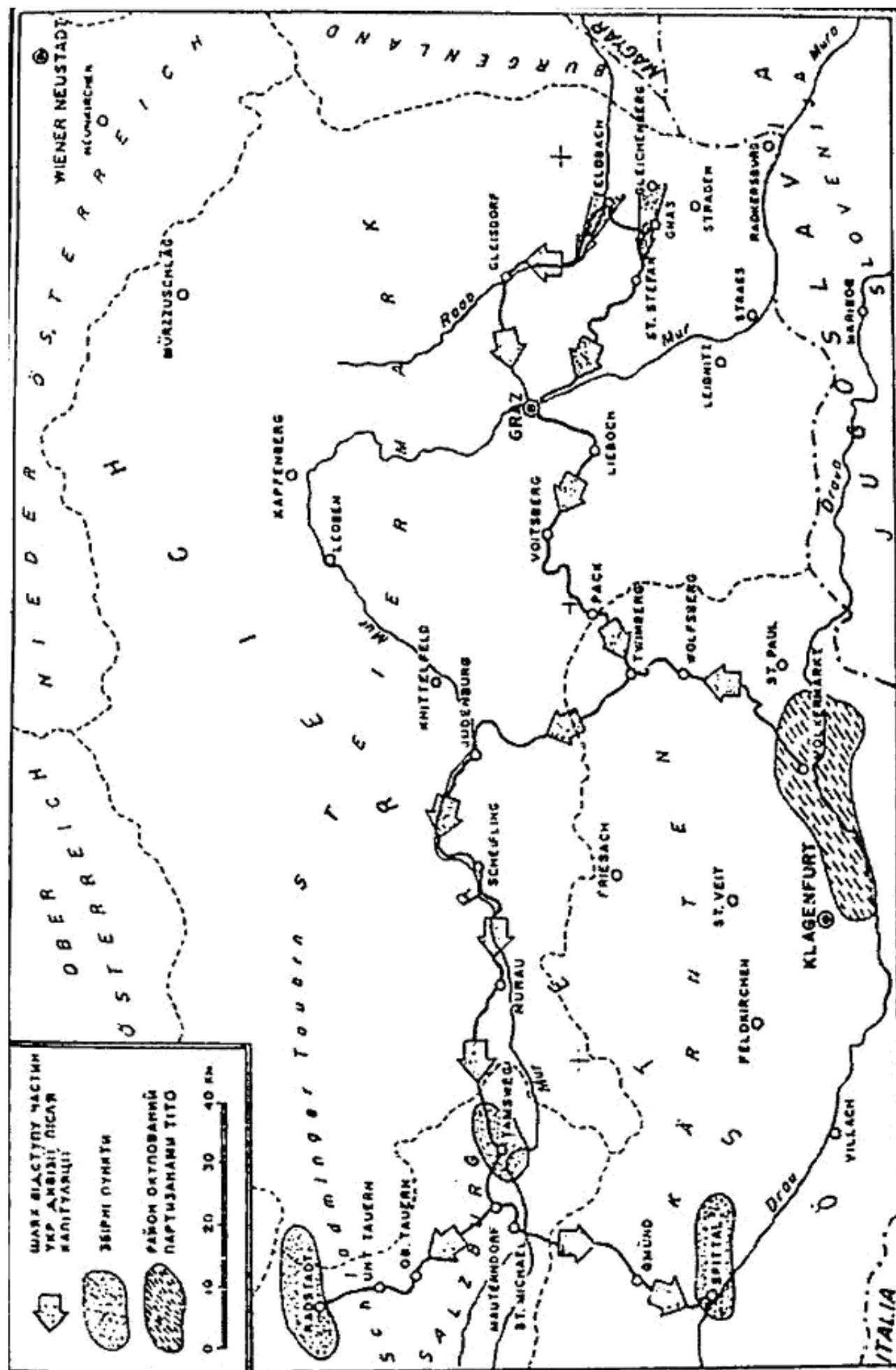
МАРШ ДО ПОЛОНУ

Дивізія потрібно тепер відірватися від ворога, а цього можна досягти завдяки поспішному маршеві. Треба маршувати, маршувати, щоб увійти на територію, зайняту західними альянтами. Потрібно маршувати день і ніч, бо все ще існує загроза наступу Червоної армії. 8 травня 1945 року начальник оперативного відділу ще раз повернувся через річку Мур і спонукав усі частини, особливо тиллові команди, до поспішного маршу.

З вишкільно-запасним полком, у якому перебував сотник Макарушка, Дивізія мала радіозв'язок аж до вечора 7 травня. Відтак зв'язок перервався. Проте цьому полкові було відомо, що дивізійний збірний пункт призначений у його районі. Оскільки не вдалося налагодити радіозв'язок із запасним полком, Дивізія мусила припустити, що з ним щось трапилося. З Дивізії послано до Фелькермаркту 1-го старшину для доручень, щоб він повідомив запасний полк про прибуття Дивізії.

Перехід усіх частин через річку Мур відбувався за планом і без затримок. Під час переправи дуже придався збудований дивізійними саперами міст. У почті штабу Дивізії перебували генерал Шандрук, Вехтер і Арльт. Усі частини були достатньо забезпечені харчами. Зрештою, з великих складів на захід від Грацу вони зможуть поповнити свої припаси, якщо матимуть для них місце.

Уся Дивізія перебувала у постійному русі. Через значну розтягнутість колони нею було важко командувати. Щоправда, кінним

16. Головний шлях відступу Дивізії після капітуляції в травні 1945 року

і моторизованим возам у колоні ще можна було видавати накази, але піші вояки, не зв'язані з возами, підсідали до моторизованих частин і їхали на захід. Після того, як Дивізія відійшла від ворога і переправилася через Мур, командування Дивізії намагалося дістатися якнайшвидше у голову колони, щоб знову перебрати над нею команду. Спочатку командування залишилося навмисне трохи позаду, щоб при деяких тактичних труднощах мати змогу командувати й допомагати українським воякам якнайшвидше йти на захід. Те, що українці змішалися з іншими частинами, не мало значення. Дивізії, як зрештою і всім іншим німецьким частинам, наголошувалося на тому, щоб не потрапити до рук большевиків. У цьому випадку швидкість мала більше значення, ніж затримання у сукупності окремих частин, бо й так десь спереду альянти затримують усіх вояків, і тоді буде час на збір. Натомість кавалерійський корпус утримував суцільність своїх частин, але на це він мав достатньо радіоапаратів, а його частини — однорідні швидкі засоби пересування.

Большевицькі літаки ще кілька разів атакували маршову колону бомбами й бортовою зброєю, але не завдали великих втрат. Останній їх наліт відбувся 10 травня.

Тим часом старшина для доручень, висланий до вишкільно-запасного полку, встиг підтвердити, що в районі Фелькермаркту немає ніяких англійських частин, зате там розмістився сильний полк партизанів Тіто. Вишкільно-запасний полк, підрозділи якого були розташовані неблизько один від одного, потрапив у важкі бої і з великими втратами намагався пробитися на північ. Під час боїв полк розпався. Начальник штабу зустрів потім тільки командира цього полку, кілька командирів куренів та ще декого з його вояків. У такій ситуації старшина для доручень самовільно — і зовсім правильно — на роздоріжжі на північ від Вольфсбергґу спрямував Дивізію в північному напрямі, в якому маршували всі інші німецькі війська. Передові частини Дивізії, безсумнівно, були повідомлені про зміну напрямку посланцем, висланим раніше Макарушкою. Таким чином, Дивізія опинилася в головній маршовій колоні німецької армії, яка відступала, що йшла через Твімбергґ (Twimberg) — Юденбургґ (Judenburg) — Мурав (Murau) — Мавтерндорф (Mautendorf) у напрямі перевалу Радштадтських Таврів (Radstädter Tauern) — Радштадт. Те, що більше число українців не потрапило в руки тітовцям у районі Фелькермаркту, треба завдячувати самостійному рішенню старшини для доручень Міхелеві (Michel) та сотникові Макарушці (див. схему ч. 16).

Тим часом генерал Фрайтаґ зі своїм почтом поспішав у голову колони, щоб заново перебрати командування з'єднанням.

10 травня 1945 року командний пункт Дивізії розмістився на ринку у Тамсвеґу по полудні, а ввечері перемістився до Санкт Андре, що 3 км на північ від Тамсвеґу. Ввечері прийшло повідомлення, що альянти затримують у Тамсвеґу всі чужонаціональні частини й усі частини військ СС. Цю інформацію перевірів і підтвердив ад'ютант Вехтера. Начальник оперативного відділу Дивізії, що був старшиною вермахту, поїхав автомобілем на пропускний пункт до Тамсвеґу, щоб довідатися, чи не можна б його якось обійти. Перед від'їздом він просив Вехтера, щоб на нього зачекали. Фрайтаґ ліг відпочивати, а Вехтер обіцяв чекати повернення начальника оперативного відділу. Начальник оперативного відділу без перешкод переїхав контрольний пункт, але не міг рушитися у затриманому русі великої колони. Відразу він послав до штабу Дивізії штабового писаря і ще раз прохав зачекати на його повернення.

Коли пізно пополудні він прибув до Мавтерндорфу з великим запізненням через затримку в дорозі, щоб звідти поїхати до штабу Дивізії і подати новий маршрут відступу, то зустрів 1-го старшину для доручень, 1-го штабового писаря і командира саперного куреня. Від них довідався, що командир Дивізії, генерал Фрайтаґ, попав у розпач в безнадійному загальному становищі — і застрелився. Ця звістка згодом підтвердилася. Ще перед тим Фрайтаґ планував піти зі згаданими вище старшинами в гори. Однак він облишив цю думку, коли старшини заявили, що вони з Фрайтаґом не підуть, бо такий план безглуздий. Старшина для доручень повідомив ще, що генерал Шандрук справді поїхав до американців у Радштадт. Про Вехтера повідомили, що він пішов у невідомому напрямі в гори. На жаль, так передчасно штаб Дивізії самоліквідувався. Вчинок командира Дивізії свідчив про його брак відповідальності перед своїм з'єднанням. Він не повинен був так поступати, бо його обов'язки ще не були закінчені. Він надто рано скапітулював перед труднощами, що видавалися йому нездоланими.

Через скупчення на шляху і на перевалі в Радштадтських Таврах начальник оперативного відділу не мав змоги дістатися в голову колони Дивізії чи поїхати до генерала Шандрука. Він встановив зв'язок зі штабом однієї англійської бригади і зголосив йому деякі відділи Дивізії. Для вояків Української Дивізії англійці призначили на збірний пункт велике поле біля самого Тамсвеґу. На думку англійського бригадира, відділам Дивізії в Радштадті не було причини турбуватися.

Команду українцями, що прибували до Тамсвеґу, зрештою виключно з дивізійних обозів, перебрав майор Побігущий. Начальник відділу Іа Дивізії затримався у штабі 1-го кавалерійського корпусу і звідти допомагав українцям збиратися на вказаному пунк-

ті. Він ще кілька разів відвідував вояків Дивізії у їхньому таборі у Тамсвеґу, аж одного дня всіх їх перевезено у напрямі Шпітталю (Spittal). Німецький особовий склад Дивізії або сам відокремився від українців, або його пізніше відділили англійці.

У Мавтерндорфі начальник оперативного відділу ще зустрів полковника Бізанца. Вони обидва давали українцям свої поради та вказівки. Полковник Бізанц вважав, що його праця для української справи вже закінчилася і він подався у напрямі Радштадту. Начальника відділу Іа перевезли до табору полонених, де він довідався від поліційного урядовця з громади Тамсвеґу, що Фрайтаґ справді застрілився. Його тіло було знайдено і поховано на кладовищі у Санкт Андре (St. Andrä). При цьому виявилось, що затримання всіх чужонаціональних частин і з'єднань військ СС було тимчасово спричинене провокацією якогось відділу СС. Контрольний пункт на шляху вже наступного дня було ліквідовано. Тому самогубство командира Дивізії набуло ще більш трагічного характеру.

Згодом українців було перевезено з району Шпітталю до Ріміні (Rimini) в Північній Італії, і на тому участь українців у війні на німецькому боці закінчилася.

КІНЦЕВІ ЗАУВАГИ

З приходом німців 1941 року в Україну нічого, по суті, не змінилося. Німці відразу почали вважати Україну своєю колонією, а українців — колоніальним народом. Замість комунізму німці принесли українцям нацизм — нічого ліпшого за комунізм. Вони навіть не провели земельної реформи, а перетворили колгоспи на громадські двори. Збільшення присадибної землі селянам удвічі ще не відрізняло однієї системи від іншої. Всі прояви незалежності були німцями брутально придушені, а носії тих ідей потрапили до в'язниць. Засоби насильства німецького райхскомісара України були настільки жорстокими, що Сталін використав цю обставину в боротьбі проти німців, а українські націоналістичні кола були змушені вести боротьбу проти німців водночас з боротьбою проти комунізму. Навіть назва найвищого німецького представника в Україні — «райхскомісар» була невдала, бо нагадувала большевицьку систему.

Коли під час війни Україна знову потрапила під владу большевиків, Сталіну легко було запрягти українців до свого воза, тим паче, що він проголосив «Велику вітчизняну війну», надав значні привілеї офіцерському складові та ввів значні полегшення на церковно-релігійному полі. Українець не перетворився на большевика, він далі залишився його ворогом, але сумний досвід із німцями на багато років викликав його недовіру до Німеччини.

В Українській Дивізії ця німецька політика проявилася ще яскравіше. Згідно із планами, Українська Дивізія мала залишитися чужонаціональним з'єднанням, а не перетворитися на німецьке з українським поповненням. У безглуздій політиці щодо особового складу Дивізії крилася причина, що негативно впливала на українців аж до кінця існування Дивізії. Також українські старшини в Дивізії мали б мати більше можливостей на виявлення своїх здібностей. Ними треба було укомплектувати відповідальніші пости та довірити їм тактичне керування або принаймні брати їх до штабів на навчання. Принагідно треба зазначити, що українські старшинські й підстаршинські кадри добре склали бойовий іспит у Дивізії.

Також введення Дивізії у бойові дії було зроблено неправильно. Треба було звертати більше уваги на звіти командування Дивізії про її особливий характер та певні риси характеру українського вояка, що вимагало обережнішого трактування. А Дивізію рішуче було кинуто на найважче випробовування, якого навіть вправні

німецькі частини не витримали. Верховне командування сухопутних військ та група армій «Північна Україна» належно недооцінювали великого політичного значення Дивізії. Розвиток фронтових подій на відтинку на схід від Львова можна було передбачити. Введення Дивізії в бої відбулося на основі суто німецького мислення, без найменшої уваги на її відмінні властивості. Через брак досвіду українців у новітньому веденні війни їх залучення до боїв на найважчих ділянках фронту заздалегідь було приречене на невдачу.

Для цього важливого з'єднання також бракувало досвідченого командира. Ним повинна бути людина здібна, великодушна, політично мисляча, а не честолюбний, неприємний, дрібничково-бюрократичний генерал Фрайтаґ.

Дозвіл на українські національні відзнаки, національний гімн, присягу на вірність Україні прийшов надто пізно, хоча українці постійно їх вимагали. Створення Українського Національного Комітету та Української Національної Армії, які очолив генерал Павло Шандрук, відбулося ще пізніше.

Врешті, новітня німецька піхотна дивізія військ СС була для українців спершу занадто складна як з погляду організації, так і озброєння та бойового командування. Практичніше було б для них створити спочатку простішу дивізію, поза нормами німецьких збройних сил, кінно-тяглову, яка відповідала б їхнім, існуючим тоді старшинським і підстаршинським кадрам як щодо кількості, так і щодо якості.

З перспективи часу бачимо ще одну трагедію української визвольної боротьби. Доля вказувала кращі шляхи, але недосконала людська вдача все знівечила. Тільки будьмо справедливі. Не в усьому можна перекладати провину на німців. Деякі причини невдач українці мусять шукати в себе самих.

Попри все, українські вояки Дивізії виправдали себе у найскладніших обставинах жорстокої боротьби. Їм треба побажати, щоб їхні бойові справи не залишили у супротивників лише почуття ненависті. Українські вояки взяли в руки меч з доброю вірою і бездоганно боролися за шляхетну ідею свободи й незалежності. За моїми спостереженнями, вони завжди готові знову вступити в боротьбу за ті самі ідеали.

Української Дивізії не існує. Жорстока доля не дозволила її воякам повернутися в Україну, де ще немає свободи, за яку вони боролися. Там панує російський комунізм, який вони самі пережили і який не дозволяє їм докласти своїх сил і знання до розбудови їхньої держави.

* * *

Тут я складаю подяку всім українцям і німцям, із якими я працював в Українській Дивізії. Не менша подяка належить моїм тодішнім найближчим співробітникам у штабі. Моє перебування в Українській Дивізії відзначалося безперервною працею. В ній я провів також багато приємних і корисних, але й повних неспокою та небезпеки годин. Спогади про Українську Дивізію назавжди залишаться для мене найдорожчим скарбом.

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

На прохання редакції «Вістей» з приємністю подаю статтю, що має на меті виявити деякі невідомі моменти, пов'язані з початком дивізії «Галичина». Це є рівночасно частинне вияснення моєї участі в організації цієї найбільшої в час Другої світової війни української військової одиниці. Обмежуся до найважливіших фактів і наświetлень.

Повне висвітлення початків Дивізії вимагає окремої обширнішої праці, на яку, може в майбутньому, здобудуся. Стаття написана на підставі моїх записок, кореспонденції з німецькою владою, відозв, закликів і протоколів, а щойно в другій мірі — на підставі пам'яті. Часто цитую зміст, а навіть уривки із згаданих вище документів.

З моментом зайняття німцями українських земель участь українців у піввійськових і суто військових формаціях помітно зросла. На території Генеральної Губернії, внаслідок прилучення до неї Галичини, збільшилося число української допоміжної поліції, збільшилася участь українців у «Веркшуцах» і в інших допоміжних військових формаціях, які підлягали адміністраційній, точніше — поліційній владі. Тут і там у «дикий спосіб», без ніякого порозуміння з українськими чинниками, а часто і без відома центральної німецької влади в Генеральній Губернії, рекрутовано людей до формацій «Ваффен-СС» (наприклад, у Коломийщині); крім того, багато українців опинилося в рядах німецької армії з інших, різних причин. В далеко більшій мірі набирали українців до військових і піввійськових формацій на центральних і східних землях.

Всі ці формації не мали для українців поважнішого значення, політичного чи військового: вони були невеликі, переважно не мали українських старшин навіть на найнижчих щаблях, за ними не стояла ніяка політична декларация. Те саме стосується т.зв. «Українського Визвольного Війська», яке почали організувати з початком 1943 р. Ця німецька поведінка зрозуміла, бо для німців у той час політична українська проблема не існувала, а творення більшого військового з'єднання з українським змістом було б політичним актом.

Воєнні події на початку 1943 р. дозволяли сподіватися, що

справа організації більшої української військової формації може стати актуальною. Катастрофа німецької армії під Сталінградом і зайняття східних окраїн України більшовиками, а з другого боку, вдалий десант західних альянтів у Північній Африці, могли принести деяке протверезіння німецької політики на Сході і підбадьорити тих німців, які були речниками деякої співпраці німців з неросійськими народами на Сході. Певними познаками зміни німецької політики на Сході могла Бути деклярація Гітлера, який у лютому 1943 р. висловив надію, що й інші народи, загрожені більшовизмом, опиняться в спільному фронті проти більшовиків, — а також організація більших військових з'єднань (литовського і лотиського) в рамках зброї СС. Реальна оцінка українсько-німецьких взаємин приводила до висновку, що розмови в справі творення української збройної формації можна проводити лише в Генеральній Губернії, зокрема в Галичині, де режим щодо українців був незрівняно легший, ніж у «Райхскомісаріяті Україна». Отже, 8 березня 1943 р. я знову написав листа до генерального губернатора Франка з проханням вжити заходів у справі створення добровольчої української збройної формації на території Генеральної Губернії, яка разом з німцями воювала б проти більшовиків. Того самого дня відбув я на цю тему офіційну конференцію з д-ром Льозакером, президентом внутрішніх справ у правлінні Генеральної Губернії, колишнім віцегубернатором Галичини, який розумів потребу українсько-німецької політичної співпраці. Для реалізації проблеми української військової формації треба було однак найти відповідного німецького достойника, який взявся б за це діло як за своє і позиція якого давала б шанси, що йому вдасться це зреалізувати. Такою людиною міг бути лише губернатор Галичини — д-р О. Вехтер, австрієць з походження (син австрійського генерала), здібна й амбітна людина, з впливами в Гімлера (був СС-группенфюрером), який під впливом оточення, в першій мірі свого заступника д-ра Бауера, згаданого вже д-ра Льозакера і відомого українцям полковника А. Бізанца, а з другого боку, під впливом контакту з українськими чинниками пізнав помилку німецької політики на Сході і виробив собі погляд, що на Сході Європи повинна мати місце співпраця німецького проводу з українцями. Галичина, на його погляд, була країною, в якій треба відновити німецькі (австрійські) впливи, що походять ще з другої половини XVIII в.; на його думку, в Галичині повинна була бути тісна українсько-німецька співпраця, а в адміністрації краю всі пости, за винятком найвищих, мають зайняти українці.

Ця регіональна політика Вехтера була для нас в той час корисною, хоча Вехтер і Бауер вповні реалізувати її не могли, бо

були залежні від Берліну, а там щодо української справи перевагу мав напрям, що його репрезентував райхскомісар України Еріх Кох. Свої політичні потягнення Вехтер часто робив без порозуміння із своїм шефом Франком, який, між іншим, проблем Сходу не розумів і зізда якого в той час у Берліні доволі приблиздла. При тому Вехтер зручно користав з розходжень між Франком і Гімлером.

Про потребу організації української збройної формації розмовляв я декілька разів загальниково і з Вехтером, і з Бауером. В березні 1943 р. Вехтер вважав, що справа організації української військової сили на території Галичини є зрілою для розмов у Берліні. Провів він їх з шефом «СС-Гауптамту» Берґером, до ресорту якого належали чужонаціональні формації в рамках зброї СС, і з Гімлером — і дістав у березні загальну згоду зробити перші кроки в справі організації військової формації з галицьких українців.

З кінцем березня і в перших днях квітня, коли Вехтер ще не почав переводити офіційні розмови з українцями, його співробітник — полковник Бізанц широко розповідав по Львові про творення українського війська, починав розмови з поодинокими комбатантами і просто вербував уже людей до ще не існуючої української формації. Грозила небезпека, що прийде — принаймні в деякій мірі — до «дикого» творення військових відділів з українців, без попередніх розмов з організованою українською суспільністю. З другого боку, можна було мати певність, що німцям удасться зорганізувати якусь галицьку формацію навіть без порозуміння з українським громадянством.

В такій ситуації я вирішив активно втрутитися в ці справи. З квітня 1943 р. я відбув довшу розмову з губернатором Вехтером і д-ром Бауером і підніс волю зорганізованого українського громадянства спільно з німцями боротися проти большевиків, але рівночасно перестеріг, щоб німці не проводили в Галичині вербувальної акції до не окресленої ще військової формації без опертя на українську суспільність і без політичної бази. В той спосіб ведена акція, говорив я, не може мати поважніших успіхів і її не може підтримувати українська суспільність. Наслідком цих моїх завваг розпочалася довга дискусія, яка з черги довела до виміни думок, з одного боку, між мною і Вехтером та його співробітниками, а з другого боку, між мною і численними українськими громадянами; очевидна річ, Вехтер був у постійному контакті з Берліном.

Тут буде доцільно зробити деяку дегресію і подати загальні міркування на тему, в чому полягав український інтерес творити збройну формацію в рамках німецької збройної сили, яку ціль у творенні такої формації мали німці і які були розбіжності між українським і німецьким поглядами. На цю тему я обмінювався думками з

поодинокими українськими громадянами, зокрема комбатантами, майже явно проголосив свої тези на конференції проводу Українського Центрального Комітету з членами Військової Управи, комбатантами і головами українських окружних комітетів, що відбулася 18 квітня 1943 р. у Львові, і повторив їх у численних своїх виступах у краю, а також в Нойгаммері в час відвідин Дивізії в травні 1944 р.

Ось які міркування подав я з нагоди творення Дивізії на згаданій конференції 18 квітня 1943 р. (подаю лише головні тези цієї довірочної доповіді): ми живемо в час найжорстокішої війни, в якій немає милосердя, в якій ціниться лише сила, в першій мірі фізична. Ми високо стоїмо морально, але фізичної сили нам бракує, і з цієї причини ми є об'єктом, а не суб'єктом у теперішніх подіях. Щоб поправити наші шанси, нашою задушевною мрією є створити власну збройну силу, і в цьому напрямі йдуть найрізноманітніші спроби від вибуху війни... Українська Збройна Сила — це наше бажання, бо тоді стаємо співвоюючою силою і здобуваємо в боротьбі за наше становище найсильніший атут: ми проливали кров. І таким чином стаємо підметом у політиці...

Різні збройні відділи, які організуються, зокрема на східних землях, — це відділи з українців, але не українські. Вони не зв'язані з українським зорганізованим світом, за ними не стоїть український політичний чинник, бо в справах жодного з цих відділів не було німецької політичної декларації. Проллята українцями кров (наприклад, кров соток українців у Сталінграді) не впливає на українсько-німецькі відношення і на нашу роль в світі. З двох способів постання армії — повстанської і регулярної — ми є вповні за другим...

Щойно тепер приходить до частинної реалізації наших заходів. Чому доперва тепер? Бо німці не хотіли допустити українців на політичну арену навіть у найскромнішій мірі. Є дві німецькі системи щодо українців: Еріха Коха, зовсім негативна, і галицької влади, яка полягає на компромісі між ідеєю райху і потребами інших народів. Обидві ідеї поборюють одна одну. На галицькому відтинку перемогла ідея співпраці, і це є перший конкретний виліт в українсько-німецьких відносинах. Та нова політика може бути точкою виходу до потягнень на Сході, якщо вона складе іспит зрілості...

Цей скромний почин не задовольняє наших бажань, але це справа сантменту. Холодний розум і тверезий життєвий і політичний реалізм, піддержаний досвідом трьох літ, каже нам бачити дійсність такою якою вона є, а не розмальовувати її яскравими чи то темними фарбами, залежно від нашого настрою.

Ми є за творенням Дивізії, бо цього вимагає український

інтерес. Ніші користі такі: 1) ми включені в боротьбу з большевизмом не як безіменні, 2) ми входимо на політичну арену, хоча і в скромній формі, а навіть на європейську, на світову, 3) ми рятуємо себе фізично, ми творимо зав'язок армії, 4) це може бути точка виходу для дальших плянів, 5) лише в цей спосіб можемо творити під проводом українських старшин військову школу для української молоді. Ця школа дасть здисциплінованість, послух, одвертість, чесність, прямолінійність, почуття відповідальності і інші вояцькі чесноти. Наша боротьба з Москвою набере офіційних форм. А що вийшло б, якщо ми не скористали б з цієї можливості? Перемогла б теза Коха і Гльобочніка¹. З цих причин беремося за справу, мимо того, що вона в таких скромних формах і що вона в частині нашої суспільності відгомону не найде.

Нема тут місця на неґацію, але потрібне якнайбільш позитивне наставлення. Труднощі в реалізації цієї справи будуть і з сторони німецької (течія Коха), і з сторони української...

А щодо нашої молоді високих шкіл, я говорив, між іншим, що якщо вважаємо за доцільне висилати наших студентів вчитися у високих школах Німеччини, то чому ми не мали б висилати молодих людей вчитися в німців військового ремесла?

До цих міркувань треба ще додати. В час, коли приходило до організації Дивізії, поразка німців була ясна. Але програна німців не мала ще бути рівнорядною з виграною большевиків. Можна було мати надію, що в Східній Європі прийде до хаотичних відносин, можна було мати надії на десант західніх альянтів на Балканах, а в цих відносинах Дивізія могла відограти роль ядра української національної армії. Ми мали теж деякі надії, що створення Дивізії може спричинити зміну німецької політики на східньо-українських землях, що і на ці землі пошириться «політика Вехтера», яка дозволить і за межами Галичини творити українську силу, зокрема збройну.

Міркування німців, згідно Вехтера, були дещо відмінні: шляхом українсько-німецької співпраці доцільно впрягти українські сили в німецький віз, а самим вибитися на роль носіїв нових форм німецького панування на Сході. Повного довір'я обі пертрактуючі сторони ніколи одна до одної не мали. До того підхід обох партнерів був різний. Вехтер говорив: ви, українці, маєте шанси, покажіть, що ви можете, а згодом дістанете в Європі відповідне місце.

¹ Шеф німецької поліції в Люблінській області, відомий з повної неґації української справи і з терору супроти українського сільського населення, жертвою якого впало близько 500 наших селян.

Український підхід Був такий: створіть відповідну політичну базу, покажіть нам це місце в Європі, а згодом ми з вами підемо.

Ведучи пертрактації в справі Дивізії, я мав на оці ще низку конкретних користей, які ми могли досягнути і про які я частинно також говорив на різних зборах. Завдяки створенню Дивізії автоматично лагіднів би політичний режим у Генеральній Губернії, а тим самим задержувалася б українська субстанція. Рівночасно, шляхом дрібних поступок — а не шляхом підписання договорів — можна було б скріпити українські позиції, зайняти нові становища в адміністрації краю, добути нові осяги на полі господарства і культури. Тому і перед творенням Дивізії, і після акту 28 квітня 1943 р. Український Центральний Комітет ставив німецькій владі такі вимоги: амністія для політичних в'язнів, зокрема для членів Організації Українських Націоналістів Степана Бандери, реприватизація українського суспільного і приватного майна, унезалежнення Української Допоміжної Поліції по округах від німецької поліції, віддачі преси на терені Галичини в українські руки, переорганізування так званої Будівельної Служби, полегші для українських робітників, вивезених на роботу до райху. По військовій лінії йшло нам про поширення права набору до Дивізії на територію цілої Генеральної Губернії і на райх, про ступневе вилучення з різних військових і піввійськових формацій українців — принайменше тих, які походили з українських земель в Генеральній Губернії, і старших емігрантів та включення їх до Дивізії.

Під час переговорів з Вехтером виявилось, що його компетенції є обмежені й що багато від нього «виторгувати» не можна. Як було сказано, він добув підтримку для ідеї Дивізії у Берґера, але мав він і противників в роді Еріха Коха чи високих достойників з гестапо, які бачили українську проблему лише з негативного погляду, з погляду «Абвер». При цих відносинах Дивізія не могла мати загальноукраїнського характеру, а лише регіональний — галицький. Її український характер міг полягати більше в змісті, ніж у зовнішніх формах. Вехтер не міг давати українцям ніяких політичних ґарантій і не міг за ними їздити до Берліну, бо і так не дістав би їх, а лише послабив би свою позицію і справу Дивізії. А втім — яку вартість мали б якісь політичні ґарантії з боку тих, що всі договори і пакти вважали за клаптик паперу. Іншими словами, оцінюючи ситуацію реально, зміст переговорів з Вехтером був доволі скупий. При всіх тих пертрактаціях треба було ще брати — як вже було сказано — до уваги, що німці могли зорганізувати Дивізію і понад голови українців.

В розмовах з Вехтером устійнено такі точки: галицька військова формація мала б бути дивізією, її характер мав бути регіональ-

ний, зазначений у назві «Дивізія Галичина», в однострої і відзнаках, дивізія підлягала зброї СС, як і інші чужонаціональні більші з'єднання в рамках німецьких збройних сил, набір до дивізії мав бути добровільний, релігійна опіка — в руках українських духівників, носієм дивізії перед українським і німецьким чинниками мав бути УЦК. Рівночасно з актом проголошення Дивізії з німецького боку мав появитися також мій зазив до української суспільності! ставати в ряди дивізії. Набором до дивізії, опікою над жовніром та його родиною і поміччю в організації дивізії має займатися Військова Управа, членів якої номінуватиме губернатор Вехтер на мою пропозицію, при чому з огляду на вагу справи, очолювати Військову Управу мав я. Старшинський корпус мав бути мішаний: німецький і український. Ціла низка доволі важливих подробиць мала бути устійнена в найближчому часі. Також мало прийти принаймні до частинної політичної амністії.

Після розмови з Вехтером і Бауером я розпочав розмови в справі дивізії з українськими громадянами, насамперед, з комбатантами і членами проводу УЦК. Але першу розмову відбув я з найвищим для українців авторитетом — з Митрополитом Андреем і почув з його уст ті самі слова, які я чув влітку 1941 р.: «Немає майже ціни, яку не треба б дати для створення української армії». Безпосередніх розмов з українськими політичними угрупованнями я не мав, але вів їх посередньо, бо особи, яких я запросив увійти в склад Військової Управи, належали до різних політичних угруповань, і вони, перше ніж дати свою згоду, порозумівалися з своїми середовищами. Деякі з них вели також розмови з тими політичними середовищами, прихильники яких не входили в склад Військової Управи. Треба додати, що ніхто з осіб, яким я пропонував увійти до Військової Управи, не відмовилися, за винятком полковника д-ра Романа Дашкевича. Політичні середовища ставилися до справи дивізії позитивно або негативно (оба відлами ОУН). Очевидна річ, що справу дивізії обговорював я докладно з д-ром К. Паньківським.

Після згаданих розмов я міг у листі до губернатора Вехтера з 8 квітня остаточно його повідомити, що наша суспільність готова і ставиться позитивно до формування Дивізії, хоча її регіональний характер зменшує значення цього акту. Рівночасно я подав проект організації Військової Управи і список кандидатів на її членів. 15 квітня відбулося перше засідання Військової Управи, а згодом крайова конференція голів комітетів і комбатантів. 28 квітня відбувся урочистий акт проголошення Дивізії з маніфестом губернатора Вехтера і генерал-губернатора Франка, якого заступав д-р Льозакер; того самого дня появилася моя відозва. В обох маніфес-

тах зазначувалося про формування СС-Стрілецької Дивізії «Галичина» на принципі добровільності для боротьби з большевиками, підкреслювалося правне зрівняння вояка Дивізії з німецьким вояком, забезпечення його родини нарівні з родиною німецького жовніра, а в кінці підносилося, що релігійна опіка, релігійне піклування добровольцями спочиватиме в руках українських священиків. Натомість в останній момент, без попереднього порозуміння з УЦК, поминено ролю УЦК як носія Дивізії, а на чолі Військової Управи поставлено полковника Бізанца. Була це ясна тенденція: з одного боку, не збільшувати впливів УЦК, а з другого, підпорядкувати собі Військову Управу безпосередньо. Все таки Військова Управа працювала весь час у повній гармонії з проводом УЦК і всі важливіші рішення справ наступали лише після узгодження. З різних вимог, поставлених українською стороною німецькій владі, вдалося зреалізувати небагато. Мимо постійних заходів у справі загальної політичної амнесії для українців, випущено в час формування Дивізії лише коло 150 політичних в'язнів, в тому числі старшин з українського поліцейного куреня 213, на який було перетворено один з двох українських куренів зорганізованих проводом ОУН влітку 1941 р.

Після акту 28 квітня найважливішими речами, крім проведення набору, було його поширення на всю Генеральну Губернію (що й удалося) і на райх (що було майже без результатів) і притягнення до Дивізії українських старшин та виклопотання старшинського вишколу для кількох соток нашої молоді з середньошкільним цензом. Але ці моменти не входять уже в рамки цієї статті.

На закінчення треба піднести, що ті українці, які доложили рук до зорганізування Дивізії, мали на меті виключно український інтерес. В їх розумінні українська рація вимагала організації більшої української одиниці як зачатку Української Армії, і за це треба було німцям платити. До справи Дивізії підходили вони не так з сантиментом, як з зимним політичним розрахунком. Може не від речі буде згадати, що людиною, втаємниченою в усі справи Дивізії, тим, хто мав пильнувати українського інтересу в згоді з німцями чи проти їх волі аж до зірвання з ними зв'язку і переходу Дивізії на бік західних альянтів включно, якби це було потрібно, — був незабутньої пам'яті сотник Дмитро Іванович Паліїв.

Володимир Кубійович
(Вісті Братства Кол. Вояків 1 УД УНА, ч. 3–4 (41–42).
Мюнхен, 1954)

ВІДОЗВА ПРОФ. Д-РА ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

Українські Громадяни!

Надійшла довгоочікувана хвилина, що український народ знову дістане змогу із зброєю в руках виступити до боротьби проти найгрізнішого свого ворога — большевизму. Вождь Великої Німецької Держави дав свою згоду на утворення окремої української добровольчої військової формації під назвою СС — Стрілецької Дивізії «Галичина».

Тим то мусимо використати цю історичну нагоду, мусимо як-тій узяти в руки зброю, бо цього вимагає наша національна честь, наш національний інтерес!

Учасники визвольних змагань, старшини й вояки УГА!

Перед 22 роками Ви з глибоким жалем прощалися із зброєю тоді, коли вже встояти таки не було сили. Кров Ваших товаришів зброї, що загинули на Полі Слави, кличе Вас завершити почате діло, виконати велику обітницю, складену 1918 р. Ви мусите пліч-о-пліч з непереможною німецькою армією раз і назавжди знищити большевицьку потвору, що ненаситно впивається кров'ю нашого народу та нечувано дикими засобами змагає до його повної руїни. Ви мусите помститися за неповинну кров мільйонів ваших братів позакатовуваних у казематах НКВД, на Соловках, на Сибірі, в Казахстані, за мільйони братів позаголоджуваних на наших родючих насильно большевиками сколективізованих ланах.

Ви, що пройшли тернистий, але геройський шлях УГА, найкраще розумієте, що таке нерівна боротьба. Ви з'ясовуєте собі, що проти такого ворога, як червона Москва, можна йти лише з осло-неними крилами, із запевненням вирядом та постачанням, іншими словами: лише пліч-о-пліч з армією, яка в силі розбити червону потвору. Недавні протибольшевицькі заходи європейських держав 1918–1920 рр. незаперечно доводять, що в Європі є тільки одна держава, яка може перемогти ССРСР, а саме — Німеччина. Цілих 22 роки із святою терпеливістю чекали ми святої війни проти диких червоних орд, що загрожували Європі.

Нічого сказати, що в цьому велетенському змаганні вирішув-ється й доля українського народу. Тим то нам слід з повним ро-зумінням дійсності оцінити вагу теперішньої хвилини та взяти

збройну участь у цій боротьбі. Тепер ця боротьба не є нерівна, та не є безнадійна. Тепер проти нашого відвічного ворога станула найкраща збройна сила світу. — Тепер, або ніколи!

Українська молоде!

З особливою увагою звертаюся до Тебе та закликаю Тебе вступити до СС — Стрілецької Дивізії «Галичина».

Ти народилася в роках світанку великої Доби, тоді коли багром Крови і золотом Слави почала писатися найновіша історія України;

Коли батьки Твої і старші брати Твої перші та єдині в Європі підняли збройну боротьбу з найстрашнішим ворогом України й ворогом усього людства;

Коли брати Твої, такі гарячі, як і Ти, перші записали в рідну історію безприкладний у світовій історії геройський чин під Крутами;

Коли брати Твої вкривалися славою першого Зимового Походу на большевицьку потвору;

Коли перші вони — в «замирений» нібито вже Європі — пішли на большевицького окупанта у другому Зимовому Поході, вписуючи в рідну історію геройський чин Базару...

Тоді народжувалась Ти, тоді виростала Ти, як по всій Українській Землі раз у раз зривалися повстання проти большевицького окупанта, що страшною руїною, голодом, засланнями, тортурами, вбивствами намагався стерти наш народ з обличчя землі. Тоді й Ти, Українська Молоде, склала свої величезні святі жертви на вівтарі своєї Батьківщини. Ти горіла святим вогнем любови до Неї, для Неї Ти гартувала свого духа, готовилася на слухний час великої збройної розправи. Ти з тугою в серці, Ти з жаром у душі чекала тієї хвилини.

І ось вона — хвилина ця — надійшла.

Дорога Молоде, я вірю, що Твій патріотизм, Твоя жертвенність, Твоя готовість до збройного чину — це не голі слова, що це — глибоке, щире переконання та почування. Я вірю, що Ти глибоко пережила і зрозуміла болючий досвід визвольних змагань, що Ти добула з нього ясне почуття політичного реалізму, глибоке розуміння національного інтересу, тверду готовість до найбільших жертв для нього. Я вірю в Тебе, Дорога Молоде — і вірю, що Ти не програєш теперішнього Великого Моменту, що ділом доведеш перед цілим світом, хто Ти, чого Ти варта, до чого Ти здібна.

Українські Громадяни!

Я закликаю Вас до великої сторожкості! Ворог не спить! У пам'ятних 1917–1919 рр. ворожа пропаганда присипляла наш народ

силою великих слів про вічний мир, про братерство народів. Тепер ця пропаганда знову намагається викинути нам зброю з рук і розпускає серед нас безліч безглузвих поголосок, безосновних здогадів, хворобливих мрій. Ви знаєте звідкіля йде ця пропаганда, яка її мета. Протиставтесь їй рішуче, навіть коли вона виступає під українським плащиком, зручно використовуючи несвідомих, збаламучених людей. Ви знаєте ціну зброї, тому я вірю, що при Божій помочі Ви гідно складете іспит політичної зрілості, перед який поставила вас історія.

Українські Громадяни!

Час вичікувань, час повних утоми страждань скінчився. Настала велика пора збройного чину і для нашого народу. Поруч героїської армії Великонімеччини та добровольців інших європейських народів виступаємо і ми до боротьби проти найбільшого національного ворога та смертельної загрози всього культурного людства. Справа свята й велика, тому вона вимагає від нас великих зусиль та жертв.

Я вірю, що ці наші зусилля і жертви — це твердий, але певний шлях до нашого Світлого Майбутнього.

*Д-р Володимир Кубійович
Провідник УЦК*

МАНІФЕСТ Д-РА ВЕХТЕРА ДО ЗБРОЄЗДАТНОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ

Населення Галичини дало неоднократно докази своєї вдячності відколи німецький вояк прогнав у переможній боротьбі большевицького гнобителя. Галицький селянин свідомий свого обов'язку працював сильно і віддано, чим в неمالій мірі допоміг до прохарчування Європи. Галицькі інтелектуальні та фізичні робітники по фабриках і шахтах, установах і конторах працювали віддано з усіх своїх сил. Ціла армія галицьких чоловіків і жінок, що працює в німецькій державі в хліборобстві і промисловості, готує хліб та зброю для перемоги.

Раз у раз галицьке українське населення висловлювало бажання із зброєю в руках брати участь у збройній розправі німецької держави. Фюрер визнаючи наставлення Галичини, вволив цьому бажанню включити себе до боротьби і дозволив на формування «СС — Стрілецької Дивізії Галичина». Кожний вояк цієї Дивізії одержить виряд, плату, харч і забезпечення своєї родини нарівні з німецькими вояками. Релігійне піклування добровольцями спочиватиме в руках українських священників.

Добровольці, як члени Дивізії, носять свою крайову відзнаку. При зголошеннях до Дивізії будуть мати першість ті добровольці, батьки яких славно боролись у рядах давньої цісарсько-королівської армії.

Галицько-українська молоде! Ти здобула собі цим право, ти є тим покликана до боротьби зі своїм смертельним ворогом, большевиком, до боротьби за віру і Батьківщину, за свої родини і рідні ниви, за справедливий, новий лад у переможній новій Європі.

Продовж сотень літ стояли твої предки на сторожі Європи перед навалою Сходу. У цій важній переломовій хвилині вияви знову мужність та готовість до боротьби.

*Д-р Вехтер
Губернатор галицької області*

ВОЄННИЙ СКЛАД ДИВІЗІЇ 1943–1944

На підставі книжки К.Г. Клітманна «Збройні сили СС», ст. 196–7 (K.G. Klitmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation. Osnabrück, Der Freiwillige, 1965), подаємо склад Української Дивізії взимку 1943–1944 та влітку 1944. Також публікуємо фотокопії схем Дивізії, одержані із Національного Архіву в Вашингтоні: 1 — склад Дивізії на підставі основного наказу про творення Дивізії ч. 982/43, 30 липня 1943, та 2 — змінений склад на підставі наказу ч. 1300/43, 22 вересня 1943.

Зима 1943–1944

Stab der Division	штаб Дивізії
SS-Freiwilligen-Regiment 1	СС-добровольчий полк 1
SS-Freiwilligen-Regiment 2	СС-добровольчий полк 2
SS-Freiwilligen-Regiment 3	СС-добровольчий полк 3
SS-Radfahrer-Bataillon	СС-велосипедний курінь
SS-Panzerjäger-Abteilung	СС-винищувально-протитанковий дивізіон
SS-Artillerie-Regiment	СС-гарматний полк
SS-Flak-Abteilung	СС-дивізіон зенітної артилерії
SS-Pionier-Bataillon	СС-саперний курінь
SS-Nachrichten-Abteilung	СС-дивізіон зв'язку

До штабу Дивізії та штабів полків тощо належали пости священиків, а згодом додано ще по одному старшині для політичного виховання (NS-Führungsoffizier).

Навесні 1944 року перенумеровано частини військ СС і тим самим гренадирський полк (галицький) 1 став полком 29, полк 2 — 30, а 3 — 31-м.

Літо 1944 року

Stab der Division	штаб Дивізії
SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment 29	СС-добровольчий ґренадирський полк 29
SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment 30	СС-добровольчий ґренадирський полк 30
SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment 31	СС-добровольчий ґренадирський полк 31
SS-Füsilier-Bataillon 14	СС-фюзилерський курінь
SS-Flak-Abteilung 14	СС-дивізіон зенітної артилерії
SS-Artillerie-Regiment 14	СС-гарматний полк 14
I. Abteilung mit 1–3 Batterie	I-й дивізіон із 1–3 батареями
II. Abteilung mit 4–6 Batterie	II-й дивізіон із 4–6 батар.
Abteilung mit 7–9 Batterie	III-й дивізіон з 7–9 батар.
Abt. mit 10–12 Batterie	IV-й дивізіон з 10–12 батар.
SS-Pionier-Bataillon 14	СС-саперний курінь 14
SS-Nachrichten-Abteilung 14	СС-дивізіон зв'язку 14
SS-Feldersatz-Bataillon	СС-польово-запасний курінь
Nachschub-Truppen	обози
Verwaltungs-Truppen	адміністрація
Sanitäts-und Versorgungs-Truppen	санітарні частини і постачання

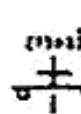
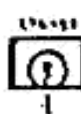
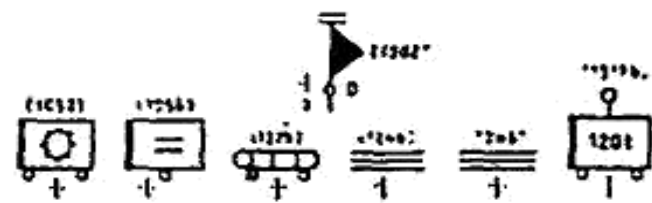
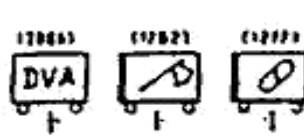
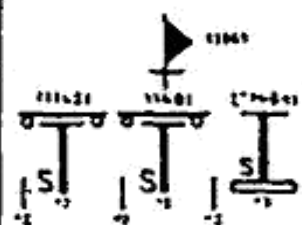
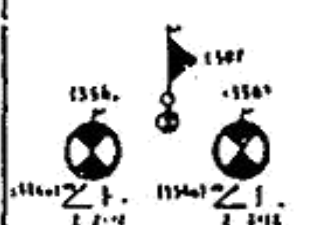
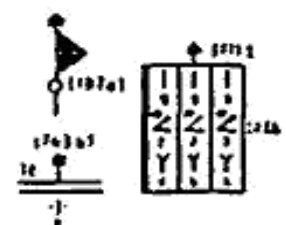
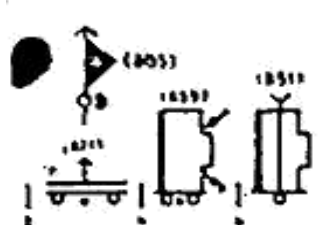
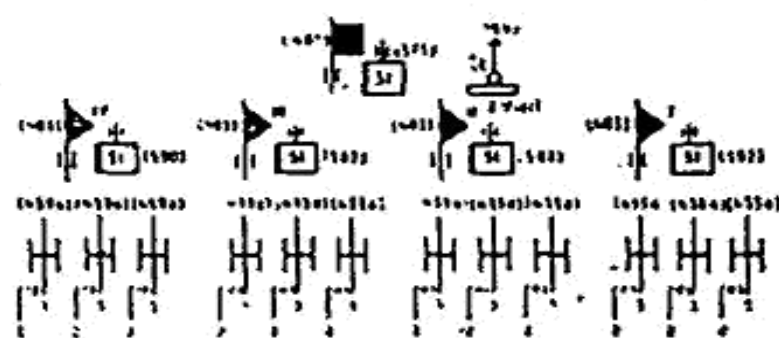
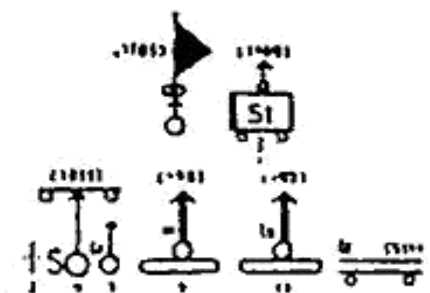
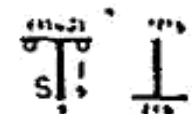
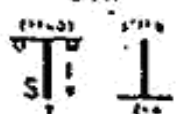
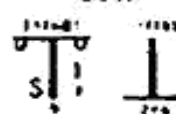
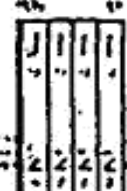
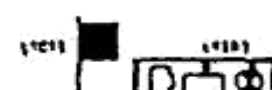
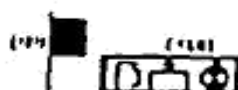
В червні 1944 року перейменовано добровольчі полки на ґренадирські полки (Waffen-Grenadier-Regimenter).

В кінці 1944 року підпорядковано Дивізії СС-вишкільно-запасний полк (галицький ч. 1) (SS-Waffen-Ausb.-u. Ers.-Regiment 14 (galizischer Nr. 1)).

14-Freiwilligen Division „Galizien“

Geheime Kommandosache
Preis-Nr. 2747

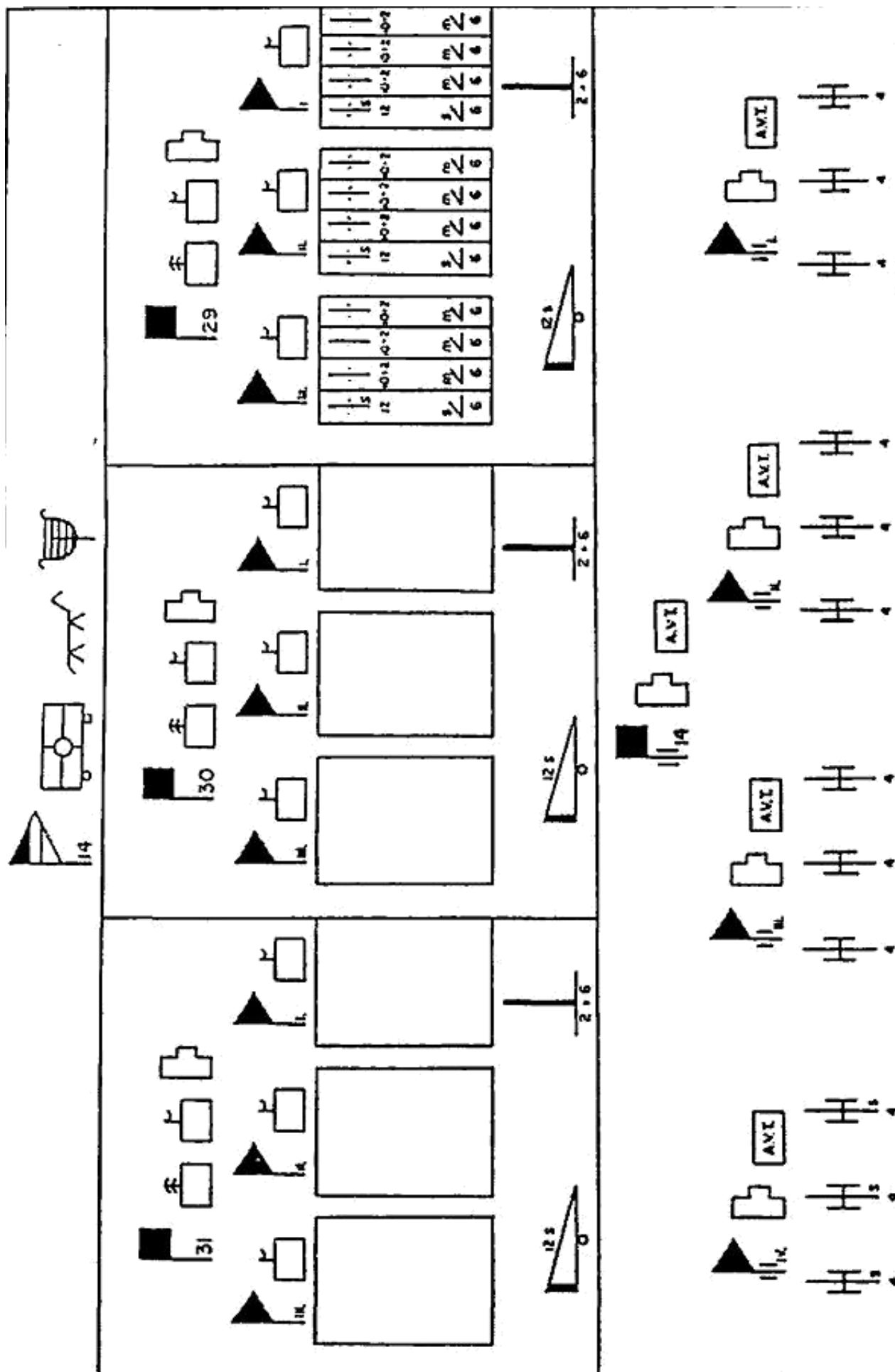

Пропонований склад Дивізії на основі наказу від 30.07.1943

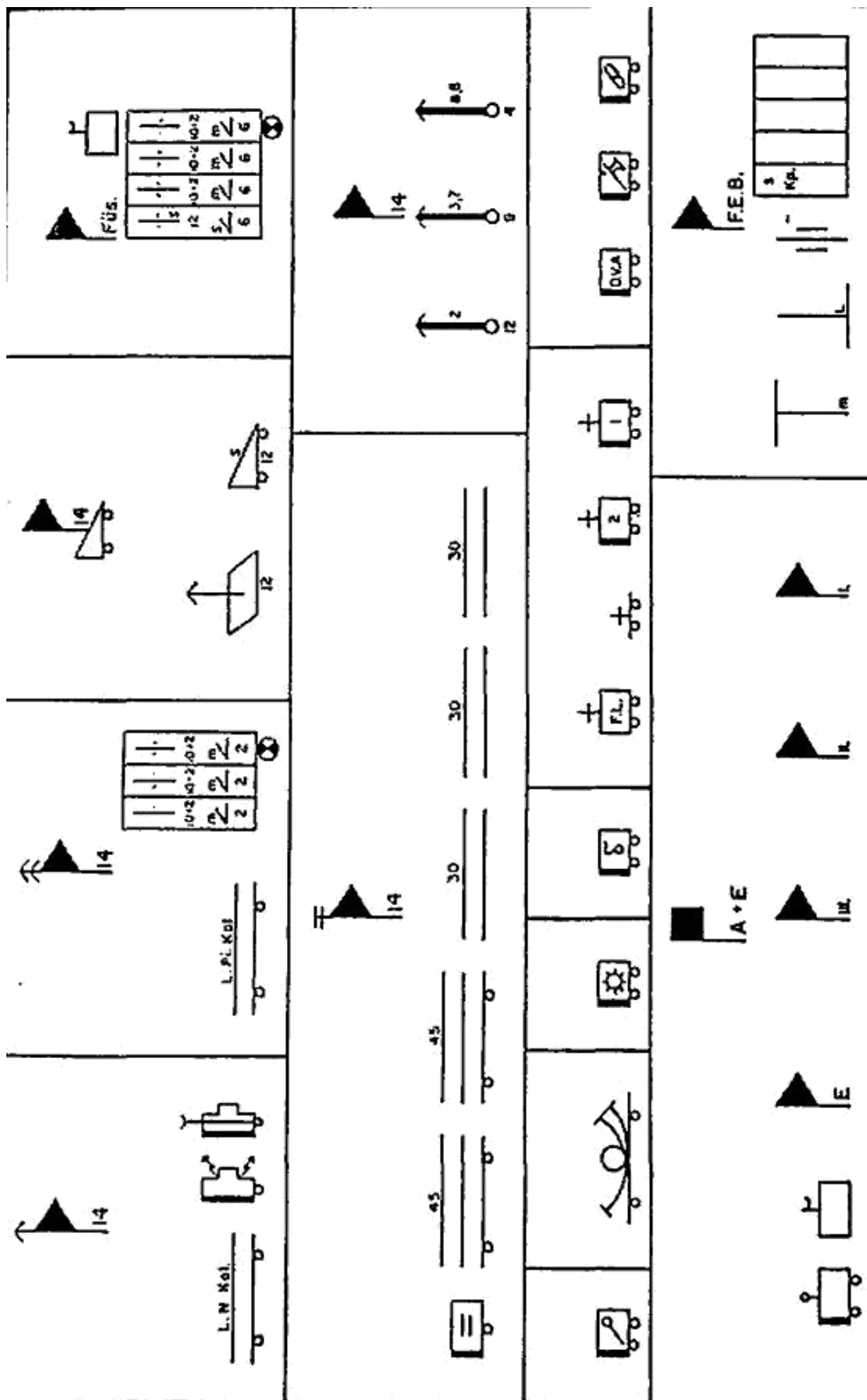
Воєнний склад Дивізії 1944–1945

Нижче подаємо склад Дивізії та схему взимку 1944–1945, укладені автором.

Division Stab	штаб Дивізії
Grenadier-Regiment 29 I–III Btl.	піхотний полк 29 I–III курені
Grenadier-Regiment 30 I–III Btl.	піхотний полк 30 I–III курені
Grenadier-Regiment 31 I–III Btl.	піхотний полк 31 I–III курені
Artillerie-Regiment I–IV Abt.	гарматний полк I–IV дивізіони
Füsilier Bataillon	фюзилерський курінь
Panzer jäger-Abteilung	винищувально- протитанковий дивізіон
Pionier-Bataillon	саперний курінь
Nachrichten-Abteilung	дивізіон зв'язку
Nachschub-Truppen	обози, постачання
Verwaltungs-Truppen	адміністрація
Sanitäts-Truppen 1. u. 2. San. Kp. Feldlazarett	санітарні частини: 1 і 2 санітарні сотні польовий шпиталь
Werkstatt Kp.	технічна сотня
Veterinär-Kp.	ветеринарна сотня
Feldpost	польова пошта
Feldersatz-Bataillon	польово-запасний курінь
Ausbildung-u.Ersatz- Regiment 14 I–III Btl. Ersatz-BtL	вишкільно-запасний полк 14 I–III курені запасний курінь

Воєнний склад Дивізії взимку 1944–1945 (за автором)

ДЕКЛЯРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

З волі українського громадянства, що перебуває в Німеччині та в союзних з нею країнах, постав Український Національний Комітет.

Покликання до життя Українського Національного Комітету — це нова сторінка в суспільно-політичному житті українського громадянства, що глибоко пройняте любов'ю до Рідної Землі, хоче бачити свою Батьківщину звільненою від наїздника.

Український Національний Комітет є виразником цих утаєних прагнень громадянства і твердою ходою йтиме по шляху, що веде до *створення національної суверенної держави*.

Тому Український Національний Комітет приступає до *організації Української Національної Армії*, що має відновити збройну боротьбу за українську державність.

Українська Національна Армія в українській уніформі, під освяченими попередньою боротьбою бойовими національними прапорами, з власним українським командуванням буде стояти під ідеологічно-політичним проводом Українського Національного Комітету. До її складу ввійдуть передовсім українці, які перебувають у німецькому війську та в інших військових і поліційних формаціях.

До майбутнього державного будівництва повинна стати сильна духом і тілом, глибоко національно свідома, усупільнена українська людина. Тому Український Національний Комітет подбає про правний захист усіх українських громадян в Німеччині, зрівняння робітників у правах з усіма громадянами державних націй, а передовсім про розгорнення над ними якнайширшої релігійної, моральної, культурної та матеріальної опіки. Український Національний Комітет подбає також про звільнення всіх політичних в'язнів.

Чужі, довголітні кордони, що лежали поміж поодинокими українськими землями, витворили різниці в думках і діянні. Це мусить зникнути у спільному марші до спільної цілі. Український Національний Комітет хоче прискорити цей процес об'єднання

українських душ не тільки в широкозакроєній виховній акції, але теж українським соборницьким підходом до кожної справи.

У своїй роботі Український Національний Комітет буде співпрацювати з Національними Комітетами інших поневолених московським большевизмом народів, які борються так само, як і *український нарід* за свою Самостійність і вільне життя.

Український Національний Комітет незломно прагне виконати якнайкраще обов'язки, покладені на нього українським громадянством. І він викопає їх з певністю, якщо кожна свідомо українська одиниця віддасть усі свої сили у *Спільне Змагання за Спільну Перемогу*.

*генерального штабу генерал хорунжий Павло Шандрук
голова Українського Національного Комітету*

*професор д-р Володимир Михайлович Кубійович
адвокат Олександр Платонович Семененко
заступники голови Українського Національного Комітету*

*диплом, інженер Петро Павлович Терещенко
вик. о. генерального секретаря Українського Національного Комітету*

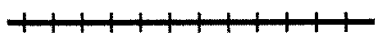

(«Український Шлях» ч. 1 (1402), Відень 30 березня 1945).

ВІЙСЬКОВІ СТУПЕНІ

Збройні сили СС	Вермахт	Українські
Schütze	Schütze	стрілець
Oberschütze	Oberschütze	старший стрілець
Sturmann	Gefreiter	вістун
Rottenführer	Stabsgefreiter	старший вістун
	Obergefreiter	
Unterscharführer	Unteroffizier	десятник
Scharführer	Unterfeldwebel	—
Standartenjunker	Fähnrich	десятник- підхорунжий
		чотовий
Oberscharführer	Feldwebel	булавний
Hauptscharführer	Oberfeldwebel	—
Sturmscharführer	Stabsfeldwebel	чотовий- підхорунжий
Standarten- Oberjunker	Oberfähnrich	хорунжий
Untersturmführer	Leutnant	поручник
Obersturmführer	Oberleutnant	сотник
Hauptsturmführer	Hauptmann	майор
Sturmbannführer	Major	підполковник
Obersturmbannführer	Oberstleutnant	полковник
Standartenführer	Oberst	—
Oberführer	—	—
Brigadeführer	Generalmajor	генерал-майор
Gruppenführer	Generalleutnant	генерал-хорунжий
Obergruppenführer	General der Infanterie, Artillerie, etc.	генерал-поручник
	Generaloberst	
Oberst-Gruppenführer	Generalfeldmarschall	генерал-полковник
Reichsführer		генерал- фельдмаршал

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ І СКОРОЧЕННЯ, ПРИЙНЯТІ НА СХЕМАХ

а) Географічні позначення

	БРОДИ САСІВ КОЛТІВ ОЖИДІВ		Населені пункти
 			Залізничні шляхи
			Автомобільні шляхи і польові дороги
			Кордони держав
			Кордони країв та областей
			Гірська вершина і висота в метрах

б) скорочення військових термінів

Власні війська:

<i>АК</i>	— Армійський корпус
<i>Корп. Гр.</i>	— Корпусна група
<i>пд</i>	— Піхотна дивізія
<i>кд</i>	— Кавалерійська дивізія
<i>тд</i>	— Танкова дивізія
<i>дтг'</i>	— Дивізія танкових ґренадирів
<i>д безп.</i>	— Дивізія безпеки
<i>штурм. бр.</i>	— Штурмова бригада
<i>П</i>	— Полк
<i>Зап. П</i>	— Вишкільно-запасний полк
<i>к</i>	— Курінь
<i>Зап. к</i>	— Польово-запасний курінь
<i>2/29 к</i>	— Другий курінь двадцять дев'ятого полку
<i>фюз.</i>	— Фюзилери

Війська противника:

<i>А</i>	— Армія
<i>ТА</i>	— Танкова армія
<i>Гв ТА</i>	— Гвардійська танкова армія
<i>тк</i>	— Танковий корпус
<i>Гв тк</i>	— Гвардійський танковий корпус
<i>Гв кк</i>	— Гвардійський кавалерійський корпус
<i>ск</i>	— Стрілецький корпус
<i>тбр</i>	— Танкова бригада
<i>мбр</i>	— Механізована або моторизована бригада
<i>пд</i>	— Піхотна дивізія
<i>сд</i>	— Стрілецька дивізія
<i>Гв сд</i>	— Гвардійська стрілецька дивізія

в) Позначення бойових дій

	Збірні пункти і райони розташування військових частин
	Резервні частини
	Фронтowa лінія*
	Напря́м ударів військових з'єднань
	Підхід резерв
	Підхід з'єднань на вихідні становища
	Протинаступ із вихідних становищ
	Напря́м протинаступу
	Район операцій даного з'єднання
	Межі фронтового відтинку даного з'єднання
	Прорив і пробойовий шлях
	Відступи
	Бойовий рейд
	Райони зайняті партизанськими групами

* Оформлення знака може змінюватися

г) Позначення воєнного складу Української Дивізії

	Штаб дивізії		Піхотна сотня
	Штаб піхотного полку		Велосипедна сотня
	Штаб гарматного полку		Сотня радіозв'язку
	Штаб піхотного куреня		Сотня телефонного зв'язку
	Штаб гарматного дивізіону		Технічна сотня
	Штаб дивізіону зв'язку		Дивізійне управління харчування
	Штаб саперного куреня		Сотня постачання
	Штаб винищувально-протитанкового дивізіону		Різницька сотня
	Штаб дивізіону зенітної артилерії		Пекарська сотня
	Штаб дивізійного постачання		Сотня польової жандармерії

Картографічний пункт

Ветеринарна сотня

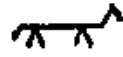
Легка колона зв'язку

Польова пошта

Чота зв'язку

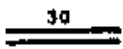
Ланка польових собак

Розвідувальна чота (кінна)

Сотня піхотних гармат (2 важкі, 6 легких)

Кінна колона (30-тонна)

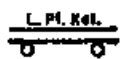
Важка піхотна гармата

Автоколона (45-тонна)

Легка піхотна гармата

Легка саперна колона

Ланка артилерійських обчислень

Саперна чота

Батарея легких гаубиць (10.5-см)

Польовий шпиталь

Батарея важких гаубиць (15-см)

Санітарна сотня

Легка польова гаубиця

Чота санітарних карет

Важка польова гаубиця

Винищувально-
протитанкова сотня
(моторизована — 12
важких гармат)

Важкий кулемет
(станковий)

Штурмова гармата

Легкий (середній)
гранатомет (міномет)
(8-см)

Середня протитанкова
гармата

Важкий гранатомет
(міномет) (12-см)

Важка протитанкова
гармата

Оркестр

8.8-см зенітна гармата

Штаб вишкільно-
запасного полку

3.7-см зенітна гармата

Штаб вишкільно-
запасного куреня

Легкий кулемет

Штаб польово-
запасного куреня

ЗМІСТ

Передмова	4
Від автора	9
Розділ перший ФОРМУВАННЯ І ВИШКІЛ.....	11
Розділ другий НА ВПРАВАХ У НОЙГАММЕРІ	42
Розділ третій БІЙ ПІД БРОДАМИ	48
Розділ четвертий ПО БРОДАХ	71
Розділ п'ятий СПОГАД ПЕРЕЖИТОГО БОЮ	79
Розділ шостий НОВЕ ФОРМУВАННЯ ДИВІЗІЇ.....	84
Розділ сьомий У СЛОВАЧЧИНІ	96
Розділ восьмий ПЕРЕМІЩЕННЯ У ШТІРІЮ	117
Розділ дев'ятий ДИВІЗІЯ У ШТІРІЇ	127
Розділ десятий ВАЖКІ ДНІ ДИВІЗІЇ	137
Розділ одинадцятий ОСТАННІ ФРОНТОВІ БОЇ	145
Розділ дванадцятий ОБОРОНА ҐЛЯЙХЕНБЕРґУ.....	156

Розділ тринадцятий КІНЕЦЬ БОЇВ	160
Розділ чотирнадцятий МАРШ ДО ПОЛОНУ	166
Кінцеві зауваги	171
Додатки	174
<i>Додаток 1.</i> Початки Української Дивізії «Галичина»	174
<i>Додаток 2.</i> Відозва проф. д-ра Володимира Кубійовича.....	182
Маніфест д-ра Вехтера до зброєздатної молоді Галичини.....	185
<i>Додаток 3.</i> Воєнний склад Дивізії 1943–1944	186
<i>Додаток 4.</i> Воєнний склад Дивізії 1944–1945	190
<i>Додаток 5.</i> Деклярація українського національного комітету ..	193
<i>Додаток 6.</i> Військові ступені.....	195
<i>Додаток 7.</i> Умовні позначення і скорочення, прийняті на схемах	196

Популярне видання

ГАЙКЕ Вольф-Дітріх

УКРАЇНЬСЬКА ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»

Історія формування і бойових дій
у 1943–1945 роках

Керівник проекту *Б. Фенюк*
Головний редактор *І. Аркуша*
Редактор *С. Карімова*
Літературний редактор *А. Семенова*
Технічний редактор *А. Трут*
Обкладинка *О. Курила*

Підписано до друку 22.03.2012. Формат 60х84/16. Друк офсетний. Гарнітура Кудряшов.

Папір книжковий. Ум. друк. арк. 12,9. Обл.-вид. арк. 14,5. Наклад 1000.

Видавництво «Мандрівець», свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3650 від 22.12.2009 р.
46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18. Тел. (0352) 43-39-62, 42-39-62, тел./факс (0352) 52-43-38
Друк з готових діапозитивів: ПП «Коло», м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8